

e- ISSN : 2757-7864

**KARADENİZ
EKONOMİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ · KARED**

**KARADENİZ JOURNAL OF
ECONOMIC RESEARCH**

**İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi**

Yıl: 2024
(Year)

Cilt: 5
(Volume)

Sayı: 2
(Number)

Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(2), 2024

Karadeniz Journal of Economic Research, 5(2), 2024

e-ISSN: 2757 - 7864

Yıl / Year: 2024

Cilt / Vol: 5

Sayı / No: 2

Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yılda iki kez Temmuz ve Aralık aylarında yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmeksizin kısmen ya da tamamen alıntılanamaz. Dergide yer alan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir.

KARADENİZ EKONOMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ | **KARADENİZ JOURNAL OF ECONOMIC RESEARCH**

Sahibi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına

Prof. Dr. Atila DOĞAN

Editörler / Editors

Prof. Dr. Metin BERBER

Prof. Dr. Abdülkadir PEHLİVAN

Editör Yardımcısı / Editorial Assistants

Doç. Dr. Abdullah UZUN

Bölüm Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Selçuk PERÇİN

Prof. Dr. Levent Yahya ESER

Prof. Dr. Cemalettin KALAYCI

Doç. Dr. Ferhat Çağrı ARAS

Prof. Dr. Salih DURSUN

Prof. Dr. Zehra ABDİOĞLU

Doç. Dr. Emrah FIRİDİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hüseyin SADOĞLU

Prof. Dr. Mehmet TUNÇER

Prof. Dr. Tuba YAKICI AYAN

Prof. Dr. Güven MURAT

Prof. Dr. Ahmet YILMAZ

Prof. Dr. Ali ACARAVCI

Prof. Dr. Ersan ÖZ

Prof. Dr. Murat ÇEMREK

Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ

Prof. Dr. Bünyamin ER

Prof. Dr. Alper ÖZER

Prof. Dr. Mohd Rafi bin YAACOB

Prof. Dr. Mujib ALAM

Prof. Dr. Aparna SRIVASTAVA

Assoc. Prof. Dr. Eltun İBRAHİMOV

Kapak ve Sayfa Tasarımı / Cover and Page Designer

Prof. Dr. Abdülkadir PEHLİVAN

İngilizce Editörü / English Editor

Dr. Öğretim Üyesi Yasin Çağlar KAYA

İletişim / Contact

KTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 61080 Ortahisar/Trabzon/TÜRKİYE

Telefon : +90 (462) 377 29 58

Fax: +90 (462) 325 72 81

E-mail: apehlivan@ktu.edu.tr **URL** <http://dergipark.gov.tr/kared>

İÇİNDEKİLER / TABLE of CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

	SAYFA PAGE
Anarşist Toplum İdealinin Paradokslarına ve İmkânsızlığına Dair: Anarko-Komünizm ile Kolektivist Anarşizmin Çalışma Yaşamı Tasavvuru On the Paradoxes and Impossibility of the Anarchist Society Ideal: Labour Life Imagination of Anarcho-Communism and Collectivist Anarchism <i>İbrahim ÇİĞDEM</i>	1-15
E7 Ülkeleri İçin İşsizlik Histerisi ve Doğal Oran Hipotezlerinin Test Edilmesi Unemployment Hysteresis and Natural Rate Hypotheses Testing for E7 Countries <i>Tuğba KONUK, Ayşe ERYER, Tuğrul AVCI</i>	16-22
Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankaların Finansal Performansının Analizi: VIKOR ve WASPAS Yöntemleri Analysis of the Financial Performance of the Banking Sector Listed on Borsa Istanbul: VIKOR and WASPAS Methods <i>Çetin ÜNEN</i>	23-38
Muhasebe Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi Bibliometric Analysis of Studies on Accounting History <i>Oğuz Yusuf ATASEL, YASİN şeker</i>	39-49
The Granger-Causality between Green Finance and Environmental Sustainability: Evidence from G7 Countries Yeşil Finans ve Çevresel Sürdürülebilirlik Arasındaki Granger Nedenselliği: G7 Ülkelerinden Kanıtlar <i>Ferhat ÇITAK, Sefa HOŞ</i>	50-56

ÇEVİRİ MAKALELER / TRANSLATED ARTICLES

Demokrasinin Krizi The Problem of Democracy <i>Alain de BENOIST (Çev. Hüseyin BAL)</i>	57-67
--	-------

Anarşist Toplum İdealinin Paradokslarına ve İmkânsızlığına Dair: Anarko-Komünizm ile Kolektivist Anarşizmin Çalışma Yaşamı Tasavvuru

İbrahim ÇİĞDEM¹

¹ Sorumlu Yazar,
Yüksek Lisans Öğrencisi
Hacettepe Üniversitesi
ibrahimcigdem@hacettepe.edu.tr

Öz

Anarşizm, eşitlik ve özgürlüğün en radikal savunusudur. Gerçekten de kelime anlamıyla “erksiz” bir toplumu idealize etmek eşitlik ve özgürlüğü adeta vazgeçilmez kılar. Bu bağlamda anarşistler, toplumsal düzenin en önemli belirleyicilerinden olan çalışma yaşamında eşitlik ve özgürlüğü hedefleyen argümanlar sunmuşlardır. Özellikle anarko-komünizm ile kolektivist anarşizm temsilcileri, çalışmanın niçin ve nasıl olması gerektiği, ücret sistemi ve çalışma süresi, iş bölümü ve uzmanlaşma ile iş yeri biçimi ve yönetimi gibi konularda çoğunlukla “olandan” farklı öneriler getirmiştir. Makalenin amacı, anarko-komünist Pyotr Kropotkin ile kolektivist anarşist Mihail Bakunin’in çalışma yaşamına dair tasavvurunu eşitlik, özgürlük ve adalet değerleri üzerinden irdeleyerek anarşist toplum idealinin imkânını sorgulamaktır. Bu minvalde, Kropotkin ve Bakunin’in çalışma yaşamı tasavvurunun anarşizmin etimolojisi ile çeliştiği; hatta anarşist idealin adalet değeri ile çoğunlukla bağdaşmaması nedeniyle imkânsız olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anarşizm, Çalışma Yaşamı, Anarko-Komünizm, Kolektivist Anarşizm
Jel Kodları: D63, D64, J21, J31, J53, J81

On the Paradoxes and Impossibility of the Anarchist Society Ideal: Labour Life Imagination of Anarcho-Communism and Collectivist Anarchism

Abstract

Anarchism is the most radical claim of equality and freedom. Indeed, idealizing a “powerless” society literally, makes equality and freedom indispensable. In this context, anarchists have presented arguments aiming equality and freedom in labour life, which is one of the most important determinants of social order. In particular, representatives of anarcho-communism and collectivist anarchism have offered different suggestions than mostly “what is” on issues such as why and how labour should be, the wage system and working hours, division of labour and specialization, and workplace type and its management. The aim of the article is to question the possibility of the ideal of anarchist society by examining the imagination of labour life of anarcho-communist Pyotr Kropotkin and collectivist anarchist Mihail Bakunin through the values of equality, freedom and justice. In this context, it has been revealed that the labour life imagination of Kropotkin and Bakunin contradicts the etymology of anarchism; and anarchist ideal is mostly incompatible with the value of justice and so is impossible.

Keywords: Anarchism, Labour Life, Anarcho-Communism, Collectivist Anarchism
Jel Codes: D63, D64, J21, J31, J53, J81

Bu makale Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Atıf/Cite as: Çiğdem, İ., (2024). Anarşist Toplum İdealinin Paradokslarına ve İmkânsızlığına Dair: Anarko-Komünizm ile Kolektivist Anarşizmin Çalışma Yaşamı Tasavvuru. Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(2), 1-15.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi emeğin tarihidir. İnsan, ilk var oluşundan günümüze kadar sürekli bir amaç çerçevesinde emek harcamaktadır. Diğer bir ifadeyle emek, insan doğasının adeta yaşamsal gerekliliğidir. Bu durum onun ihtiyaç sahibi, zayıf ve eksik ama aynı zamanda üretken doğasına işaret eder. Bununla birlikte, zaman zaman “emek” kavramı ile eş anlamlı kullanılan “çalışma”, çoğunlukla kişisel ihtiyaçlar için bir yerde belirli bir süre bir meta ya da hizmet üretmek için gerçekleştirilen eylemler bütünü olarak tanımlansa da özünde kavram bundan daha geniş bir anlam içerir. Ancak bu makale, konunun daha net ortaya konulabilmesi amacıyla kavramı tanımlandığı şekliyle, nispeten dar anlamıyla, ele almaktadır.

İnsanların önemli bir çoğunluğunun, her ne şekil ve ölçekte olursa olsun bir iş yerinde çalışarak geçirdiği süre düşünüldüğünde, çalışma ediminin gündelik yaşantının ciddi bir kısmını kapsadığı belirgin hale gelir. Bu gerçeklik, yaşamın neredeyse sadece çalışmadan ibaret hale geldiği zaman ve mekânlarda ise “çalışma yaşamı” kavramını adeta terminolojik bir fazlalığa sürükler. Çünkü bu koşulda “çalışma” ile “yaşam” kavramları o kadar iç içe geçmiştir ki, ikisi arasında net bir ayırım yapmak neredeyse imkânsızdır. Bu bağlamda çalışmanın felsefesi “yaşamak için çalışmak” ile “çalışmak için yaşamak” arasındaki sorunsala verilen cevaplar üzerinden ona yüklenen anlamlar silsilesinin düşünel çarpışmalarıyla doludur. Bununla birlikte, çalışmayı daha iyi açıklayabilmek için onun tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünü çözümlenmek, ona yüklenen asıl anlamı kavramada önemli bir aşamayı kaydetme imkânı sunar.

Tarihsel anlamda çalışma, sürekli bir dönüşüm geçirmiş ve bu bağlamda toplumsal ilişkileri şekillendirmiştir. Özellikle 18. yüzyılda Avrupa’da gerçekleşen Sanayi Devriminin kapitalizme ivme kazandırmasıyla birlikte çalışma, artık evde ya da küçük atölyelerde parça başı bir meta üretimi süreci olmaktan çıkmış; daha çok, büyük fabrikalarda bir işveren ve ekibinin gözetimi altında gerçekleştirilen seri bir üretim süreci haline dönüşmüştür. Çalışma ilişkilerini kökten dönüştürmeye başlayan Sanayi Devrimi ve kapitalizm, tarihin önemli bir ölçüde diyalektik toplumsal ilişkilerden müteşekkil süreçler bütünü olduğu gerçeğinden hareketle, kendi “antisini” oluşturmuştur. Özellikle “emeğini satarak” yaşamını devam ettirmeye çalışan işçiler üzerinde bir sömürü ve tahakküm rejimi ile karakterize olan kapitalizm, Jean Jacques Rousseau’nun deyişiyle “Özgür doğan insanın sonrasında her yerinden zincirlere vurulduğu” bir dönemde, pek doğal bir biçimde, özgürlüğü değerler hiyerarşisinin en tepesinde konumlandırılan anarşizmi karşısına almıştır. Bu anlamda anarşizm, kapitalizmin

meydana getirdiği dönüşümü en keskin noktadan eleştiren ve nasıl bir düzenin olması gerektiğine ilişkin “ahlaki” ve dolayısıyla normatif argümanlar üreten bir siyasal ideoloji olarak yerini almakta gecikmemiştir. Bir başka ifadeyle anarşizm, kapitalizm ile uzlaşmaz bir reddiyenin sonucu olarak onu devrimci bir yöntemle tamamen ortadan kaldırma ve bu sayede “özgür”, “eşit”, “altruist” ve “demokratik” bir toplumsal düzeni idealize etmek anlamında en radikal duruşun ifadesidir. Bununla birlikte, anarşizmin “özgür topluma” yönelik saf ideali, ona ulaşmada oldukça çeşitli metodolojik araçlar ve örgütlenme formlarını içeren argümanları beraberinde getirmiştir. Özellikle anarko-komünizm ile kolektivist anarşizm, anarşist toplum idealine ulaşmada en çok tartışılan fraksiyonlar arasında yerini almıştır.

Toplumsal ve siyasal anlamda tüm iktidar formlarını reddetmek açısından ortak olan bu iki fraksiyon, özellikle iktisadi anlamda açıkça ayrışır. Bu bağlamda anarko-komünizm “herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar” ifadesi ile karakterize iken, kolektivist anarşizm “herkesten yeteneğine göre, herkese katkısı kadar” deyişiyle özdeşdir. Bu aforizmalarla bağlantılı olarak anarko-komünizmin en çok öne çıkan kuramcısı Pyotr Kropotkin ile kolektivist anarşizmin “babası” Mihail Bakunin günümüze kadar adeta yaşamın kaynağı olan çalışmaya dair muhtelif argümanlar öne sürmüştür.

Makalede, anarko-komünizm ile kolektivist anarşizmin çalışma yaşamına dair argümanları, bahsi geçen iki kuramcının aktarılarak anarşist toplum idealinin imkânı sorgulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, makalenin amacı, çalışma düzeninin neredeyse toplumsal düzeni belirlediği argümanından hareket eden bir anlayışla anarşist bir toplumsal düzenin gerçekçiliğini sorgulamaktır. Bu çerçevede, mevcut argümanların temelini sağlamak adına öncelikle anarşizmin çerçevesi çizilmektedir. Ardından Kropotkin ile Bakunin’in çalışma yaşamı bağlamında kapitalizme yönelik eleştirileri ve kendi “olması gerekenlerine” yönelik argümanları çalışma yaşamının temel dinamikleri olan çalışmanın niçin ve nasıl olması gerektiği, ücret sistemi ve çalışma süresi, iş bölümü ve uzmanlaşma ile iş yeri biçimi ve yönetimi bağlamlarında incelenmektedir. Çalışmanın sonucunda ise anarşist toplum düzeninde tasavvur edilen çalışma yaşamına dair aktarılan argümanlar, siyaset kuramında en çok tartışılan eşitlik, özgürlük ve adalet değerleri üzerinden eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutularak anarşizmin sınırları bir düzeyde ortaya konulmaktadır.

ANARŞİZMİN ALAMETİFARİKASI: OTORİTENİN KÖKTEN REDDİ VE ÖZGÜRLÜĞE TUTKU

Anarşizmi açıklamak öncelikle iki önemli engeli aşmayı gerektirir. Bunlardan birincisi ona yüklenen pejoratif anlam iken diğeri onun bir siyasal ideoloji olup olmadığı sorunsalıdır. Çoğunlukla “terör” ve “karmaşa” ile anılması, “anarşi” kavramını ciddi bir ön yargıyla yüzleşmek durumunda bırakır. Bu husus bir yana, otoriteyi bir “kötülük” olarak addetmesi nedeniyle anarşizm, filozoflar arasında onun bir siyasal ideolojiden çok ahlaki duruş olup olmadığı tartışmalarını da beraberinde getirir. Meseleyi daha derinlemesine anlamak ve bu sayede anarşizmin aslında ne olduğunu açıklamak için öncelikle onun etimolojisine ve anarşistlerin ona yüklediği anlama mercek tutmak önemlidir.

Anarşizm, etimolojik açıdan Grekçe “an” (“-sızlık, -sizlik”) ekinin “arkhos” (“erk”) kavramıyla birleşmesi sonucu oluşan “erksizlik” durumunu idealize eden siyasal ideolojidir (Marshall, 2019: 25). Anarşizmin bir siyasal ideoloji halini almasında önemli etkileri olan William Godwin anarşiyi “*yönetimsiz toplum*” olarak tanımlamıştır (Godwin, 2020: 117-119). Benzer şekilde Pierre-Joseph Proudhon anarşiyi “*efendilerden, egemenlerden yoksunluk*” olarak görmüştür¹ (Proudhon, 2020: 266). Yine Emma Goldman anarşizmi insan yapımı yasalarla kısıtlanmamış ve özgürlük üzerine inşa edilmiş bir toplumsal düzen felsefesi olarak açıklamışken (Goldman, 2022: 14); Kropotkin “*toplumun yönetimsiz olarak tasarlandığı bir yaşam felsefesi*” olarak atfettiği anarşizmde, toplumsal uyumun yasalar ve itaat yoluyla değil, üretim-tüketim ve diğer insan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla özgürce oluşturulmuş topluluklar arasındaki özgür anlaşmalarla sağlanacağını belirtmiştir (Kropotkin, 2015: 51).

Anarşizmin temel hedefleri şu şekildedir:

- İktidarların tamamen ortadan kaldırılması
- İktisadi sömürünün yok edilmesi
- Bireylerin kendi yaşamları üzerinde öz yönetime sahip olması
- Toplumun “tabandan” örgütlenmesi ve desentralize edilmiş bir siyasal örgütlenmenin oluşturulması (Cantzen, 2015: 43-44).

Gelinen noktada anarşizm, özgürlüğü en temel değer olarak gören, bunun için mikro düzlemde makro düzleme tüm hiyerarşi ve otoriteleri reddeden ve bu anlamda ev düzleminde erkeğin kadın ve efendinin köle, iş yeri düzleminde işverenin işçi, köy düzleminde toprak sahibinin serf ve ülke düzleminde devletin toplum üzerindeki iktidarını reddeden siyasal ideoloji olarak tanımlanabilir. Anarşizm, bu anlamda, “terör” ve “karmaşaya” dayalı olmak yerine gönüllü ve kendi kendini yöneten insanların birbirleriyle dayanışma içinde yaşadığı bir toplumsal düzen tahayyülünün sistematik bir ifadesidir. Bu nedenle anarşizm için otorite ve özellikle devlet “kötü” ve “gereksizdir”.

Heywood’un belirttiği kadarıyla anarşizm için devlet “kötüdür” çünkü belirli bir düzeni topluma dayatır, insanların özel yaşamına “karışır”, ceza vererek “zorlar”, savaşarak “cinayet işler”, vergi alarak “hırsızlık yapar”, zengin ve imtiyazlı sınıflarla iş birliği halinde yoksulları “sömürür”. Yine anarşizm için devlet “gereksizdir” çünkü insan doğası zaten “iyidir” ve insanlar kendi kendini idare edebilecek kapasiteye sahiptir. Bu anlamda devlet aslında var olan “doğal düzeni” bozar² (Heywood, 2007: 237-240). Hiyerarşi ve otoriteyi hedef tahtasına oturtan anarşizm, eşitlik olmadan özgürlüğün “güçlünün zayıfı sömürme özgürlüğü” ve özgürlük olmadan eşitliğin ise “herkesin köleliği” anlamına geldiğini savunmak anlamında keskin bir çıkışa sahiptir (Marshall, 2019: 875). Bununla birlikte anarşizm, özgürlüğe dayanan özülle de bağlantılı bir şekilde, tek-tip bir anarşi idealinden ibaret değildir. Ayrıca, anarşizmin ön plana çıkan kuramcılarının bizzat kendileriyle çelişen argümanlarının bulunması, onu tutarlı bir ideoloji olmaktan da alıkoyar. Ancak Benlisoy’a göre bu durum tam da anarşizmin bir başka alametifarikasını gösterir nitelikte onun anti-dogmatik yapısını açığa çıkarır (Benlisoy, 2021: 355).

Anarşizmin bütünlükten yoksun yapısının bir göstergesi olan alt fraksiyonlarından en çok ön plana çıkanlar arasında anarko-komünizm, kolektivist anarşizm, anarko-sendikalizm, mutualizm ve yeşil anarşizm yer alır. Anarko-komünizm devletsiz, salt üretim araçlarının değil aynı zamanda ürünlerin de ortak olduğu, ücret ve fiyat sisteminin tamamen lağvedildiği ve iktisadi süreçlerin tüm toplum üyeleri tarafından ortaklaşa idare edildiği bir toplumsal düzeni idealize etmektedir (Marshall, 2019: 32).

¹ Proudhon, mülkiyet ile devletin dünyanın başından beri çöküş içerisinde olduğunu ve insanların adalet ile eşitliği idealize ettiği gibi insandan müteşkil toplumun da düzeni anarşide aradığını iddia etmiştir (Proudhon, 2020: 266). Godwin ise Proudhon’a göre daha objektif bir söylemle hareket ederek, anarşinin doğası gereği, kişisel güvenlik konusunda bazı zararların oluşmasına neden olabileceğini, “mükemmel bir dayanıklılığa” sahip olmadığını ve ortadan kaldırılan yönetime göre daha ılımlı ve tarafsız da olsa bir çeşit despotizme yol açabileceğini kabul etmiştir (Godwin, 2020: 117-119).

² Anarşizmin ahlak felsefesi ile ilgili boyutu, kuşkusuz ayrı bir tartışma konusudur. Ancak onun siyasal ideoloji olmasının yanında ahlaka dair varsayımlarını görmek onu daha iyi anlamak açısından önemlidir. Özellikle Kropotkin, devletin ve genel anlamıyla otoritenin reddiyesine “etik” bir temel oluşturma çabası vermiştir. Anarşist Ahlak eserinin bazı kısımlarında Kropotkin, devlet ve kilise gibi yapıların insanın “ahlaki doğasını” “sakatladığını” ve bu nedenle insanı “özüne” döndürmenin en önemli yollarından birinin bu iktidar formlarının tamamen yıkılması olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir (Kropotkin, 2018a).

Kropotkin, temsilcisi olduğu anarko-komünizmi, kişi özgürlüğünü tümüyle kabul eden, hiçbir egemenlik ortamı kurmayan ve insanları zorla çalıştırmayan bir toplum düzeni olarak tanımlamıştır (Kropotkin, 2020: 223). Yine Kropotkin'e göre anarşizm kaçınılmaz bir şekilde komünizm, komünizm de anarşizm üzerine temellenmektedir (Kropotkin, 2020: 68).

Kolektivist anarşizm ise devletin olmadığı, üretim araçlarının ortak mülkiyet altında olduğu, iktisadi düzenin üretici dernekleri ve kooperatifler tarafından örgütlendiği, insanların üretimden payının, her insanın üretimdeki katkısı yani yaptığı iş kadar sahip olacağı bir toplumsal düzeni savunmaktadır (Marshall, 2019: 31). Kolektivist anarşizmin en bilinen temsilcisi olan ve kendisini "fanatik bir özgürlük aşığı" olarak tanımlayan Bakunin'e göre otorite dünyadaki en büyük kötülüktür (Marshall, 2019: 418). Ona göre eşitlik ve özgürlük birbirini tamamlayan iki önemli değerdir; eşitlik olmadan özgürlükten bahsedebilmek mümkün değildir (Bakunin, 2019: 96-97).

Eşitlik ve özgürlüğü birbirinden ayrılmaz gören bir siyasal ideolojinin çalışma yaşamına dair argümanlarının da benzer yoldan ilerlediği tahmin edilebilir. Bununla birlikte, Kropotkin ile Bakunin'in idealize ettiği düzene ilişkin argümanları çalışma yaşamı üzerinden daha ayrıntılı olarak ele almadan önce onların kapitalizme getirdiği eleştirileri irdelemek önemlidir. Çünkü siyasal alanda kavramlar ya da olgular genellikle ve tarihin diyalektik karakterinin de etkisiyle, zıttıyla beraber anlam kazanır. Bu manada kapitalizmin, çalışma yaşamında sömürü ve tahakküm ile anılan karakterine dair argümanları ele almaksızın inceleme yapmak, eşitlik ve özgürlüğü en radikal noktada savunan bir siyasal ideolojinin idealize ettiği toplumsal düzenin imkânını sorgulama amacını eksik bırakma riskini taşır.

KROPOTKİN VE BAKUNİN'E GÖRE KAPİTALİZM: "EŞİTLİK VE ÖZGÜRLÜĞÜN SUNAK TAŞI"

Kapitalizm, üretim araçlarının ve servetin özel kişilerce sahiplenildiği ve malların "serbest piyasa" mekanizması içinde mübadele amacıyla üretildiği iktisadi sistemdir (Heywood, 2007: 397). Diğer bir deyişle kapitalist üretim sisteminde, emek, doğal kaynaklar ve makineler gibi üretim araçlarının özel kişilerin mülkiyetinde olması, bireysel çıkarların maksimize edilmesi ve rekabetin doğallığı fikrinin hâkim olduğu söylenebilir.

Tarihsel süreç içerisinde kapitalizm, çalışma yaşamını ve dolayısıyla toplumsal yapıyı dönüştürmüştür. Özellikle İngiltere'de tekniğin gelişmesi ve makineleşmenin başlaması ile birlikte fabrikalar kurulmaya başlanmış, çitleme faaliyetlerinin yasallaştırılması ile köylerde yaşayan insanlar fabrikaların bulunduğu şehirlere göçe zorlanmış ve bu insanlar artık "köylüden işçiye terfi etmiştir" (Beaud, 2018: 100-103). Bu minvalde "işçi" kimliğini "kazanan" kitleler üzerindeki kapitalist tahakküm daha çok açığa çıkmaya başlamıştır (Polanyi, 2020: 73-82).

Mantoux'un belirttiği kadarıyla, İngiltere'de köylerinden kovulan halk, bucaklarda yaşayan yoksullar ve her meslekten "arta kalanlar", ortak bir alanda çalışmaya başlamış, kendi küçük atölyelerinde daha özgür çalışan bu kişiler artık işveren otoritesi altına girmiş ve bu bağlamda adeta bir "kalıba sokulmaya" çalışılmıştır. İşçilerin fabrikalara girişi ve fabrikadan çıkışı ile mola zamanları işveren tarafından belirlenmeye başlamış, herkesin ne iş yapacağı keskin bir şekilde belirlenmiş ve herkes gün boyunca aynı işi yapmaya başlamıştır.³ Her işçi, onları itaate zorlayan, ceza ya da işten atılma tehdidi ve hatta bazen ustabaşının fiziksel şiddeti ve gözetimi altında düzenli ve aralıksız çalışmaya zorlanmıştır (Mantoux, 1935: 384). Bu tarihsel gerçeklik, iş yerlerindeki işveren iktidarının bir sonucu olarak işçilerin ağır çalışma koşulları altında sömürüye maruz kalan "ücretli köleler" haline geldiklerini ortaya koymada önemlidir.

Tarihin ve dolayısıyla pratiğin kuram ile etki-tepki içindeki ilişkisi, kendisini özellikle kapitalizmin antitezini geliştirmede açık biçimde kendini gösterir. Bu anlamda sömürü ve tahakküm ilişkilerine başkaldırı konusunda neredeyse en ön sırada yürüyen anarşistler, kapitalizmin çalışma yaşamı üzerindeki bu etkisine en güçlü eleştirileri getiren kişiler arasında yerlerini almada hiç gecikme göstermemişlerdir. Bu bağlamda Kropotkin, toprakları işler hale getiren, makine gibi üretim araçlarını üreten ve fabrikaları inşa eden işçilerin, kapitalist düzende harcadıkları emeğe rağmen bunların mülkiyetine sahip olmadıklarını; bu nedenle işçilerin payına düşenin sadece bir "efendinin" yanına girip çalışmak ve emeğini "boğaz tokluğu" karşılığında satmak olduğunu belirtmiştir (Kropotkin, 2020: 48). Ona göre bu düzende işçiler, üretmiş oldukları ürünün fiyatının üçte biri ya da dörtte birini kendisine, geri kalanı ise işverene verilmek şartıyla çalışmak durumunda kalmakta; liberaller tarafından "serbest sözleşme" olarak adlandırılan ama özünde feodal olan koşullarda çalışmaya boyun eğmektedirler (Kropotkin, 2020: 49). İş yerlerinin özel mülkiyete tabi olduğu durumda, işçiler "patron kırbacına" ve amirlerin küstah tavırlarına maruz

³ Kapitalizmin "babası" sayılan Adam Smith, iş yerlerinde keskin iş bölümünün hararetili savunucularındandır. Ona göre çalışma yaşamında

iş bölümü, verimliliğin ve dolayısıyla üretimin artmasında son derece önemlidir (Smith, 2020: 29-34).

kalmaya devam edeceklerdir (Kropotkin, 2018b: 278-279).

Argümanlarını bizzat deneyimlediği olaylar ve kişisel gözlemlerine dayandıran Kropotkin, İngiltere’de ziyaret ettiği farklı fabrikalarda genç insanların makinelerce çok daha verimli ve hızlı bir şekilde yapılabilecek sıradan işleri sağlıksız koşullarda yerine getirdiklerini ve bunda işverenlerin kâr hirsının etken olduğunu belirtmiştir. Çünkü çalışmaya hazır ancak işsiz olan “yedek iş gücü ordusu” çalışan iş gücünün işsiz kalma riskini meydana getirmekte ve bu sonuçta işçiler, işsiz kalmaktansa kötü şartlarda çalışmaya razı olmaktadır. Emeğin değersizleşmesi olarak tanımlanabilecek bu koşulları insanlık dışı bulan Kropotkin yine değersizleşmenin bir başka değişkeni olan çocuk işçiliğini de şiddetle eleştirmiş; okula gitmesi gereken çocukların kapitalist kârı besleyen “metalar” haline getirilmelerine isyan etmiştir (Kropotkin, 2020: 232-233). Kropotkin’in kapitalizmdeki sömürü ve tahakküm ilişkilerine ilişkin şu sözleri onun konu hakkındaki duruşunu çarpıcı bir biçimde özetler niteliktedir:

“Bir işçi iş gücünü patrona sattığında ürününün bir bölümüne patron tarafından haksız yere el konulacağını gayet iyi bilir; bunu art arda altı ay boyunca kullanılacağına en ufak bir garantisi olmaksızın sattığında – bunu yapmak zorundadır çünkü aksi halde o ve ailesi gelecek hafta aç kalacaktır – bunu özgür bir anlaşma olarak adlandırmak üzücü bir şaka olur.” (Kropotkin, 2015: 100).

“...Ve gelip bizlere aşırı üretimden dem vuruyorlar! Dağlar gibi taş kömürü yığan maden işçisinin kışın en sert günlerinde bir ocaklık ateş için kömür alacak parası olmadığına, kilometrelerce kumaşı dokuyan dokuma işçisi yırtık pırtık giysileri içindeki çocuklarına bir mintan almayı reddetmek zorunda kaldığında, saraylar inşa eden duvarcı ustası derme çatma bir kulübede yaşadığında, giyimli kuşamlı güzel bebekler yapan bir işçi kadının tüm kötü havalarda korunmak üzere delik deşik bir şaldan başka bir şeyi olmadığında... Hangi fazla üretimdir sözünü ettikleri?” (Kropotkin, 2018b: 17).

Kropotkin ile birlikte anarşizmin önde gelen figürlerinden olan Bakunin’e göre ise tarihsel arka planda hep bir diyalektik ilişki var olmuş ve bu bağlamda ücretli işçilerin de dâhil olduğu kitleler (serfler, köleler vb.) her durumda hâkimiyet kuran azınlık bir üst sınıf tarafından sömürülmüştür (Bakunin, 2019: 21). Bununla birlikte, Bakunin açısından kapitalist çalışma düzeninde ücretli işçiler, eski zamanların serf ve kölelerine göre daha iyi durumda olsa da, onlar da zorlu şartlarda çalışarak işverenlerin aylıklıklarını sağlamaya zorlandıkları için bir tür köle konumunda yer almaktadırlar (Bakunin, 2019: 115). Ona göre burjuva refahı, halkın yoksulluğu ve açlığın dayatmasıyla işçilerin çalıştırılması üzerinde temellenmektedir. Bu bağlamda liberal ideolojinin “çalışma özgürlüğü” söylemi

kapsamında değerlendirdiği ücretli emek özünde köleliğe dayanmaktadır. Nitekim Bakunin için “çalışma özgürlüğü”, “*tepeden tırnağa silahlı bir insanın insafına bırakılan silahsız ve çırılçıplak bir insanın özgürlüğüne*” benzetilmektedir. Bu nedenle “çalışma özgürlüğü” söylemi altında kapitalist sistemde çalışmak aslında “*ezilip yenilme özgürlüğüdür*” (Bakunin, 2014: 235).

Bakunin’in argümanına göre kapitalizmin rekabetçi doğası işçilerin durumunu tehlikeli hale getirmektedir. Firmasının ayakta kalabilmesi için işverenler, sömürdükleri işçilerin ürettiği ürünleri mümkün olan en düşük fiyattan satmak zorunda kalabileceklerinden, işverenlerin gözünde bir üretim maliyeti olarak görülen emeğin de değeri düşer. Bu nedenle işverenler, “emeğini en düşük düzeyden satacak” işçileri istihdam etmek isterler (Bakunin, 2014: 90). Bu bağlamda işverenlerin mülkiyetinde olan iş yerlerinde işçiler kaçınılmaz bir şekilde köledir. Çünkü işçiler bir günde çok uzun saatler çalışarak sadece yaşamlarını devam ettirebilecek miktarda bir ücret karşılığında işveren iktidarına boyun eğmek durumundadır (Bakunin, 2014: 71). Onun şu sözleri kapitalist çalışma ilişkilerinde işçilerin durumlarına bakışını keskin bir şekilde ortaya koyar:

“Özgürlüğün olumsuz koşulu, hiç kimsenin bir diğerine itaat borçlu olmamasıdır. Birey, edimlerini başkası değil ancak kendi iradesi ve kanaatleri belirliyorsa özgürdür. Ama açıklıktan dolayı emeğini ve emeğiyle kendini, hem de en düşük ücretten, onu sömürme lütfunda bulunan kapitaliste satan bir insan yabanılığı ve cehaleti onu eğitilmiş sömürücülerin insafına bırakan bir insan, kaçınılmaz olarak ve sonsuza değin köle olacaktır.” (Bakunin, 2014: 65).

Bakunin’in, kapitalist sistemde işçi-işveren ilişkisini geçmiş dönemlerin köle-efendi ve serf-lord ilişkisinin adeta dönüşmüş hali olarak gördüğü açıktır. Bu bağlamda onun da, tıpkı Kropotkin gibi, istihdam sürecinin yazılı hale getirildiği belge olan iş sözleşmelerini, işçinin az miktarda bir ücret karşılığı özgürlüğünü satmanın resmileşmiş hali olarak betimlediği anlamı çıkar. Bir başka deyimle Bakunin için kapitalist sistemde istihdam, dış bir otoritenin tahakkümü altına girmenin ve dolayısıyla eşitlik ile özgürlüğün “sunak taşı” gibidir. Eşitlik ve özgürlüğün “sunak taşı” yıkma ve bu sonuçla çalışma yaşamının “özgürleşmesi” amacıyla kullanılacak araçların zaman zaman farklılaşması, kuşkusuz, özgür düşüncenin getirdiği bir sonuçla Kropotkin ve Bakunin’in argümanlarına yansımıştır.

ÇALIŞMA YAŞAMINA DAİR KROPOTKİN VE BAKUNİN’İN ARGÜMANLARI

Yapılan işin gereklilikleri ve bu nedenle harcanan emeğe yüklenen anlam, çalışma yaşamının karmaşık ve bir o kadar da sübjektif yönüne işaret eder. Her ne kadar çalışma

yaşamının sübjektif bir karakteri olsa da, bu durum onun objektif dinamiklere sahip olmasına engel değildir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, şekli, mekânsallığı ve süresi hangi meslek bağlamında olursa olsun her çalışan için onun en temel dinamikleri arasında yer alır. Bununla birlikte, çalışmanın amacı ve şekli bağlamında ona yüklenen anlamı incelemek, geriye kalan dinamikleri ele almadan önce gelir.

Çalışma: Niçin ve Nasıl Olmalıdır?

Çalışmanın niçin yapıldığı sorusunun cevabı, ona yüklenen anlamı ortaya koymada önemlidir. Anarşistlerin çalışma yaşamına bakışı, onun yaşam için gerekliliği konusundaki klasik öncüller bir tarafa, mevcut gereklilik içinde özgürlüğü sağlamayı idealize etmekle karakterizedir. Bu bağlamda anarşistler, baskının olmadığı özgür bir toplumda dayanışmayı temel alan bir ahlakın gelişeceğini ve toplumun iyiliği için çalışmanın sağladığı bir tatmin hissini güçleneceğini öne sürmüşlerdir. Öyle ki anarşist bir toplumda “pis” veya “tehlikeli” işlerin topluma yararlı olacağını düşünen insanlar sayesinde yapılacağı iddiası bile bulunmaktadır. Onlar için asıl önemli olan husus kişilerin işlerini özgürce seçmeleri ve çalışma sürecinde kendi kendilerini yönetmeleridir. Bu bağlamda anarşist kuramcılarının iddiasına göre insanlar kendi potansiyellerini gerçekleştirebilme şansına sahip olacaklar; iş bölümü ve bir anlamda idari hiyerarşi⁴ ya da çalışma süresi gibi baskı unsurları olmaksızın kendi emek ve ürünlerinin denetimini onlara bırakan işi özgürce yapacaklardır (Marshall, 2019: 892). Bu bağlamda anarşistler, çalışma yaşamının niçin ve nasıl olması gerektiğine dair dikkat çekici argümanlar ileri sürmüşlerdir.

Anarşistler çalışmayı hem kişisel hem de toplumsal açıdan gerekli görmüşlerdir. Bu bağlamda Bakunin, bir şeyler üretmek için emek harcamanın, adeta yemek-içmek gibi insanın doğal bir ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Ona göre insanların çalışmayı sevmemesinin nedeni doğal olan bir şey değil aksine başka insanlar tarafından meydana getirilmiş sistemsal bir durumdur. Yani çalışmanın aşırı, insanlık dışı, zorlama ve uzun süreli olması insanların ona kötü bakmasına yol açmaktadır (Bakunin, 2014: 207). Bununla birlikte, Bakunin’e göre herkes yaşamak için çalışmak zorunda olmalıdır çünkü toplumsal ve siyasal hakların tek temeli emektir; bu bağlamda sağlıklı ve yeterli olmasına rağmen çalışmayı reddedenler “hırsızdır” (Bakunin, 2023: 102). Ona göre hukuk kuralları olmaksızın salt toplumun baskısıyla, topluma katkı sunmayan ve yeterli

olmasına rağmen çalışmayan “parazitlerin” varlığı imkânsızlaştırılmalı ve istisna teşkil edecek tembellik durumları “tedavi gerektiren bir hastalık” olarak görülmelidir (Mars-hall, 2019: 426). Her ne kadar Bakunin için çalışmak zorunluluk arz eden bir edim olarak görülse de ona göre bireysel ya da kolektif çalışma kararı kişilere ait olmalıdır (Bakunin, 2023: 96). Çalışmanın insanın doğal bir ihtiyacı olduğunu öne sürmek onun gerekliliğine vurgu içerirken, toplum baskısı altında çalışmanın dayatılması zorunluluk ile ilgilidir. Bu nedenle, her ne kadar, Bakunin belirli kaygılar sonucunda çalışmanın zorunluluğunu desteklese de bu durum onun ne kadar anarşist olduğunu sorgulatır niteliktedir.

Bakunin’in argümanları bir yana, Kropotkin’e göre çalışmak, her şeyden önce fizyolojik bir ihtiyaçtır; ona göre “birikmiş vücut enerjisini harcamak, sağlık ve yaşam için gereklidir” (Kropotkin, 2015: 102). Ona göre insanlar, tanımadıkları müşteriler için değil, içinde yaşadığı çevrenin ihtiyaçlarına ve zevklerine uygun ürünler üretmek için çalışmalıdır. Onun tahayyülünde insanlar zorunlu ürünler dışında ruhun gıdası olacak ürünleri de üretecek, işlerini özgürce seçecek, özgürce çalışacak ve başkalarının hayatına engel olmaksızın yaşama sevincini elde edecektir (Kropotkin, 2020: 337).

Kropotkin için insanların ihtiyaçları, harcadıkları emekten önceliklidir. Bu nedenle insanların toplumsal üretime katılıp katılmadıklarına ya da ne kadar çalıştıklarına bakılmaksızın herkesin ürünlerden ihtiyacı kadar pay alması temel ilkedir (Kropotkin, 2020: 265). Bu anlamda Kropotkin, Bakunin’in zorunlu çalışma ilkesinden farklı bir perspektife sahiptir. Kropotkin tembelliğin, katı iş bölümü, yapılan işte başarısız olma, işin karaktere ya da yeteneğe uygun olması ve çalışma koşullarının yetersizliği gibi nedenleri olduğunu; bu nedenle tembelliği cezalandırmak yerine bunun altında yatan nedenlerin ortaya çıkarılarak çözüme gidilmesini önermiştir. Onun deyişiyle “insanlar asıl yollarını bulana kadar tembeldirler.” Tembellik yapan ya da işlerini savaştıran işçilere neler yapılabileceği sorununun çözümünde, denetim, gözetim ve ceza gibi yöntemler yerine bu kişilerin çalıştığı işçi grubu tarafından dışlanması onun tarafından yeterli görülmüştür (Kropotkin, 2020: 238-247). Kropotkin’in argümanları, onun çalışmaya Bakunin’e nazaran daha özgürlükçü bir perspektiften yaklaştığını gösterir. Bu bağlamda çalışmaya ilişkin Bakunin’in toplumsal baskısının meydana getireceği zorunluluk Kropotkin’de yerini dışlamanın yol açacağı gerekliliğe bırakır. Bununla birlikte her ne kadar ürünlerden herkesin ihtiyacı ölçüsünde faydalanmasını savunması noktasında altruizmin

⁴ Dikey iş bölümüne işaret eden idari hiyerarşi kavramı toplumsal sınıf (aristokrasi, burjuvazi vs.) anlamındaki sosyal hiyerarşi ile karıştırılmamalıdır. Anarşistler her çeşit hiyerarşiye karşı çıksa da sosyal

hiyerarşiye muhalefeti ile bilinen bazı sol ideolojiler idari hiyerarşiyi açıkça olumlar.

adeta zirvesine çıkmış olsa da, Kropotkin'in çalışanların tembelleri gönüllü dışlaması önerisi onun bu konudaki sınırını çizen bir nitelik arz eder. Diğer bir ifadeyle, çalışma konusunda ne kadar özgürlükçü ve altruist bir yaklaşıma sahip olsa da Kropotkin'in bile tembelliğe hoşgörüsü sınırlıdır. Bu husus bir yana, çalışmanın zorunluluğu ve gerekliliği arasındaki ayrımın ötesine geçilmesi durumunda karşıya ilk çıkacak noktalardan biri ücret ile çalışma süresi sorunlarıdır.

Ücret Sistemi ve Çalışma Süresi

İktisat terminolojisinde ücret emeğin karşılığıdır. Ücret düzeyinin temel belirleyici parametreleri arasında iş yerinde harcanan süre, üretilen ürün ya da hizmet miktarı, yapılan işin karmaşıklığı ile sağlık ve yaşam açısından riskleri, çalışanın bilgi ve tecrübe düzeyi ile ilgili alandaki emek arz-talep dengesine ilişkin dinamikler yer alır. Ücrete dair genel çerçeve bir yana, onun hemen hemen tüm toplumlarda içselleştirilmiş olduğu hatta daha da ötesi kişinin iş seçiminde ve dolayısıyla istihdamında en çok öncelik verdiği çalışma dinamiği arasında yer aldığı bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte, anarşistler arasında konuya bütüncül ve tutarlı bir yaklaşım yoktur. Nitekim anarko-komünizm ücret sisteminin tamamen ilgasını savunurken kolektivist anarşizm onu farklı kavramlar altında bile olsa açıkça destekler.

Kropotkin'e göre ücretli emek "Herkes emeğine göre" ilkesinden çıkmış ve sonraları yavaş yavaş eşitsizliklerin ve olumsuzlukların ana nedeni haline almıştır (Kropotkin, 2020: 262). Kropotkin, üretim sürecinde herkesin harcadığı saati esas alma ve ödüllendirme gibi hususları ideal bir yöntem olarak görmemiş, üretim araçlarının ortak mülkiyet altında bulunduğu bir düzende ücretli emek sisteminin tamamen reddedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre ücretli emek, üretim araçlarının herkesin ortak mülkiyetinde değil özel mülkiyet altında olduğu kapitalist düzenin bir sonucudur. Bu nedenle üretim araçlarının ortak mülkiyetinin olduğu bir toplumsal düzende tüketim ve dolayısıyla ürünlerin paylaşımı da ortak olmalı ve her türlü ücret biçimi tamamen ortadan kaldırılmalıdır (Kropotkin, 2020: 70-71).

Ona göre "özgür çalışma" yoluyla insanın kendi potansiyelini gerçekleştirebilmesi ancak ücretli emeğin kaldırılması ile mümkündür. Bu bağlamda Kropotkin, iş bölümü ve uzmanlaşmanın somutlaşmış yansımaları olan "kafa

emeği" ile "kol emeği" arasındaki ayrımın kaldırılmasını da ücretli emek sisteminin ilgasına bağlamıştır (Kropotkin, 2020: 231-232). Şu sözleri, onun iş bölümü ile ücret sistemi arasındaki bağlantıyı nasıl sağladığını çarpıcı bir şekilde gösterir:

"...Ama biz biliyoruz ki, bugün bir mühendis, bilgin ya da doktor, işçiden on kat, yüz kat ya da bir dokuma işçisi köylüden üç kat ve bir kibrit fabrikasındaki işçi kızdan on kat daha yüksek ücret alıyorsa, bu durum onların üretim bedelinin yüksek oluşundan değil, bilgi üzerindeki tekelden ya da kapitalistin çıkarının böyle gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Mühendis, bilgin ya da doktorun yaptığı, elindeki belli bir sermayeyi (diplomayı) kullanmaktan, bundan yararlanmaktan başka bir şey değildir, tıpkı bir işlik sahibinin işliğinden yararlanması ya da soylu bir toprak sahibinin soyluluk ünvanından yararlanması gibi... Durum böyle olduğuna göre iş gücünün değerini belirlemede 'üretim bedeli' gibi bir şeyden nasıl söz edebiliriz? Gençlik yıllarını neşe içinde bir üniversitede geçiren biri hangi hakla on bir yaşından beri yer altındaki ocaklarda gün yüzü görmeden, doğru dürüst beslenmeden yaşayan bir kömür işçisinin oğlundan on kat daha yüksek ücret alabilir? Aynı şekilde bir dokumacının köylüden iki-üç kat daha yüksek ücret almaya ne hakkı vardır? Dokumacının üretimi için yapılan harcamalar, köylünün üretimi için yapılan harcamalardan iki üç kat daha yüksek değildir ki!" (Kropotkin, 2020: 257-258).

Aktarılan sözler üzerine düşünüldüğünde, işin karmaşıklığı ve nitelik gerektirmesi konusunda Kropotkin'in yaklaşımının mutlak eşitlik temeline inşa edildiği söylenebilir. Bu bağlamda onun tarafından, bir mühendis, doktor ya da mimarın harcadığı bir saatlik emeğin bir duvar işçisi, demir işçisi ya da hastabakıcının harcadığı iki saatlik emeğe denk gelmesini savunmak, eşitsiz toplum düzenini desteklemek, "vasıfsız" işçiler ile onları yönetme hakkını elinde bulunduranlar arasında keskin bir çizgi çizmek ve dolayısıyla toplumu "bilgi aristokrasisi" ile onların altında bulunan "eli nasırlılar" sınıflarına bölmekle aynı görülmüştür (Kropotkin, 2020: 250-256).

Anarko-komünistlerden farklı olarak kolektivist anarşistler, yapılan iş miktarına göre işçilere karşılık verilmesini açıkça destekler⁵ (Marshall, 2019: 889). Bu anlamda Bakunin, her ne kadar üretim araçları üzerinde ortak mülkiyeti savunsa da emeğin karşılığının ihtiyaca göre değil yapılan işe göre verilmesini savunmuştur (Marshall, 2019: 404). Ona göre birey doğa tarafından ne kadar fazla donatılmış olursa toplumdaki o ölçüde yararlanmakta; buna istinaden de adalet gereği topluma daha fazla geri ödeme

⁵ Kolektivist anarşist James Guillaume, kolektif emek sonucunda üretilen her şeyin komüne ait olması ve herkesin harcadığı emek kadar para ya da meta almasını savunmuştur. Ona göre bazı komünlerde harcanan emeğin karşılığı ise çalışma süreleriyle orantılı olmalıdır. Bununla birlikte Guillaume, "Herkesten yeteneği kadar, herkese ihtiyacı kadar." ilkesinin de yaşama mümkün olan en kısa sürede geçirilmesini

önermiştir. Ona göre üretim miktarı tüketimi aştığı takdirde her işçinin payının en ince ayrıntısına kadar farklı belirlenmesine gerek kalmayacaktır. Her komün bu geçiş sürecinde kolektif emek ürünlerinin dağıtımında en iyi metodun ne olacağına kendisi karar vermelidir (Guillaume, 2023: 371).

yapması gerekmektedir (Bakunin, 2014: 117). Yani herkes aldığı karşılığın hakkını doğuştan elde etmiş olduğu yetenekle orantılı bir şekilde topluma sunmalıdır. Bununla birlikte Bakunin, “sıradan işçilerin” ürettiklerinden daha ender ve değerli ürünler ürettiği için dehaların ya da daha geniş bir ifade ile “kafa emekçilerinin” daha iyi şartlarda olması gerektiği iddiasının, toplumsal eşitlik idealinin gerçekleşmesi adına riskler taşıdığını da kabul etmiştir. Bu durumda onun çözümünde şayet zihinsel üretim sürecinde yer alan kişiler daha iyi şartları hak etmekte ise miras hakkının kaldırılması gerekmektedir; aksi takdirde adil bölüşüm gerçekleşmeyecektir (Bakunin, 2014: 118-119). Gelişen noktada, Bakunin kolektivizminin topluma verilen katkı bağlamında ondan pay alınması ilkesi çerçevesinde hareket ettiği ve bu bağlamda çalışma zorunluluğu kadar ücret sistemini de savunduğu açıktır. Bununla birlikte, topluma daha fazla katkı sundukları için iktisadi açıdan daha iyi durumda olacak olan kişilerin miras bırakma haklarının elinden alınmasını desteklemesi ile Bakunin, toplumsal mutlak eşitliği nispeten ertelemiş iken; Kropotkin ücretin tamamen ilgasını savunarak çok daha devrimci ve dolayısıyla aceleci bir tavır sergilemiştir.

Ücret sistemine dair argümanlardaki bariz farklar bir tarafa, mevcut koşullarda aynı işi yapanların ücret düzeyini belirleyen önemli parametrelerden olan çalışma süresi ise anarşistlerin ortak argümanlar ürettiği konulardandır. Çalışma süresi, salt ücret düzeyini belirlemekle sınırlı olmayıp aynı zamanda çalışanların sağlığı, iş tatmini, çalışma motivasyonu ve yaşam kalitesi açısından da oldukça büyük önem teşkil eder. Günlük yaşamın büyük bir çoğunluğunu kapsayan bir çalışma süresi, çalışanların diğer fiziksel ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamasını engelleyici bir duruma yol açar. Bu durumda ortaya “yaşamak için çalışmak” yerine “çalışmak için yaşamak” sonucunun çıkması kaçınılmaz hale gelir. Bu nedenle hem özgür çalışma idealine ulaşabilmek hem de insanların günlük yaşamlarında kişisel, manevi, sosyal, kültürel, sportif, sanatsal, bilimsel ve hatta siyasal faaliyetlere aktif katılımını sağlayabilmek için çalışma süresinin üretimde dengeyi gözetecek ölçüde kısaltılması oldukça önemlidir. Anarşistler de çalışma süresinin kısaltılmasını savunmuşlar ve insanların gündelik yaşamlarında kendilerine ve diğer insanlara vakit ayırma olanaklarının artırılmasını özgürlük açısından önemli görmüşlerdir.

Kropotkin, “özgür çalışma” ideali için aşırı çalışmayı bir engel olarak görmüş ve bu nedenle çalışma süresinin uzun olmasını insan doğasına aykırı bularak eleştirmiştir (Kropotkin, 2015: 102). Kropotkin’e göre insanlar günde dört

ya da beş saatlerini mesai ile geçirdikten sonraki boş zamanlarında bilimsel ya da sanatsal uğraşılarda yer alabilme şansına sahip olmalıdır. Çalışma süresinin düşmesi sonucu insanlar kendi potansiyellerini açığa çıkarma, bilim ve sanat gibi uzmanlaşma gerektiren işleri gerçekleştirme imkânlarına sahip olacaklar ve bu sonuçla toplumsal iş bölümü de çok daha sığ bir hal alacaktır (Kropotkin, 2020: 175-188).

Kropotkin ile benzer şekilde Bakunin, çalışma süresinin kısaltılmasından yana tavır almıştır. Ona göre çalışanların gerçek anlamda bir özgürlüğe sahip olabilmesi için boş zamanı olmalıdır. Bu anlamda Bakunin, çalışanların bilimsel ve eğitsel faaliyetlerde bulunabilmelerine önem atfetmiştir (Bakunin, 2014: 169-201). Onun şu sözleri çalışma süresinin kısa olması konusundaki netliğini vurgular:

“İnsanın sanatsal, bilimsel ve zihinsel gelişimi için belli bir oranda boş zamanın mutlaka gerekli olduğu kesinlikle doğrudur; bu yaratıcı boş zamanların ardından iyi kazanılan ve bireysel kapasite ve tercihlere göre – her kеше toplumsal olarak sağlanan – gündelik emeğin sağlıklı çalışması gelir.” (Bakunin, 2023: 94).

Gelişen noktada, iki kuramcının da çalışma süresinin kısaltılması konusunda özgürlüğü ön plana koydukları belirgindir. Ancak az bile olsa belirli bir süre çalışmanın diğer faaliyetlerin gerçekleştirilmesi adına adeta bir ön koşul hale getirilmesi, anarşizmin “erksizliği” ile ne ölçüde bağdaşır tartışmalıdır. Yine bu durum Kropotkin’in çalışmaya daha çok “gönüllülük” atfetmiş olmasını da kendi içinde paradoksa düşürür. Bu husus bir yana, ücret düzeyini ve bir noktada kişilerin çalışma süresini belirleyen etmenlerden biri yapılan işin şekli ve gereklilikleridir. Bu noktada çalışma yaşamının en belirgin dinamiklerinden olan iş bölümü ve uzmanlaşma hususu kendini açığa çıkarır.

İş Bölümü ve Uzmanlaşma

İş bölümü kısaca, bir düzlemde yapılacakların ve alınacak görevlerin paylaşımı olarak tanımlanabilir. Bu anlamda çalışma yaşamında iş bölümü, toplumsal düzlemde olduğu kadar iş yeri düzleminde de kendine yer bulmaktadır. Ayrıca iş bölümü, yatay ve dikey olarak kategorize edilebilir. Dikey iş bölümü ilgili düzlemin yönetim süreçleri ve hiyerarşik bölümlenmesi ile bağlantılı iken yatay iş bölümü doğrudan üretim süreçleriyle ilgilidir.⁶ İş bölümünün temel etkenleri arasında insani gelişimin getirdiği entelektüel genişleme ve kişinin ilgi alanları ile yetenekleri ön planda iken, onun sonuçları arasında yabancılaşma (özellikle dar çerçeveli ve tekrara dayalı işlerde),

⁶ Çalışma sosyolojisi konusunda önemli eserleri ile bilinen filozof André Gorz, iş bölümü konusunda iş yeri düzleminin ötesinde bir kavramsal tartışma yoluna gitmiştir. Buna göre çalışanların sektörel bağlamda iş

bölümüne ayrılması “makro toplumsal iş bölümüne” işaret eder. İş yeri düzleminde iş bölümü aşılabile bile ve “makro toplumsal iş bölümünü” aşmak artık imkânsızdır (Gorz, 2019: 80).

uzmanlaşma ve dolayısıyla “bilgi iktidarının” kurulması gibi hususlar yer almaktadır.

Anarşistlerin konuya bakışına gelindiğinde Kropotkin, yılın bir bölümünde tarım diğer bir bölümünde ise sanayi çalışması yapılmasını ve bu bağlamda toplumsal iş bölümünün kaldırılmasını önermiştir (Kropotkin, 2020: 138-139). Kropotkin, geçici olmak kaydıyla iş bölümünün belirli yararlarını kabul etmekle birlikte, keskin bir iş bölümü ve uzmanlaşmanın ortadan kaldırılmasını ve hem fiziksel hem de zihinsel işler ile tarım ve sanayi işlerini tüm işçilerin belirli aralıklarla yapmasını, yani “emeğin bütünlüğünü” savunmuştur. Toplumsal düzlemde iş bölümünün yanı sıra Kropotkin, iş yeri düzleminde de iş bölümü ve uzmanlaşmaya cephe almış; bu durumun insanları yabancılaştırdığını ve onları adeta makinelerin birer parçası haline getirdiğini belirtmiştir (Kropotkin, 2014: 41-44). Bu bağlamda o, üretim süreçlerinde “kol emeği” ile “kafa emeğinin” ayrılmasını şiddetle eleştirmiş ve iki işçilik türünü birleştirmeyi önermiştir. Bu nedenle mesleki eğitimin hem bilimsel bilgiyi hem de el becerisini geliştirmeye yönelik olması gerektiğini vurgulamıştır⁷ (Kropotkin, 2014: 207-210). Kropotkin’in iş bölümü ve uzmanlaşmaya karşı bu net ve keskin reddiyesinde, bu dinamğin mutlak eşitlik idealine aykırılık teşkil etmesi, çalışanlar üzerinde psikolojik olumsuzluklara yol açması ile “kafa emekçilerinin” “kol emekçileri” üzerinde otorite sahibi olması riskini düşünmüş olması etken görünmektedir. Bununla birlikte, Kropotkin konuyla ilgili bazı noktaları gözden kaçırmaktadır. Bu bağlamda o her ne kadar iş bölümünü ortadan kaldırmayı hedeflese de mesleki eğitim sürecinde ustaların çıraklar üzerindeki iktidarı nasıl aşılacaktır? Yine kişilerin ilgi alanları ve yetenekleri çerçevesinde özgür bir iş seçimi yapmaları sonucunda toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşma nasıl ortadan kaldırılabilir? Tüm bu sorulara saf bir “erksizliği” idealize eden perspektiften yanıt verebilmek gerçeklikten kopmayı gerektirir.

Bakunin ise iş bölümü ve uzmanlaşma konusunda Kropotkin ile paralel fikirlere sahip olsa da anarşizm ile paradoks teşkil edecek argümanlar üretmiştir. Ona göre iş yeri düzleminde “kol emeği” ile “kafa emeği” arasındaki ayırım, eşitsizliği tekrar üretmiş ve dünyayı iki farklı kasta bölmüştür. Bu durum ise toplumun refahı ile ahlaki ve zihinsel gelişiminin önünde büyük bir engeldir (Bakunin, 2023: 94). Ona göre, “kafa emeği” ile üretim yapan yetenekli kişilerin ve dehaların ürettiği ürünlerin ücretsiz

olması gerektiğinden, bu kişilerin yaşamlarını devam ettirmeleri adına bir ücret kazanmaları ve bunun için de “kol emeği” harcamaları gerekecek; bu sayede toplumsal eşitlik sağlanacaktır (Bakunin, 2014: 119). “Kafa emekçilerinin” fiziksel işlere yönelmesini savunması ile paralel biçimde Bakunin, herhangi bir alanda uzmanlaşmış bir “elit azınlığın” otoriterliğinin “tehlikelerini” bertaraf etmek adına bilginin kitlelerde yayılmasını da istemiştir (Marshall, 2019: 420). Diğer bir ifadeyle Bakunin, Kropotkin ile benzer biçimde, fiziksel işlerle zihinsel işlerin bir harmonizasyonunu desteklemiş ve bu sonuçla iş yerlerinde iş bölümünün ortadan kalkmasını öngörmüştür. Buna karşın Bakunin’in şu sözleri ise toplumsal düzlemde iş bölümü ve uzmanlaşma konusunda onun “anarşist” kimliğini adeta ortadan kaldıran bir nitelik taşıyor:

“Ne bir dışsal yasama ne de bir otorite olmalıdır... Bundan benim her türlü otoriteyi reddettiğim sonucu çıkar mı? Hayır, böyle bir düşünce benden uzaktır. Tartıştığımız mesele ayakkabı ise, ben kunduracının otoritesine başvururum; evler, kanallar ya da demiryollarından söz ediyorsak mimara ya da mühendise danışırım. Şu ya da bu özel bilgi için şu ya da bu işin uzmanına gider fikir sorarım... Ben, özel bir alanda uzman olan bir insanın otoritesi önünde, bu otorite bana, yalnızca ve yalnızca kendi aklım tarafından dayatılmışsa, eğilirim. Çünkü bilirim ki, tüm ayrıntıları ve pozitif gelişmeleriyle, insan bilgisinin herhangi büyük bir parçasını kavrama yeteneğim sınırlıdır. Bilirim ki, en büyük zekâ bile bütünün tam olarak anlaşılması söz konusu olduğunda yetersizdir. Burada, bilim açısından olduğu kadar endüstri açısından da iş bölümü ve iş birliğinin gerekliliği sonucu çıkar. Alırım ve veririm, insan yaşamı böyledir. Yöneten yönetilir. Bu yüzden sabit ve sürekli bir otorite yerine, karşılıklı, geçici ve her şeyden önce gönüllü, sürekli değişen bir otorite ve tabiiyet söz konusu olmalıdır.” (Bakunin, 2019: 35-36).

Sözleriyle insanın eksik doğasını kabul eden Bakunin’in toplumsal iş bölümü bağlamındaki paradoksu bir tarafa, iş yeri düzleminde iş bölümü hususu anarşistlerin kendileri ile tutarlı olduğu belirgin noktalardan biridir. Bu anlamda anarşistler, yatay iş bölümü ile özellikle idari hiyerarşi kavramında somutlaşan dikey iş bölümüne açık reddiyelerini sunmakta çekinmemişlerdir. Bu reddiyenin ötesinde eşitlik ve doğrudan demokrasiye dayalı bir iş yeri yönetim modeli önerisi de getiren anarşistler, yönetim süreçleri üzerinde büyük etkisi olan iş yeri biçimi konusunda da kendileriyle tutarlı bir çizgi izlemişlerdir.

⁷ Kropotkin, özellikle Smith’in, iş bölümünü övmek amacıyla, görevi sadece çivi üretmek olan bir demir işçisi üzerinden verdiği örnek üzerinden iş bölümüne şiddetle karşı çıkmıştır. Kropotkin burada, hayatı boyunca çivi başı yapmakla görevli olan bir demir işçisinin işine ilgisinin azalacağını, sadece bu işle ilgilenen işçinin “elindeki ipleri” işverene kaptıracağını ifade etmiştir. Bunun sonucunda ise işçinin belirli bir süre işsiz kalabileceğini, iş basitleştiği için mevcut işçinin yerini

rahatlıkla bir çocuğun alabileceğini ve bu nedenle emeğin değerinin düşeceğini belirtmiştir. Buna paralel biçimde yaşamı boyunca mekanik bir biçimde bir işin yalnızca küçük bir ayrıntısını gerçekleştiren işçinin yaratıcılığını ve aklını yitirebileceğini belirterek iş yerlerinde iş bölümü ve uzmanlaşma konusuna muhalefetini net bir şekilde ortaya koymuştur (Kropotkin, 2020: 282-283).

İş Yeri Biçimi ve Yönetimi

Herhangi bir düzlemde yaşayan insan topluluğu arasındaki ilişkileri belirleyen en önemli olgulardan biri ilgili düzlemin biçimidir. Bu anlamda bir mikro düzlem olan iş yerinde çalışan kişilerin ilişkilerini, iş yeri kurallarını, iş bölümünü ve dolayısıyla yönetimini belirleyen husus, biçimselliğin dinamikleri olan ölçek, mekânsallık ve mülkiyet ilişkileri ile doğrudan ilgilidir. İş yeri ölçeği ve mekânsallığı iş yerindeki yaygın iş bölümü ile daha çok iç içe iken iş yerinin mülkiyet durumu daha çok dikey iş bölümünü belirlemede etkindir.

Anarşistler arasında iş yeri ölçeğini ve mekânsallığını en çok tartışan kuramcılardan biri Kropotkin'dir. Tarihsel açıdan Sanayi Devrimi ile birlikte çalışma yaşamının kentlerde büyük fabrikalarda gerçekleşmeye başlaması ve fabrikaların kentlerde yoğunlaşması ile birlikte bu düzene ciddi eleştiriler getiren Kropotkin, çalışma sisteminin merkezileştiği ve doğal olarak otoriter bir biçim aldığı fabrikaların belirli yerlerde yoğunlaşmasında, piyasaya hâkim olma amacının yer aldığı iddia etmiştir. Buna çözüm olarak ise iş yerlerini "tarlaların ortasına taşımak" gerektiğini öne sürmüştür (Kropotkin, 2014: 188-192). Fabrikadaki çalışma sisteminden ziyade küçük atölyelerde çalışmayı daha uygun bulan Kropotkin Paris'te yaşadığı deneyimleri aktarmış ve bu bağlamda şehirde bulunduğu dönemde küçük atölyelerde binlerce insanın çalışarak üretimde bulunduğunu, buradaki işçilerin zihinsel açıdan diğer Avrupa başkentlerindeki işçilerden daha gelişmiş olduğunu ve bunun sebebinin insanların bu atölyelerde yaptıkları işin sanatsal zevk, beceri ve yaratıcılık gerektiren bir karakter arz etmesi olduğunu iddia etmiştir. Bu manada Kropotkin, büyük ölçekli ve hiyerarşik örgütlenmenin olduğu iş yerleri yerine daha "insani boyutlarda" ve desentralize edilmiş iş yerlerini savunmuştur (Kropotkin, 2014: 152-192). Kropotkin'in, küçük atölyeleri desteklemesi ve bunların tarlalarla birleştirilmesini savunmasının özünde, sanayinin desentralize edilmesi yoluyla nüfusun belirli bölgelerde toplanmasının engellenmesini ve gerek iş yeri düzleminde gerekse de toplumsal düzlemde iş bölümünün kaldırılmasını amaçladığı kanaatine varılması mümkündür.

Bakunin ise iş yeri ölçeği ve mekânsallığı üzerine Kropotkin kadar ayrıntılı bir yaklaşım sergilememiştir. Ancak o, iş yeri ölçeği konusunda büyük ölçekli fabrikalarda çalışan işçiler arasında iş bölümünün daha ayrıntılı olacağını

belirtmiş; bu fabrikaların kapitalistleşme sürecinin bir parçası olarak küçük iş yerlerinin kapanmasına sebep olduklarını, bunun bir sonucu olarak "serbest piyasada" rakipsiz kalabildikleri sonucuna varmıştır (Bakunin, 2014: 88-90). Bununla birlikte Bakunin, iş yerinin en önemli biçimsellik dinamiği olan mülkiyet konusunda ise daha kapsamlı argümanlara sahiptir. Bu bağlamda Bakunin, üretim araçlarının ortak mülkiyetini savunmuş ve gerek özel mülkiyeti gerekse de devlet mülkiyetini reddetmiştir. Onun anladığı ortak mülkiyet bu anlamıyla toplumsal bir biçime sahiptir (Bakunin, 1976: 290). Ona göre iş yerlerinin "toplumsallaştırılması" için uygulanması gereken yöntem ise miras hakkının kaldırılması ve bu sayede üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin devamlılığının bitirilmesi üzerinedir (Marshall, 2019: 397). Bu minvalde ona göre kamulaştırma yapılmadan sadece işçi birliklerinin baskısıyla miras hakkı ilga edilerek üretim araçları işçilerin eline geçmelidir (Bakunin, 2023: 96). Ayrıca Bakunin için, sermaye yok edilmemeli fakat emek ile birleştirilmelidir. Burjuvazinin mensupları işçi olmaya zorlanmalı; işçiler de sermayeyi bireysel değil ama ortak bir mülkiyet haline getirerek üretimi sürdürmek yolunu izlemelidir (Bakunin, 2014: 144).

İş yeri mülkiyeti açısından Kropotkin'in tasavvuru ise daha Bakunin'e göre daha aceleci ve radikal emareler içermektedir. Kropotkin'e göre atölyeler ve fabrikalar işverenlerin, topraklar ise faizcilerin ve toprak ağalarının elinde kalmaya devam ettiği müddetçe işçiler ve köylüler, mülkiyete sahip olan bu kişilerin küstahlıklarına ve zorbalıklarına maruz kalmaya devam edecek ve onların boyunduruğu altında yaşayacaktır (Kropotkin, 2018b: 278-279). Ona göre kapitalizmin yol açtığı olumsuzlukların çözümü için en önemli hamlelerden biri öncelikle müsadere ve istimlâk yöntemlerini hayata geçirmektir.⁸ Yani öncelikle "topluma ait olanların topluma geri verilmesi" gerekmektedir. Bununla birlikte Kropotkin, müsadere ve istimlâk eylemini devletin ya da herhangi bir siyasal devrimle iktidar olacak olan hükümetin yapmasına karşı çıkmış; bunun için toplumsal bir devrimin gerekliliğini vurgulamıştır (Kropotkin, 2020: 59). Devrimle birlikte kişilerin temel ihtiyaçları bağlamında kullandıkları kişisel ürünler değil; insanların sömürülmesine vesile olan üretim araçları kamulaşmaya tabidir (Kropotkin, 2020: 95). Geline nokta, iş yeri mülkiyetinin "toplumsallaştırılması" hedefini

⁸ Üretim araçlarının mülkiyetinin ortaklaştırılması amacıyla uygulanabilen müsadere ve istimlak, aslında tarihsel açıdan daha çok devletlerin uyguladığı yöntemler arasındadır. Her ne kadar Kropotkin burada devletlerin uyguladığı yöntemleri önermiş gibi görünse de, mesele terminolojik bir karmaşanın olduğunu gösterir gibidir. Bu bağlamda Kropotkin'in müsadere ve istimlak anlayışı, devletleştirme ile somutlaşan "tepeden inme" bir yöntem olmak yerine daha çok "tabandan yükselen" bir yöntem olarak çalışanların ilgili mülkiyeti "işgal" etmesine işaret eder görünmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu anlayışın altında

üretim araçlarını "hırsızlıkla" el koyanların elinden zorla alarak "asıl sahiplerine" iade etme argümanı yatar. Bu önerinin otoriter izler taşıyıp taşımadığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, Kropotkin ve bazı anarko-sindikalist kuramcılarının mülkiyetin "toplumsallaştırılmasına" dair önerileri tarihsel deneyimlere ilham olmuştur. Nitekim 20. yüzyıl başlarında İspanya'daki anarşist devrim çabaları arasında özellikle tarla (ya da çiftlik) ve fabrika "işgalleri" gerçekleşmiş ve bu bağlamda toprak sahipleri ile işverenler "mülsüzleştirilmiştir" (Paz, 2021).

gerçekleştirmek üzere Kropotkin'in Bakunin'e nazaran daha devrimci ve sert bir çizgi izlediği açıktır. İş yerinin biçimi bağlamında mülkiyet durumu bir yana, biçimselliğin doğal sonucu olan iş yeri yönetiminin nasıl olması gerektiği sorusuna Bakunin ile Kropotkin'in cevabı neredeyse aynıdır.

Kropotkin, iş yerlerinin işçilerin öz yönetimi altında olması gerektiğini savunmuştur. Bu anlamda sanayinin gerçek yöneticileri işçilerdir (Kropotkin, 2014: 192). Çalışma yaşamında emeğin daha verimli bir hale gelebilmesi için işçilerin üretim araçlarına sahip olması ile birlikte onların özgür bir şekilde çalışması, yapacakları işe kendilerinin karar vermesi ve onların üzerinde herhangi bir otorite öznesinin olmaması gerekmektedir (Kropotkin, 2020: 227). Yine Bakunin, üretim araçlarında ortak mülkiyetin sağlanması ile birlikte iş yeri yönetiminin işçilere ait olmasını savunmada oldukça nettir (Marshall, 2019: 437). Bu anlamda Bakunin, toplumun ulusal düzlemde değil ancak endüstriyel düzlemde gruplara bölünerek üretim ihtiyaçları doğrultusunda özgürce örgütlenmelerini gerekli görmüştür (Bakunin, 2023: 85-86). Daha açık bir ifadeyle Bakunin, üretici-tüketici kooperatifleri ile işçi kredi cemiyetlerinin işçilerin öz yönetimi modeli için uygun olduğunu savunmuştur (Schechter, 2019: 239). Bununla birlikte o, kooperatifler dışında, anarko-sendikalizme de ilham olacak bir biçimde, işçilerin öz yönetimi için "kapitalizme karşı emeğin iktisadi mücadelesinde dayanışmanın örgütlenmesini" de destekleyerek eylemci yönünü açığa çıkarmıştır⁹ (Marshall, 2019: 430). Onun şu sözleri tahayyülünü kurduğu düzende çalışma yaşamının nasıl örgütleneceğini daha net bir şekilde gözler önüne sermede önemlidir:

"Kooperatif ve emek örgütlerinin üyelerini kapsayacak özgür üretici birlikleri ihtiyaç ve özel ustalıkları doğrultusunda gönüllü şekilde örgütlendiğinde tüm ulusal sınırları aşarak dünya çapında büyük bir ekonomik federasyon oluşturacaklardır. Bu federasyon, birliklerin global ölçekte kesin ve ayrıntılı istatistikler sağladığı endüstriyel bir parlamento da içerecektir..." (Bakunin, 2023: 96).

Aktarılanlar bir yana, "özgür çalışma" için Bakunin her ne kadar kooperatif örgütlenmeleri desteklese de, onların mevcut kapitalist düzen içinde başarılı olabileceklerine dair oldukça temkinli yaklaşmıştır. Bu bağlamda o, mevcut sistemin kurucu ve koruyucu bir parçası olarak gördüğü devletin yıkılmasına öncelik vermiştir. Diğer bir deyişle, ona göre devlet yıkılmadığı müddetçe kapitalist sınıfla kooperatiflerin rekabet edebilmesi ve bu bağlamda

özgür çalışma idealinin gerçekleşmesi mümkün değildir (Bakunin, 2022: 265-268).

Gelinen noktada, anarko-komünizm ile kolektivist anarşizmin çalışma yaşamına dair tasavvurlarında kimi zaman farklılaşma mevcut iken kimi zaman büyük benzerlikler olduğu açık hale gelmiştir. İki fraksiyonun benzerlik ya da farklılıklarını ortaya koymak, hangi fraksiyonun daha "anarşist" olduğunu anlamada önemli iken; anarşist bir toplum idealinin ne kadar gerçekçi olduğunu ortaya koymak adına da ciddi emareler sunar. Bununla birlikte, bir toplumsal düzene dair idealizmin öne sürdüğü argümanların kendi içinde tutarlı olması dahi onun gerçekçiliğini tartışmakta yeterli değildir. Bu noktada anarşist toplum idealini, söz konusu argümanları toplama ve bunları siyaset kuramında ciddi anlamda tartışılan belirli değerler üzerinden değerlendirmenin önemi devreye girer.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışma yaşamı ile ilgili tasavvurları mercek altına alındığında, Kropotkin ile Bakunin'in eşitliği özgürlük için vazgeçilmez gördüğü belirgindir. Gerçekten de mantıksal açıdan, bir düzlemin üyesi iki veya daha çok kişinin arasında eşitliğin olması, söz konusu kişilerin birbirlerinden bağlantısız olmaları anlamında özgürlüklerini teminat altına almalarında önemli bir eşittir. Kavramsal bir mantıkla ilerlendiğinde, hiyerarşinin karşısına konumlandırılan eşitlik ile hiyerarşinin doğal sonucu olan otoritenin karşısında değerlendirilen özgürlük, bu tutarlılığı belirgin bir şekilde sağlar. Bununla birlikte anarşizm, her ne kadar özgürlük tutkusu ile alâmetifarikasını gösterse de her siyasal ideoloji özünde belirli bir düzeyde otorite içerir. Çünkü toplumsal düzene dair "-malı", "-meli" ile kendini açığa çıkaran her normatif argüman, başkaları üzerinde belirli bir düşünsel, söylemsel ve eylemsel zorlamayı beraberinde getirir. Bu anlamda anarşizm de aslında, oksimoronik bir ifadeyle, hem bireysel hem toplumsal "özgürlüğü" dayatmaktan kendini kurtaramamıştır. Ayrıca, anarşizmin özgürlüğe yüklediği anlam kişinin bağlantısızlığına vurgu içerse bile, bir toplumsal düzende çalışma yaşamına gönüllü katılım yerine zorunluluk vurgusu kişilerin özgürlüğünü alenen ortadan kaldıran bir uygulama halini alır. Bu nedenle Bakunin'in çalışmayı toplumsal bir zorunluluk olarak atfetmiş olması anarşizmin etimolojisi ile ciddi bir paradoks teşkil eder. Çünkü o, "tembelliğin" ortadan kaldırılabilmesi için devletin otoritesini kaldırmayı idealize etse bile, toplumun "tembelleri" çalışmaya zorlaması formülü ile toplumun

⁹ Anarko-sendikalizm (ya da "devrimci sendikalizm") özellikle Rudolf Rocker'ın kuramsal çalışmaları ile anılır. Her ne kadar anarko-komünizm ve kolektivist anarşizm ile devleti ortadan kaldırma ve "özgür birliklerle" tabandan örgütlenen bir toplumsal düzeni idealize etme noktasında aynı olsa da anarko-sendikalizm doğrudan eyleme dayalı

yönü ağır basan bir fraksiyondur. Bu manada işçi sendikalarının radikalleştirilmesi, sendikaların iş yeri yönetimlerini ve genel çapta endüstrinin yönetimini "işgal etmesi", boykot ve genel grev gibi yöntemlerle toplumsal devrimin yapılması, onun eylemci yönünü açıkça ortaya koyar (Rocker, 2000).

otoritesini adeta devletin yerine koymuştur. Bu sonuçla, eğer mutlak özgürlük idealize edilmekteyse, çalışmanın gerekliliği ile zorunluluğu arasındaki ayrımın farkına varmak önemlidir.

Kişinin çalışma gücüne sahip olmasına rağmen iradi olarak çalışmaması ve buna rağmen toplumdaki pay alması, bu kişinin toplumdaki alacağı payın hakkaniyete uygun olmaması sonucunu beraberinde getirme riski taşır. Daha ileri bir yorumla, toplumdaki ürün ve hizmetlerin, onları üretmek için çalışan kişilerin rızası olmadığı takdirde iradi olarak çalışmayanlarla paylaşılması bir noktadan sonra “tembellerin çalışanları sömürdüğü” bir ilişki biçimi meydana getirebilir. Bu durum hakkaniyete bağlı olarak adaleti ortadan kaldıracak gibi toplumsal barışı zedeleme riskini haizdir. Nitekim toplumsal adaletin gerçekleşmesi, çok önemli bir ölçüde, güç, yetenek, ihtiyaç, katkı, sorumluluk, yetki ve hak (ya da dar anlamıyla pay bağlamında ödül ve ceza) olgularının objektif bir oransallığı ile mümkündür. Bu noktadan hareketle her ne şekilde olursa olsun komünizmin mutlak eşitlik ideali adalet değeri ile çelişir.

Konuya diğer bir açıdan bakmak gerekirse, ücret emeğin karşılığı olarak addedildiğinde, bu karşılığın salt topluma sunulan katkı bağlamında düzenlenmesi ise, çalışma gücü bakımından daha dezavantajlı kişilerin (çocuklar, yaşlılar, engelliler, hastalar vb.) topluma katkı veremeyeceği ya da çok daha az verebileceği düşünüldüğünde, hakkaniyet açısından yetersiz hale gelir. Özellikle insani yaşam hakkının pratik kazanması adına en temel ihtiyaçların teminat altına alınması gerektiği göz önüne alınırsa, bu durum daha iyi anlaşılır. Bununla birlikte, konu anarşist bir toplum ideali çerçevesinde ele alındığında, çalışma gücü olmasına rağmen iradi olarak üretime katılmayanlar olduğu takdirde konu daha çetrefil bir duruma denk düşer. Bu nedenle anarko-komünizmin “Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar.” ilkesini savunan Kropotkin bile toplum içindeki “tembellerin” farkına varmış ve iradi olarak çalışmayan kişilerin toplumdaki dışlanmasını bir seçenek olarak görmüştür. Bu noktada Bakunin, istihdam için açıkça toplumsal zorlamayı savunarak aktif otoriteyi devreye koyan bir yöntem geliştirirken, Kropotkin gönüllü dışlama yoluyla daha pasif bir yöntemi savunmuştur denilebilir. Diğer bir ifadeyle, Bakunin çalışmayı zorunlu hale getirirken, Kropotkin koşulların dayatmasını açığa çıkarak onu “tembeller” için gerekli hale getirmiştir.

Meselenin toplumdaki alınacak pay ile bağına daha net ortaya koymak adına, Bakunin’in ücret sistemine karşı çıkması ve kişilere ücretin sadece topluma yaptıkları katkı oranında verilmesini savunması, her ne kadar sorumluluk-hak ile katkı-pay ilişkisi açısından bir noktaya kadar adaletin gereği olsa da, bu yaklaşım bir noktadan sonra

onun “tutkuyla savunduğu” özgürlüğü riske atabilir. Çünkü tüm insanlar, doğuştan ya da sonradan oluşan sebepler çerçevesinde eşit ölçüde yetenek ve güce sahip değildir. Bu noktada salt “katkı kadar pay” ilkesi uygulandığı takdirde, iradi olarak çalışmayanlar bir yana bırakılırsa, daha yetenekli ya da güçlü olanın toplumdaki daha fazla pay alma imkânına ulaşması, toplumsal eşitliği bozma ve dolayısıyla “gücsüz” ya da “vasıfsız” olanların özgürlüğünü bir noktadan sonra ortadan kaldırma riskini taşır. Daha önce de belirtildiği gibi, çalışsa da “yetersiz” görülen kişilerin ihtiyaçlarının değerlendirmeye alınmaması durumunda, insani yaşam hakkı bağlamında hakkaniyetin ve dolayısıyla adaletin ne kadar sağlanabileceği de tartışmalı hale gelir. Bu husus bir yana, Kropotkin’in de alınacak payda salt ihtiyacı ön planda tutması sonucun eşitliğini sağlasa bile, çalışanlar arasında topluma daha çok ya da daha ciddi katkı sağlayan kişilerin katkılarının görmezden gelinmesine ve bu sonuçla toplumsal barışın bozulmasına yol açabilir.

Toplumdan alınacak pay ile bağlantılı olan diğer bir parametrenin çalışma süresi olduğu düşünüldüğünde, iki kuramcı da özgürlük ilkesini ön plana koyarak çalışma süresinin kısaltılmasını savunmuşlar ve bu bağlamda anarşist bir toplumsal düzenin adeta zorunlu koşulu olan boş vakit olgusu ile tutarlı açıklamalar getirmişlerdir. Gerçekten de, üretimde dengeli gözetilecek bir düzeyde çalışma süresinin kısaltılması, çalışanların refahı ve özgürlüğü açısından gereklidir. Konuyu kuramsal noktaya taşımak gerekirse, adalet hak; hak ise bir noktada ihtiyaç ile bağlantılıdır. Özgürlüğün ontolojik bir gereği olan boş vaktin, bir başka ifadeyle dinlenme süresinin, insani yaşam için ihtiyaç olduğu düşünüldüğünde bunun hak olması kaçınılmaz hale gelir. Bu anlamda, çalışma süresinin kısaltılması özgürlük ile adalet değerlerinin kesişim noktalarından biri olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte Kropotkin’in çalışma süresini yaşadığı döneme göre çok daha “ilerici” bir düzeyde 4-5 saat ile sınırlı tutulmasını savunması bile onu bir tür zorunluluk önermekten alıkoymamıştır. Diğer bir ifadeyle, anarşist bir toplum düzeni için kişilerin az bile olsa belirli bir saat çalışmalarına dair ön koşul sunulması, kişileri otorite içinde özgürlük sonucuna ulaştırır. Anarşistlerin çalışmaya dair bazı paradoksları bir tarafa, iş bölümü ve uzmanlaşma ile iş yeri biçimi ve yönetimi konularındaki argümanlarıyla onlar, temsil ettikleri ideoloji ile daha tutarlıdır.

Eksik doğası nedeniyle, insanların her konuda bilgi ve tecrübe sahibi olması mümkün değildir. Konuyu daha da açmak gerekirse, herkesin gücü ya da yeteneği oranında topluma katkı sunmasının adaletle uygun olduğu öncülünden hareket edildiğinde, toplumun herhangi bir bireyinden gücü ve yeteneğinin üstünde bir katkı beklemek hak

ile bağdaşmama durumuna yol açar. Bu anlamda Bakunin'in toplumsal iş bölümü ile ilgili paradoksal argümanları bir yana bırakıldığında, Kropotkin'in iddia ettiği "özgür çalışma" düzeni olduğu takdirde, kişinin ilgi alanı ve yeteneğinin devreye girmesi sonucunda iş bölümü ve uzmanlaşma bir noktadan itibaren kaçınılmaz hale gelir. Bu bağlamda Kropotkin'in hem tarım hem sanayide çalışma ve bu bağlamda küçük yerleşim düzlemlerinde desentralize iş yerleri oluşturma yoluyla iş bölümünün ortadan kaldırma tasavvuru anarşizmin eşitlik ve özgürlük değerleri ile bir ölçüde bağdaşsa da, çok sayıda iş kolunun olduğu bir dünyada bu tasavvurun gerçekçiliği tartışmalı bir vaziyet teşkil eder. Diğer bir ifadeyle, toplumsal "bilgi iktidarının" kurulması neredeyse kaçınılmazdır. Bu iktidar biçimi, kendini iş yeri düzleminde de gösterebilmektedir. Bu nedenle dikey iş bölümüne dair bir tartışma yürütmek ayrıca anlamlıdır.

Yönetici olmak ile yönetimde söz sahibi olmak arasındaki ayrımın farkına varmak önemlidir. Dikey iş bölümü anlamındaki idari hiyerarşi, yöneticilerin ve dolayısıyla otoritenin varlığını gerektirirken, yönetimde söz sahibi olmak daha demokratik ve geniş bir yaklaşıma işaret eder. Bu doğrultuda, eşitlik ve özgürlük tutkusunu zirveye taşıyan bir siyasal ideoloji için en çok karşı çıkılacak hususlardan birinin dikey iş bölümü olması doğaldır. Bununla birlikte, iş bölümü ve uzmanlaşma, dikey anlamda hakkaniyete yani daha dar anlamda liyakate uygun gerçekleştiği takdirde, her ne kadar eşitlik ve özgürlüğe bir ölçüde aykırılık teşkil etse de, adalete uygun olma ihtimalini içerir. Özellikle insan doğasının eksikliği sonucu yönetime ihtiyaç duyması ve daha önce belirtilen herkesin farklı yeteneklere sahip olduğu öncülünden hareket edildiğinde, konunun adalet değeri ile bağı daha net bir şekilde ortaya çıkar. Bu anlamda mutlak anlamda eşitlik ve özgürlüğün idealizasyonunun adalet değeri ile bağdaşmaması bir başka noktada kendini açığa çıkarır. Daha ileri bir ifadeyle, yönetmek ve koordine etmek, ayrı bir yetkinlik gerektirdiğinden herkesin yapabileceği bir edim değildir. Yeterli bilgi ve tecrübe ile ahlak ve liderliğe sahip olmayan insanların yönetici olması, iş yerinde çalışma barışını ve dengeyi bozma riski taşır. Daha da ötesi, belirli bir düzeyde gücün devredildiği beşeri yöneticilerin bu güçlerinin yoğunlaşması ve hatta sorgulanamaz noktaya taşınması, yine insanın eksik doğası sonucu yozlaşmaya ve dolayısıyla adletsizliğe ve çatışmaya yol açma ihtimalini içinde barındırır. Nitekim kapitalizmin bir sonucu olan iş yerlerindeki işveren iktidarının mutlaklaşmasının, onların çalışanlar üzerindeki sömürsüne yol açtığı düşünüldüğünde, bu durum daha belirgin bir hal alır. Bu noktada, kapitalizmi reddetmek anlamlı iken yönetimi tamamen ortadan kaldırmak da eksik insan doğasının meydana getirebileceği

tehlikeler içerir. Bu nedenle, her ne düzlemde olursa olsun, beşeri yöneticilerin yetkilerini sınırlı tutmak ve hatta ilgili düzlemin diğer üyelerini liyakatleri ölçüsünde yönetim süreçlerine dâhil etmek eşitlik, özgürlük ve adalet açısından anlamlıdır.

Biraz daha ayrıntı gerekirse, iş yerinde dikey iş bölümünü reddederek anarşizmin "erksizliği" ile oldukça tutarlı olan Kropotkin ve Bakunin'in işçilerin öz yönetiminin ateşli savunucuları olmaları ve bu bağlamda anarşizmin asli ilkelerinden olan doğrudan demokrasiyi iş yeri düzleminde de gözden kaçırmamaları oldukça anlaşılır bir durumdur. Bununla birlikte, eşitlik ve özgürlük ile açık bağı bir tarafa, bu modelin adalet değeri ile bağı da tartışmakta yarar vardır. İş yerinde çalışan herkesin kararlar almak ve uygulamak üzere yönetime ortaklaşa katılması anlamında işçilerin öz yönetiminin adalete uygun olabilmesi için, güç ve yetenek ile sorumluluk ve yetki ilişkisi gereği, iş yerindeki tüm çalışanların iş yerini ilgilendiren konularda gerekli bilgi, tecrübe ve ahlaka sahip olması ile herkesin eşit güçte kararlara katılması ve onları uygulaması oldukça önemlidir. Aksi takdirde, iş yerinde düzensizlik, çatışma, verimsizlik ve dolayısıyla sürdürülemezlik kaçınılmaz hale gelebilir.

İşçilerin öz yönetimi modelinin gerçek anlamda bir öz yönetimi ne kadar sağlayabileceği de ayrı bir tartışma içerir. Nitekim iş yeri ile ilgili kararlara tek bir çalışanın dahi muhalefet etmesi durumunda çoğunluğun o kişi üzerinde hâkimiyeti meydana gelecektir. Bu nedenle mutlak özgürlüğün toplu bir düzende ne kadar tesis edilebileceği oldukça tartışmalıdır. Bu anlamda çalışan niceliğinin az olması gerekli hale gelir. Daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse, az sayıda çalışanın olması ve bu bağlamda iş yeri ölçeğinin küçük olması, bu modelin uygulanabilirliği açısından en kritik noktalardan biridir. Nitekim gerek Kropotkin gerekse de Bakunin, iş yeri ölçeğinin küçük olmasını savunarak aslında bu gerçeğin farkına varmış görünmektedir. İşçilerin öz yönetiminin uygulanabilirliği için iş yerinin mülkiyet durumu da gözden kaçmaması gereken bir başka husustur.

Kropotkin ile Bakunin'in üretim araçları üzerindeki ortak mülkiyet ilkesini savunmaları işçilerin öz yönetimi modelinin uygulanabilirliği açısından tutarlıdır. Çünkü üretim araçlarının ve dolayısıyla iş yerinin mülkiyetinin belirli bir kişi ya da gruba ait olması durumunda iş yerinin yönetim öznesi de çoğunlukla belirli hale gelir. Diğer bir deyişle, mülkün sahibi adeta onun üzerindeki iktidarın da sahibidir. Şayet bu yaygın öncülden hareket edilirse, işçilerin öz yönetimi için üretim araçlarının ortak mülkiyeti, küçük istisnalar dışında, neredeyse vazgeçilmez bir ön koşul haline alır.

Gelinen noktada, her siyasal ideolojinin özünde baskı içerdiği argümanı bir tarafa bırakılsa bile, gerek Kropotkin gerekse de Bakunin anarşizminin ne kadar saf haliyle “erksiz” bir toplumsal düzeni idealize ettiği tartışmalıdır. Daha net bir ifadeyle, bazı “anarşistlerin” dahi kabul ettiği ilahi iktidarın sonsuzluğu bir yana, anarşizmin bu iki kuramcısı yalnızca beşeri otoritelerden “yalıtılmış” bir toplumsal düzen tasavvurundan bile zaman zaman uzaklaşmaktadır. Kısacası, ideolojik zorlamanın özsel ontolojisi, özgürlüğü eşitliğe dayandıran iki kuramcının çalışma yaşamı tasavvurundaki açık

paradoksları, adalet değerini çoğunlukla göz ardı etmeleri ve bazı gerçeklikleri gözden kaçırmaları anarşist toplum idealinin imkânsızlığını gözler önüne sermede yeterlidir.

ORCID

İbrahim Çiğdem <https://orcid.org/0000-0001-6475-0749>

KAYNAKÇA

- Bakunin, M. (2014). Cenevre'nin Çifte Grevi. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 233-243). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (1976). Çeşitli Yazılarından. (M. Tunçay, Çev.). M. Tunçay (Ed.), Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi (1. Cilt) içinde (ss. 249-291). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bakunin, M. (2022). Devlet ve Anarşi. (M. Uyrkulak, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Bakunin, M. (2023). Devrimci El Kitabı. (C. Atila, Çev.). S. Dolgoff (Ed.), Bakunin: Hayatı - Mücadelesi - Düşünceleri içinde (ss. 80-100). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Enternasyonal'in İsviçreli Üyelerine Üç Konferans. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 51-98). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Enternasyonal'in Politikası. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 151-174). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Hipnozcular. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 101-124). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Kapsamlı Eğitim. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 175-202). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). La Montagne ve Bay Coullery. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 125-147). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2014). Miras Sorunu Üzerine Komite Raporu. (D. Evcı, Çev.). R. M. Cutler (Ed.), Bakunin Kitabı: Seçme Yazılar 1869-1871 içinde (ss. 203-211). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bakunin, M. (2019). Tanrı ve Devlet. (S. Ergün, Çev.). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Bakunin, M. (2023). Ulusal El Kitabı. (C. Atila, Çev.). S. Dolgoff (Ed.), Bakunin: Hayatı - Mücadelesi - Düşünceleri içinde (ss. 101-104). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Beaud, M. (2018). Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010. (F. Başkaya, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Benlisoy, F. (2021). Anarşizm: Gönüllü Düzene Övgü. H. Birsen Hekimoğlu (Örs) (Ed.), 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler içinde (ss. 351-412). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cantzen, R. (2015). Daha Az Devlet Daha Çok Toplum: Özgürlük - Ekoloji - Anarşizm. (V. Atayman, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Godwin, W. (2020). Anarşizmin Felsefi Temelleri. (D. Ulu-dağ, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Goldman, E. (2022). Anarşizm Neyi Savunur?. (D. Kömürcü, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Gorz, A. (2019). İktisadi Aklın Eleştirisi: Çalışmanın Dönüşümleri – Anlam Arayışı. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Guillaume, J. (2023). Yeni Toplumsal Düzenin İnşası Üzerine. (C. Atila, Çev.). S. Dolgoff (Ed.), Bakunin: Hayatı – Mücadelesi Düşünceleri içinde (ss. 366-390). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Heywood, A. (2007). Siyasal İdeolojiler: Bir Giriş. (B. Kalkan, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Kropotkin, P. (2018a). Anarşist Ahlak. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. (2015). Anarşi: Felsefesi - İdeali. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Kropotkin, P. (2018b). Bir İsyancının Sözleri. (İ. Kahraman, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kropotkin, P. (2020). Ekmeğin Fethi. (M. Beyhan, Çev.) İstanbul: Afrika Yayınları.
- Kropotkin, P. (2021). Karşılıklı Yardımlaşma. (S. Altıparmak, Çev.) İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Kropotkin, P. (2014). Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler: Yarın. (S. Sevinç, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Mantoux, P. (1935). The Industrial Revolution in the Eighteenth Century: An Outline of the Modern Factory System in England. (M. Vernon, Çev.) London: Jonathan Cape.
- Marshall, P. (2019). Anarşizmin Tarihi: İmkânsız İstemek. (Y. Alogan, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Paz, A. (2021). Halk Silahlanınca: Durruti ve İspanya Anarşist Devrimi. (G. Zileli, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
- Polanyi, K. (2020). Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri. (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

31. Proudhon, P. J. (2020). Mülkiyet Nedir?: Veya Hukukun ve Yönetimin İlkesi Üzerine Araştırmalar. (D. Çetinkasap, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
32. Rucker, R. (2000). Anarko-Sendikalizm. (H. Deniz Güneri, Çev.) İstanbul: Kaos Yayınları.
33. Schecter, D. (2019). Marx'tan Bugüne Solun Tarihi: Kuramsal Bakış Açılıarı. (S. Torlak, & K. Özdil, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.
34. Smith, A. (2020). Milletlerin Zenginliği: Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme. (M. Acar, Çev.) İstanbul: Liberus Kitap.

E7 Ülkeleri İçin İşsizlik Histerisi ve Doğal Oran Hipotezlerinin Test Edilmesi

Tuğba KONUK¹ Ayşe ERYER² Tuğrul AVCI³

¹ Sorumlu Yazar,
Dr., Bağımsız Araştırmacı
yilmaz-tuba@outlook.com

² Dr., Bağımsız Araştırmacı
ayse_zabun46@hotmail.com

³ Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü
İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
tavci@yahoo.com

Öz

Dünya genelinde işsizlik önemli bir makro ekonomik sorundur. Ortaya çıkardığı iktisadi, sosyal, politik ve psikolojik sonuçlar nedeniyle her ekonominin üzerinde durması gereken bir problemdir. Bu açıdan işsizlik probleminde doğal oran ve işsizlik histerisi hipotezlerinin test edilmesi büyük önem arz etmektedir. İşsizlik histerisi etkisi ekonomilerde meydana gelen şokların işsizlik oranlarını artırması ve daha sonra eski haline dönmemesi olarak ifade edilebilir. Doğal oran ise ekonomilerde meydana gelen şoklar sonucunda işsizlik oranlarının artmasına rağmen bir süre sonra eski seviyesine dönmesi olarak ifade edilebilir. Bu çalışmanın amacı E7 ülkeleri için 1994-2023 yıllık verilerini kullanarak işsizlik histerisi ve doğal oran hipotezlerinin geçerliliğini araştırmaktır. Elde edilen bulgulara göre E7 ülkeleri için 1994-2023 yılları arasında işsizlik histerisi hipotezi geçerlidir.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik Histerisi, Doğal Oran Hipotezi, E7 Ülkeleri

Jel Kodları: A10, C33, E24

Unemployment Hysteresis and Natural Rate Hypotheses Testing for E7 Countries

Abstract

Unemployment is an important macroeconomic problem worldwide. Due to its economic, social, political and psychological consequences, it is a problem that every economy should focus on. In this respect, it is of great importance to test the natural rate and unemployment hysteresis hypotheses in the unemployment problem. The unemployment hysteresis effect can be expressed as the shocks that occur in economies increase unemployment rates and then do not return to their previous levels. The natural rate, on the other hand, can be expressed as the fact that unemployment rates increase as a result of shocks in economies, but return to their previous level after a while. The aim of this study is to investigate the validity of the unemployment hysteresis and the natural rate hypotheses for E7 countries using annual data for 1994-2023. According to the findings, the unemployment hysteresis hypothesis is valid for E7 countries between 1994 and 2023.

Keywords: Unemployment Hysteresis, Natural Rate Hypothesis, E7 Countries

Jel Codes: A10, C33, E2

Bu makale Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Atıf/Cite as: Konuk, T., Eryer, A., Avcı, T., (2024). E7 Ülkeleri İçin İşsizlik Histerisi ve Doğal Oran Hipotezlerinin Test Edilmesi. Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(2), 16-22.

GİRİŞ

Ekonomik literatürde üzerinde en çok durulan konulardan birisi işsizliktir. İşsizlik oranlarının yüksek seyretmesi, sadece bireylerin yaşam standartlarını değil, aynı zamanda ekonomik büyüme, toplumsal huzur ve gelir dağılımı gibi pek çok makroekonomik unsuru da olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla işsizliği açıklamak ve çözüm yolları geliştirmek amacıyla birçok teori ortaya atılmıştır. Bunlardan ikisi, işsizlik histerisi ve doğal oran hipotezidir.

İşsizlik histerisi, işsizliğin geçmişteki yüksek seviyelerinin gelecekteki işsizlik oranlarını etkilediğini öne süren bir teoridir. Bu görüşe göre, bir ekonomide işsizlik oranı belirli bir dönemde yükselirse, bu artışın etkileri uzun vadede de hissedilir. Özellikle ekonomik krizler sırasında işsizlikte meydana gelen artışlar, kriz sona erdikten sonra bile kalıcı bir etki yaratabilir. Bu durum, işsiz bireylerin becerilerinin zamanla körelmesi, iş piyasasından dışlanmaları ya da firmaların işe alım süreçlerinde daha temkinli davranmaları gibi nedenlerle açıklanabilir.

İşsizlik Histerisi Hipotezinde işsizlik serisinin uzun dönemde dengeye gelemeyen durağan olmayan bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Doğal Oran Hipotezinde ise işsizlik oranlarının uzun dönemde durağan olduğu ve dengeye geldiği görülmektedir (Özcan, 2013:97). İşsizlik Histerisi Hipotezinde herhangi bir şok durumunda şokun etkisi kalıcı olurken Doğal Oran Hipotezinde şokların etkisi geçicidir ve uzun dönemde denge sağlanmaktadır (Çemrek ve Seker, 2020: 120).

Bu çalışmanın amacı gelişen ekonomilere sahip olan dünya ekonomisinde önemli bir yerde olan E7 (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Endonezya, Meksika, Türkiye) ülkeleri için İşsizlik Histerisi Hipotezi ve Doğal İşsizlik Oranı Hipotezlerinin geçerliliğini ampirik olarak test etmektir. E7 ülkeleri hızlı ekonomik büyüme potansiyeline sahiptir. Aynı zamanda genç nüfusa sahip olmaları, doğal kaynaklarının olması ve geniş pazar payına sahip olmaları bu ülkelerin araştırmaya konu olmaları açısından büyük önem arz etmektedir. Bu doğrultuda giriş kısmında işsizlik histerisi hipotezi ve doğal oran hipoteziyle ilgili açıklamalar yapılmıştır. İkinci bölümde ise literatürde yer alan zaman serisi ve panel serilerden oluşan ampirik çalışmalar incelenecektir. Üçüncü bölümde E7 ülkeleri işsizlik oranlarına değinilecektir. Dördüncü bölümde veri seti ve kullanılacak yöntemden bahsedilerek analize yer verilecektir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgulara yer verilecektir.

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

İktisat literatüründe İşsizlik Histerisi Hipotezi ve Doğal Oran Hipoteziyle ilgili birçok çalışma yer almaktadır. Bu

çalışmalar arasında tek ülkeli zaman serisi analizlerinin yanında panel veri analizleri de yer almaktadır. Çalışmalar sonuçları bakımından farklılık arz etmektedir. Aşağıda yer alan literatür araştırmasında birçok analize yer verilmiş ve ağırlıklı olarak İşsizlik Histerisi Hipotezinin sonuçlar arasında yer aldığı görülmektedir.

Blanchard ve Summers (1986), çalışmalarında Almanya, İngiltere, Fransa ve ABD ülkelerini ele alarak işsizlik histerisi hipotezi geçerliliğini araştırmışlardır. 1953-1984 yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada DF ve ADF birim kök testi analizi gerçekleştirmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ABD dışında kalan diğer ülkelerde İşsizlik histerisinin geçerli olduğu görülmektedir.

Roed (1996), 16 OECD ülkesi için gerçekleştirdiği çalışmada 1970-1994 yılları arasındaki verileri kullanmıştır. ADF Testi ve Maximum Likelihood Testlerinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre 15 ülkede histeri hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür. Ayrıca ABD’de İşsizlik Histerisi Hipotezinin geçerliliğine dair bir bulguya rastlanılmamıştır.

Camero vd. (2008), çalışmasında 8 Avrupa Birliği Ülkesini ele almıştır. 1991-2003 yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada Yapısal Kırılmalı ve Kırılmasız Panel Birim Kök Testi gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular sonucunda yapısal kırılmalı panel birim kök testinde doğal işsizlik oranının geçerliliği görülürken yapısal kırılmaları içermeyen birim kök testlerinde işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir.

Yılcı (2009), çalışmasında işsizlik histerisi hipotezini test etmek amacıyla Türkiye’yi ele almıştır. 1923-2007 yılları analize dahil edilmiş yapısal kırılmalı birim kök analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlarda Türkiye için yapısal kırılmalı birim kök testi analizi bulgularında İşsizlik Histerisi Hipotezi geçerlidir.

Ayala (2012), 1970-2009 yıllık verilerini dahil ettiği çalışmasında Latin Amerika Ülkeleri için Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre analize dâhil edilen Latin Amerika Ülkeleri için İşsizlik Histerisi Hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir.

Doğru (2013), çalışmasında Euro bölgesini ele almış 1990-2012 yılları verilerini kullanmıştır. SURADF ve CADF Panel Birim Kök testlerinin kullanıldığı çalışmada elde edilen bulgulara göre İrlanda, Yunanistan, Avusturya ve Portekiz’de İşsizlik Histeri hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir.

Özcan (2013), çalışmasında 23 OECD ülkesi için Lee ve Strazicich (2003) Birim Kök Testi ve LM vd. (2005, 2010) Panel Birim Kök Testlerini yapmıştır. Elde edilen bulgulara göre yapısal kırılmaları içeren ya da içermeyen birim kök testlerinde ele alınan çoğu OECD ülkesi için İşsizlik Histerisi Hipotezinin geçerlidir.

Bayraktar (2015), Türkiye için çalışmasında 2000-2013 yıllık verilerini kullanarak İşsizlik Histeri Hipotezini test etmiştir. PP, ADF, KPSS, Lee Strazicich Birim Kök testlerini kullanarak analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Türkiye için İşsizlik Histeri Hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir.

Akkuş ve Topuz (2018), Kırılgan Beşli ülkelerinin ele alındığı çalışmada 1980-2016 yılları verileri kullanılmıştır. ADF, LM, Fourier Birim Kök Testi'nin kullanıldığı çalışmanın bulgularında Kırılgan beşli Ülkelerinde İşsizlik Histerisi Hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Topçu (2019), 50 Üst Orta Gelirli Ülkenin analize dahil edildiği çalışmada 1991-2017 verileri ele alınmıştır. Fisher tipi ADF, Fisher Tipi PP, LLC ve IPS Birim kök testleri uygulanmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre üst ve orta gelirli ülkelerde Doğal Oran Hipotezi'nin geçerli olduğu görülmektedir.

Akcan (2019), çalışmasında 1991-2016 verilerini kullanmıştır. Türk Cumhuriyetleri Ülkeleri için Panel Birim Kök testlerini kelde edilen Panel birim kullanarak analiz gerçekleştirmiştir. Elde edilen Panel Birim Kök testleri sonuçlarına göre Türk Cumhuriyetleri ülkeleri için İşsizlik Histerisi Hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir.

Pata (2020), 15 OECD ülkesini ele aldığı çalışmasında Fourier Birim Kök testini kullanmıştır. 1991-2019 arası verilerinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre 15 OECD ülkesi için İşsizlik Histerisi Hipotezinin geçerli olmadığı görülmektedir.

Yılcı vd. (2020), çalışmalarında G7 Ülkelerini ele almışlardır. 1991-2019 yılları arasında yer alan aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Fourier Sınır Yapısal Kırılgan Birim Kök Testi ve Fourier ADF Birim Kök Testi kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre Kanada, İngiltere, Japonya, Fransa, Amerika'da işsizlik Histerisi Hipotezi geçerlidir. Ayrıca İtalya ve Almanya'da Doğal Oran Hipotezinin geçerli olduğu çalışmanın bulguları arasında yer almaktadır.

Şak (2021), Türkiye için Fourier Kruse Birim Kök Testini kullandığı çalışmasında 1988-2018 yılları verilerini ele almıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar göre Kadın İşsizliğinde İşsizlik Histerisi Hipotezi geçerlidir.

Üçler (2022), çalışmada 2005-2022 yılları arasındaki genç işsizlik ve genel işsizlik oranları incelenerek Türkiye için İşsizlik Histerisi Hipotezi test edilmiştir. Çalışmada yapısal kırılmaları göz önünde bulundurmayan Genişletilmiş Dicker Fuller Birim Kök testi ile yapısal kırılmaların dahil edildiği Philips Peron Birim kök testleri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Hem yapısal kırılma içermeyen hem de yapısal kırılma içeren birim kök testleri sonuçlarında genç

işsizlik ve genel işsizlik oranlarında Türkiye için işsizlik Histerisi Hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir.

Kutlu (2023), çalışmasında Türkiye'de genç kadın işsizliğinde histeri etkisini ölçmek için 2005Q1-2020Q2 verilerini kullanmıştır. Çalışmada Foruier Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Analizi yapılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre Türkiye'de genç kadın işsizliğinde histeri etkisi görülmektedir.

Eryer ve Konuk (2023), 1991-2021 yıllık verilerini kullanarak G8 ülkeleri için işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olup olmadığını araştırmışlardır. Panel birim kök testi kullanılan çalışmanın bulgularına göre G8 ülkelerinde işsizlik histerisi Hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.

Ertürkmen (2024), çalışmasında Türkiye için 1972-2023 yıllık verilerini kullanarak dezavantajlı gruplar arasında yer alan eski hükümlü ve engelli bireylerin işsizlik histerisi hipotezinin geçerliliğini ADF Birim Kök Testi ve Fourier Birim Kök testi yaklaşımıyla araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen ADF birim kök testi bulgularına göre eski erkek hükümlü ve toplam hükümlülerde doğal oran hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür. Fakat yapısal kırılmalı testleri içeren Fourier Birim Kök testine göre çalışmada kullanılan değişkenlerin tamamında işsizlik Histerisi Hipotezinin geçerli olduğu görülmüştür.

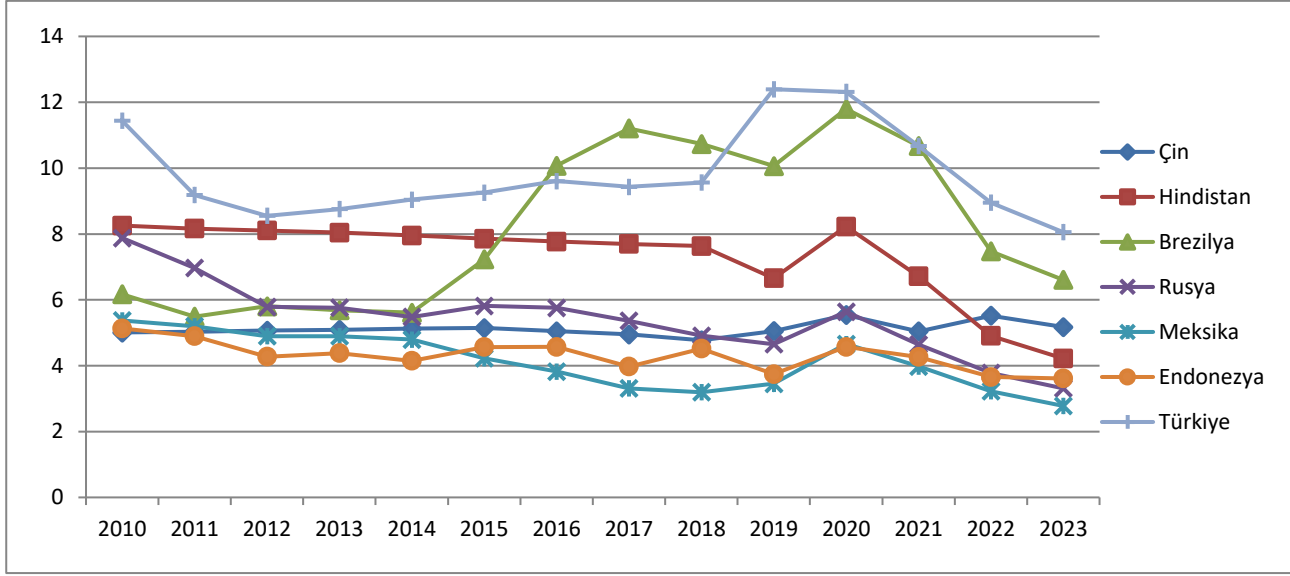
İncelenen literatürde genel olarak işsizlik histeri hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir. İncelenen çalışmalar her ne kadar dönem, ülke ve yöntem olarak farklılık gösterse işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğu çalışmaların daha fazla olduğu görülmektedir. Bu çalışma E7 ülkelerinde işsizlik Histeri hipotezinin araştırılmasının literatüre katkı sağlamak açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

E7 ÜLKELERİNDE İŞSİZLİK ORANLARININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Dünya genelinde birçok ülkenin karşı karşıya kaldığı en önemli ekonomik problemlerden birisi yüksek seviyelerde olan işsizlik oranlarıdır. E7 ülkeleri için 2010-2023 yılları arasında işsizlik oranları güncel rakamları değerlendirebilmek adına aşağıda bulunan Şekil 1' de yer almaktadır.

Şekil 1'de görüldüğü üzere 2010-2023 arasında E7 ülkeleri işsizlik oranları dalgalı bir seyir izlemektedir. 2010-2014 yılları arasında en düşük işsizlik oranlarına sahip ülke Endonezya iken 2015-2020 arasında Meksika'dır. 2020 sonrası yine en düşük işsizlik oranlarına sahip ülkenin Meksika olduğu görülmektedir. Meksika'nın özellikle 2020 yılı sonrasında işsizlik oranlarında bir düşüş yaşamasına rağmen E7 ülke grubu içerisinde en yüksek işsizlik oranlarına sahip ülke olduğu görülmektedir.

ŞEKİL 1 E7 Ülkelerinde İşsizlik Oranları

Kaynak: (WDI) Dünya Bankasından 2010-2023 yılları işsizlik oranları verileri alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

AMPİRİK ANALİZ

Bu çalışmada E-7 ülkeleri ele alınarak 1994-2023 verileri ile İşsizlik Histerisi Hipotezi ve Doğal Oran Hipotezi test edilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü üzere veriler World Development Indicators veri tabanından elde edilmiştir. Modelde yer alan değişken logaritmik olarak kullanılmıştır. Tablo 2’de ise ele alınan ülke grubuna yer verilmektedir.

TABLO 1 Değişken ve Tanımı

Değişken	Açıklaması	Kaynak ve Dönem
LIS	Logaritmik İşsizlik Oranı	WDI-1994-2023

TABLO 2 Analizde Yer Alan E7 Ülkeleri

1	Çin
2	Hindistan
3	Brezilya
4	Meksika
5	Endonezya
6	Rusya
7	Türkiye

Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

İşsizlik Histeri ve Doğal Oran Hipotezlerinin E7 ülkelerinde geçerliliğini sınamak amacıyla ekonometrik analizler gerçekleştirilecektir. İlk olarak yatay kesit bağımlılığı testi yapılacak daha sonra seride yatay kesit bağımlılığının olup olmaması durumuna göre homojenlik testi ve birim kök testleri yapılacaktır. Bir ülkede meydana gelen bir şokun başka ülkelerin ekonomilerini etkilemesi bu ülke grubu arasında

yatay kesit bağımlılığının olduğunu göstermektedir. Eğer ele alınan ülke grubu için yatay kesit bağımlılığı söz konusu ise ikinci kuşak panel birim kök testlerinin yapılması gerekmektedir (Nazlıoğlu, 2010: 142).

Küreselleşme süreciyle, bir ülkede ortaya çıkan bir şok diğer ülkeleri de etkilemektedir. Yatay kesit bağımlılık “cross-section dependency” ismiyle ampirik analizlerle açıklanmaya çalışılan bu durum ekonometrik analizler gerçekleştirilirken ele alınması gereken önemli bir konudur. Seriler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunması elde edilen analiz sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir (Breusch ve Pagan, 1980). “H0: “Kesitler arası bağımlılık yoktur” hipotezinin reddedilememesi durumunda, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığı ifade edilebilir. Dolayısıyla bir ülkede ortaya çıkan makroekonomik bir şokun diğer ülkeleri etkilemediği belirtilebilir. Bu sonuca göre modele birinci nesil panel birim kök testleri uygulanır. Fakat sıfır hipotezi reddedilir ise kesitler arası bağımlılığın olduğu kabul edilir ve modele ikinci nesil panel birim kök testleri uygulanır (Baltagi, 2008:284). Bu bağlamda, yatay kesit bağımlılığı testleri, serilerin birim kök içerip içermediğini test etmeden önce hangi testleri kullanmamız gerektiğine karar vermemizi sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle birim kök testlerinden birinci nesil olanları mı yoksa ikinci nesil olanları mı kullanmamız gerektiği hakkında bilgi vermektedir.

Değişkenlerde kesitler arası bağımlılığı test etmek için Breusch ve Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD ve CDLM testleri ile Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LMadj testi kullanılmaktadır. Tablo 3’te yatay kesit bağımlılığı test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3'te yer alan yatay kesit bağımlılığı testine göre %1 anlamlılık düzeyinde kesitler arası bağımlılık olduğu elde edilmiştir. Bu sonuca göre bir ülkede meydana gelen bir değişikliğin diğer ülkeleri de etkilediği ifade edilebilir.

Aşağıda yer alan Tablo 3'te E7 ülkelerinde yatay kesit bağımlılığı testinin sonuçlarına yer verilmektedir.

TABLO 3 Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Testler	İst. Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	54.251*	0.000
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	5.131*	0.000
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-3.095***	0.001
LM _{adj} (PUY, 2008)	11.745	0.000

Not: “*” , “**” ve “***” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir. İst., istatistik değeri anlamındadır.

Yatay kesit bağımlılığını dikkate almamak, makroekonomik şokların paneli oluşturan tüm ülkeleri etkilemediğini varsaymak anlamına gelmektedir. Fakat bu çok karşılaşılan bir durum değildir. Bu nedenle, kesitler arası bağımlılığı dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testlerinin uygulanması bulguların etkinliği için önem arz etmektedir (Nazlıoğlu, 2010: 142).

Homojenlik Testi Sonuçları

Çalışmada, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Slope Homogeneity Test (Delta test) homojenliği test etmek için kullanılmıştır. Homojenite testinde sıfır hipotezi H₀: Eğim katsayıları homojendir şeklinde iken alternatif hipotez H₁: Eğim katsayıları heterojendir şeklindedir. Homojenlik testinde, ülkelerin birinde gerçekleşen değişimin diğer ülkelere aynı düzeyde etki edip etmediği test edilmektedir. Katsayıların heterojen olması ekonomik yapıları birbirinden farklı olan ülkeleri ifade ederken, katsayıların homojen olması ekonomik yapıları benzer ülke gruplarını kapsamaktadır (Konuk ve Engin, 2023: 301). Tablo 4'te E7 ülkelerinin homojenite test sonuçlarına yer verilmektedir. Sonuçlar değerlendirildiğinde eğim parametrelerinin heterojen olduğu görülmektedir. Bu durumda ekonomik yapıları birbirinden farklı olan E7 ülkeleri açısından, ülkelere birinde gerçekleşen bir değişimin diğer ülkeleri farklı düzeyde etkilediği bulgusu elde edilmiştir.

TABLO 4 Eğim Homojenliği Test Sonuçları

Testler	Test İst.	Olasılık Değeri
Delta Tilde	2.846*	0.002
Delta Tilde _{adj}	2.995*	0.001

Not: “*” %1 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Delta testlerinde modelin homojen olduğu üzerine kurulu H₀ hipotezi %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde

reddedilmektedir. Dolayısıyla katsayıların heterojen olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Panel Birim Kök Test Sonuçları

CADF testi, ADF regresyon testi olarak bilinen testten gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilerek oluşturulmuştur. CADF testi T>N ve N>T olduğu iki durumda da kullanılmaktadır (Akay vd. 2015:631). Tablo 5'te işsizlik değişkeni için Pesaran CADF birim kök testi sonucuna yer verilmektedir.

TABLO 5 CADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Sabit			
	t-bar	%5(cv5)	z-bar	Prob(olasılık)
LIS	-1.588	-2.330	0.469	0.680
Sabit+Trendli				
LIS	-2.411	-2.860	0.288	0.387

CADF birim kök testinde sonuçlarına göre, %5 anlamlılık düzeyinde temel hipotezin reddedilmemesi değişkenin seviyede birim kök içerdiğini göstermektedir. Tabloda yer verildiği gibi, t bar (CIPS) istatistikleri, %95 (cv5) güven seviyesinde hesaplanmış olan kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük olduğu için tüm serilerin seviyede birim kök içerdiği bulgusuna varılmaktadır. Elde edilen birim kök sonuçlarına göre E7 ülkelerinde İşsizlik Histerisi Hipotezinin geçerli olduğu görülmektedir.

Fisher (1932)'den faydalanılarak Maddala ve Wu (1999) ve Coi (2001), her bir yatay kesit için elde edilen birim kök istatistiklerinin p değerlerinin bileşimine dayanan testi oluşturmuşlardır (Abdioğlu ve Uysal, 2013: 137). Maddala ve Wu (1999) tarafından geliştirilen Fisher ADF ve Fisher PP testlerinin temel Hipotezleri şu şekilde kurulmaktadır: H₀: Bütün Panel Birim Kök içermektedir. Analiz sonucunda H₀ temel hipotezi reddedilirse panelin durağan olduğu sonucuna varılmaktadır. İkinci nesil panel birim kök testlerinden Fisher Genişletilmiş Dickey Fuller (Fisher ADF) Panel Birim Kök Testi sonuçları aşağıda tablo 6'da yer almaktadır.

TABLO 6 Fisher ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	İstatistik	Prob Değeri
ADF Fisher Chi2(P)	13.5425	0.4843
Normal(Z)	0.1030	0.5410
Logit t(L*)	0.0874	0.5346
Modified inv. Chi-2(Pm)	-0.0865	0.5345

TABLO 6 Fisher Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları

	İstatistik	Prob Değeri
Fisher Phillips-Perron Chi2(P)	7.8092	0.8990
Normal(Z)	1.2027	0.8855
Logit t(L*)	1.1879	0.8790
Modified inv. Chi-2(Pm)	-1.1700	0.8790

Tablo 6 ve 7'de Fisher ADF ve Fisher PP test sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre işsizlik serisi birim kök içermektedir. Başka bir ifadeyle işsizlik serisi düzeyde durağan değildir. Bu da E7 ülkelerinde işsizlik histerisi hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Küreselleşen Dünyamızda bütün ekonomiler için makro düzeyde en önemli problemlerden biri işsizlik sorunudur. İşsizlik oranlarını azaltabilmek birçok ekonomi için büyük önem arz etmektedir. Politika yapımcılar bu önemli konuda politika geliştirebilmek için çeşitli çalışmalar yapmaktadırlar.

Ekonomik krizler, salgın hastalıklar, doğal afetler ve savaşlar ülkelerin işsizlik oranlarında ani şoklarla yükseliş ortaya çıkarabilmektedir. Bu şokların etkisi geçtikten sonra işsizlik oranlarının eski haline dönmesi beklenmektedir. Fakat bazı durumlarda şoklarla birlikte yükselen işsizlik oranları eski seviyelerine dönememektedir. İşte bu şokların etkisiyle yükselen ve tekrar eski haline dönemeyen işsizlik oranları yükselişine literatürde İşsizlik Histerisi hipotezi etkisi ismi verilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Abdioğlu, Z. & Uysal, T. (2013). Türkiye'de Bölgeler Arası Yakınsama: Panel Birim Kök Analizi Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 27(3), 125-143.
2. Akay, Çağlayan Ebru, Abdieva, Raziakhan&Osmonbaeva, Zamira (2015), Yenilenebilir Enerji Tüketimi, İktisadi Büyüme ve Karbondioksit Emsiyonu Arasındaki Nedensel İlişki: Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri Örneği, International Conference on Eurasian Economies, 628-636.
3. Akcan, Ahmet Tayfur, (2019), Türk Cumhuriyetlerinde İşsizlik Histerisi: Panel Veri Analizi, Turkish Studies Economic, Finance, Politics, 14(3); 623-637.
4. Akkuş, Ö., Topuz, S. (2018). İşsizlik Histerisinin Geçerliliği: Gelişmekte Olan En Kırılgan Beşli, Sosyoekonomi, 27(39), 69-80.
5. Ayala, Astrid; Juncal, Cunado & Luis, Alberiko (2012), Unemployment Hysteresis: Empirical Evidence for Latin America, Journal of Applied Economics, 15 (2); 213-233.
6. Bayraktar, S. (2015). Türkiye İçin İşsizlik Histerisi ya da Doğal İşsizlik Oranı Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması" İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 2(2), 45-61.

Bu çalışmada E7 ülkeleri için 1994-2023 yılları verileri kullanılmıştır. İşsizlik Histerisi ve Doğal İşsizlik Oran Hipotezlerini sınamak için Panel Birim Kök Analizleri yapılmıştır. Elde edilen bulgularda E7 Ülkeleri için İşsizlik Histerisi Hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgular literatürde yer alan önemli çalışmalardan Blanchard ve Summers (1986), Camerovd.(2008), Yılanıcı (2009) Akkuş ve Topuz (2018), Pata(2020) ve Şak(2021)' in bulgularıyla paralellik göstermektedir.

İşsizlik histerisi hipotezinin E7 ülkeleri için geçerli olduğu sonucuna varılması önemli politik çıkarımlar bulunması gerekliliğini gözler önüne sermektedir. İşsizlik serisine yönelik çoğu şokun kalıcı olması emek piyasasına yönelik politikaların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle E7 ülkeleri için uygulanacak makroekonomik istikrar ve istihdam politikaları işsizlik üzerinde uzun süreli etkiler yaratacaktır. Dolayısıyla bu alanda aktif hükümet politikalarının gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Aktif teknoloji ve eğitim ile ilgili istihdam politikalarına öncelik verilmesi gerekmektedir. İşsizlik histerisinin geçerli olduğu bu ülke grubu için mesleki eğitimler, istihdam teşvikleri, kamu yatırımları ve girişimcilik destekleri sağlanarak işsizlik oranlarında meydana gelen yükselişin tekrar eski haline dönmesi adına girişimler yapılabilir.

ORCID

Tuğba Konuk <https://orcid.org/0000-0002-7381-4131>

Ayşe Eryer <https://orcid.org/0000-0002-6556-1605>

Tuğrul Avci <https://orcid.org/0000-0002-2682-8004>

7. Blanchard, O. J., Summers, L. H. (1986). Hysteresis and the European Unemployment Problem, NBER Working Paper Series, 1-100, <https://www.nber.org/papers/w1950>
8. Camarero, M., Silverstre, J.C. & Tamarit, C. (2008). Unemployment Hysteresis in Transition Countries: Evidence Using Stationarity Panel Tests with Breaks, Review of Development Economics, 12(3), 620-635.
9. Çeştepe, Hamza; Arslan, Ersin & Yazıcı, Murat (2020), Toplam Faktör Verimliliği, Ekonomik Büyüme ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği, Yönetim ve Ekonomi, 27(3); 495-510.
10. Çemrek, F., & Şeker, T. (2020). Türkiye'de Kadın İşsizlik Oranlarının Yapısal Kırılganlık Birim Kök Testleri ile İncelenmesi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 117-132.
11. Doğru, B., (2013). Euro Bölgesinde İşsizlik Histerisinin İkinci Nesil Panel Birim Kök Testleri ile Analizi, Anadolu Üniversitesi SBD, 77-89.

12. Güloğlu, Bülent & İvrendi, Mehmet (2010). Output Fluctuations: Transitory or Permanent? The Case of Latin America, *Applied Economics Letters*, 17(4), 381-386.
13. Ertürkmen, G. (2024). Eski Hükümlüler ve Engelli Bireylerde İşsizlik Histerisinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Geleneksel ve Fourier Fonksiyonlarına Dayalı Birim Kök Testleri Yaklaşımı. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 9(2), 107-117.
14. Eryer, A., & Konuk, T. (2023). İşsizlik Histerisi Hipotezinin Geçerliliği: G8 Ülkeleri İçin Ekonometrik Bir Uygulama. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 30-39. <https://doi.org/10.46482/ebyu-iibfdergi.1291998>
15. Konuk, T., & Engin, C. (2023). Uluslararası Göçün İşsizlik ve Enflasyon Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi. *Öneri Dergisi*, 18(60), 291-317. <https://doi.org/10.14783/maruo-neri.1178132>
16. Kutlu, Ş. (2023). Türkiye’de Genç Kadın İşsizliğinde Histeri Etkisi: Fourier ADF Testinden Kanıtlar. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 526-537. <https://doi.org/10.11616/asbi.1218456>
17. Nazlıoğlu, Şaban (2010), Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
18. Özcan, B. (2015). İşsizlik Histerisi Hipotezi OECD Ülkeleri İçin Geçerli mi? Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (40), 95-117.
19. Pata, U.K., (2020). OECD Ülkelerinde İşsizlik Histerisinin Ampirik Bir Analizi: Fourier Panel Durağanlık Testi, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(1), 125-144.
20. Pesaran, M. Hashem (2004), General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, University of Cambridge Working Paper, No. 0435
21. Røed, K. (1996). Unemployment Hysteresis-Macro Evidence From 16 OECD Countries, *Empirical Economics*, 21(4), 589-600.
22. Şak, N., (2021). Türkiye’de İşsizlik Histerisi Kadın ve Erkek İşsizliğine Bir Bakış, Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi, 14(2), 467-477.
23. Tatoğlu, Y, Ferda (2020), Panel Veri Ekonometrisi Stata Uygulamaları, Beta Yayınları, İstanbul, 413s.
24. Topcu, A. B. (2019). Üst Orta Gelirli Ülkelerde İşsizlik Histerisi Hipotezinin Test Edilmesi, *International Journal of Academic Value Studies*, 5(1), 151-158.
25. Telli Üçler, Y. (2022). Türkiye’de İşsizlik Histerisi Üzerine Bir Araştırma (2005-2022). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 216-225. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1100329>.
26. Yılanıcı, V. (2009). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.
27. Yılanıcı, V., Özkan, Y. & Altınsoy, A. (2020). Testing The Unemployment Hysteresis in G7 Countries: A Fresh Evidence from Fourier Threshold Unit Root Test, *Journal of Economic Forecasting*, Institute for Economic Forecasting, (3), 49-59.

Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankaların Finansal Performansının Analizi: VIKOR ve WASPAS Yöntemleri

Çetin ÜNEN¹

¹ Sorumlu Yazar,
Öğr. Gör. Dr.
Kayseri Üniversitesi
cetin.unen@kayseri.edu.tr

Öz

Çalışmada 2021, 2022 ve 2023 yılları için Borsa İstanbul'da işlem gören dokuz bankanın kamuya açık mali tablolarından elde edilen on adet finansal oran kullanılmıştır. Bu bankaların finansal performanslarının analizi için çok kriterli karar verme tekniklerinden olan VIKOR ve WASPAS yöntemleri ile finansal performans sıralaması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre finansal performansın göstergelerinin sıralanmasında 2021 yılında VIKOR yöntemine göre ICBCB bankası, WASPAS yöntemine göre ise İş Bankası ilk sırada yer alırken 2022 yılında VIKOR yöntemine göre ICBT bankası, WASPAS yöntemine göre ise Akbank en üstte yer almıştır. 2023 yılında ise VIKOR yöntemine göre yine ICBCB bankası, WASPAS yöntemine göre ise de yine Akbank ilk sırada yer almıştır. Ayrıca kamu bankaları Halkbank ve Vakıfbank ile katılım bankası olan Albaraka Türk Katılım Bankası'nın incelenen dönem içerisinde performanslarının diğer bankalara kıyasla hep düşük kaldığı görülmüştür. Borsada işlem gören bankalar arasından seçilen bu dokuz bankanın birbirlerinden tür, ölçek, sermaye tutarı, yönetim şekli, kredi politikaları, mevduat politikaları, kar beklentileri ve şube sayısı vb. gibi farklılıkları finansal performans açısından yıllar içerisinde düşüşler ve yükselişlerle karşı karşıya kalabileceklerini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Finansal Performans Göstergeleri, VIKOR Yöntemi, WASPAS Yöntemi
Jel Kodları: G21, G32, C44, C61

Analysis of the Financial Performance of the Banking Sector Listed on Borsa İstanbul: VIKOR and WASPAS Methods

Abstract

In the study, ten financial ratios obtained from the publicly available financial statements of nine banks traded in Borsa İstanbul for the years 2021, 2022 and 2023 were used. In order to analyse the financial performance of these banks, VIKOR and WASPAS methods, which are among the multi-criteria decision-making techniques, were used to rank financial performance. According to the results obtained, in the ranking of the indicators of financial performance, ICBCB bank ranked first according to the VIKOR method and İşbank ranked first according to the WASPAS method in 2021, while ICBT bank ranked first according to the VIKOR method and Akbank ranked first according to the WASPAS method in 2022. In 2023, according to the VIKOR method, ICBCB bank ranked first again, and according to the WASPAS method, Akbank ranked first again. It was also observed that the performance of public banks Halkbank and Vakıfbank and Albaraka Türk Participation Bank, which is a participation bank, was always low compared to other banks during the period under review. The differences in the type, scale, capital amount, management style, credit policies, deposit policies, profit expectations and number of branches, etc. of these nine banks selected among the banks traded on the stock exchange indicate that they may face decreases and increases in terms of financial performance over the years.

Keywords: Banking, Financial Performance Indicators, VIKOR Method, WASPAS Method
Jel Codes: G21, G32, C44, C61

Bu makale Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Atıf/Cite as: Ünen, Ç., (2024). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankaların Finansal Performansının Analizi: VIKOR ve WASPAS Yöntemleri. Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(2), 23-38.

GİRİŞ

Günümüzde bankacılık, her ülkede ekonomiye olumlu katkı sağlayan önemli bir aktör haline gelmiştir. Ancak, bankaların performans sonuçlarının belirlenmesi, karar alıcılar için kritik bir öneme sahiptir. Bankalar, başarılarını görebilmek ve doğru stratejik planlamaları uygulayabilmek için bu tür analizlere ihtiyaç duymaktadır. Ayrıca, bankaların performans sonuçlarının analizi, mevduat sahipleri, hissedarlar ve düzenleyiciler gibi ilgili paydaşlara ihtiyaç duydukları unsurları belirlemeleri için karar alma fırsatı sunmaktadır. Bunun yanı sıra, uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren yatırımcılar, kredi derecelendirme kuruluşları ve finansal analistler gibi aktörler bankaların performans sonuçlarına büyük bir ilgi göstermektedir. Bankaların performans analizi yapıldığında, kârlılık, iş ve pazar erişimi, risk ve sermaye yeterliliği gibi göstergeler dikkate alınmaktadır. Bu göstergeler, aynı zamanda bankaların yapısına ve kurumsal kapasitesine büyük bir önem atfetmektedir (Galletta vd., 2022: 22; Rahman vd., 2023: 4289).

Bankacılık sektörü, işlevi nedeniyle performans analizi açısından en zorlu ve karmaşık sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Literatürde, bankaların finansal performanslarının değerlendirilmesinde çoğunlukla finansal oranlar ve geleneksel analiz yöntemleri kullanılmıştır. Örneğin Tunay & Silpar (2006) çalışmalarında, finansal oranlar kullanılarak performans analizi gerçekleştirmiştir. Ancak, yapılan çalışmalar genellikle çok kriterli karar verme yöntemlerini yeterince kapsamamıştır (Coşkun vd., 2021; Ekin & Cesur, 2022). Çalışmamız, VIKOR ve WASPAS yöntemlerini entegre ederek, Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların performanslarını daha kapsamlı bir perspektifle ele almaktadır. Bu yaklaşım, özellikle farklı performans göstergelerinin karşılaştırılmasında yenilikçi bir yöntem sunmaktadır.

Finansal krizin sona ermesi ve küreselleşme hareketinin dünya ekonomisi üzerindeki etkisinin artmasıyla birlikte, bankalar farklı küresel segmentlerdeki borsa piyasalarında yer almaya başlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, son on yılda bankaların performans analizleri yalnızca ulusal borsa kapsamında değil, aynı zamanda borsalarda işlem gören bankalar üzerinden de gerçekleştirilmiştir (Naimi-Sadigh vd., 2022: 1239). Bu çalışma, literatürde eksik kalan bir alanı ele alarak, VIKOR ve WASPAS gibi çok kriterli karar verme yöntemleriyle Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların performansını değerlendirmektedir. Çalışma, yalnızca finansal oranlara değil, aynı zamanda hisse senedi performansı, piyasa likiditesi ve sektörel dinamiklere dayalı bir analiz sunmaktadır. Bu yaklaşımla, Türk bankacılık sektörüne yönelik performans değerlendirmesine yenilikçi bir perspektif kazandırılmaktadır.

2023 Haziran itibarıyla, Türk bankacılık sektörünün bilanço büyüklüğü 19 trilyon TL olup, bilançonun milli gelire oranı yaklaşık %100 seviyesindedir. Kredilerin milli gelire oranı ise %55 düzeyindedir. Bu rakamlar, bankacılık sektörünün ekonomik kalkınmaya yaptığı katkısı net bir şekilde ortaya koymaktadır (TBB, 2023). Bu nedenle, bankacılık sektörünün performans gelişiminin değerlendirilmesi bir öncelik haline gelmiştir. Sektördeki rekabet ortamı ve performansı artırma arayışı, zorlukları ve daha karmaşık bir yapıyı beraberinde getirmiştir. 2001 krizinin ardından Türk bankacılık sektörü yakından izlenmiş ve sağlıklı bir yapıya kavuşmuştur. Bu durum, bankaların görece performanslarının belirlenmesi için önemli metodolojilerin kullanılmasını gerekli kılmıştır. Finansal tablo verileri ve performans kriterleri, genellikle bankacılık performansının değerlendirilmesinde kullanılan geleneksel araçlardır; bu araçlar ortalamalar, yüzdeler gibi yöntemleri içermektedir. Finansal tablo analizlerinde, finansal oranlar genellikle işletme performansı ve konumunu ölçmek için kullanılmıştır ve bu yöntemler bankacılık performansında da incelenmiştir. Performans kriterleri, özellikle finans sektöründe yaygın olarak kullanılmakta ve bu alanın değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Bătae vd., 2021: 14-18; Jan vd., 2021: 11-12; Rahman vd., 2023: 4289).

Bu nedenle, her yıl yayımlanan yıllık raporlar ve finansal tablolar dikkate alındığında, bankanın başarı oranının doğruluğu büyük bir önem taşımaktadır. Dünya genelinde ve Türkiye'de, bankaların performans değerlendirmesi için çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Çelik & Eren (2020), Türkiye'deki bankaların finansal performansını TOPSIS yöntemiyle analiz etmiş ve bankaların finansal başarılarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. (Kaya, 2023) kamu ve özel sermayeli ticari bankaların performanslarını karşılaştırmak amacıyla yine TOPSIS yöntemini kullanarak bankaların etkinlik düzeylerini incelemiştir. Karahan & Kızkapan (2022), ise bankaların finansal performanslarını çok kriterli karar verme teknikleriyle analiz etmiş ve bu yöntemlerin karar alıcılar için nasıl stratejik bir araç olarak kullanılabileceğini tartışmıştır. Bu tür çalışmalar, bankaların yalnızca finansal durumlarını değil, aynı zamanda kurumsal kapasite ve sürdürülebilirlik açısından da performanslarını değerlendiren bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Günümüzde, birçok az gelişmiş ülke banka performans değerlendirmesi için uygulamalar geliştirmiş olup, araştırmacılar bu değerlendirmeleri yapmakta zorluklarla karşılaşmaktadır. Banka performansı, farklı çok kriterli karar verme yaklaşımlarıyla değerlendirilebilmekte ve çeşitli açılardan incelenebilmektedir. Bankanın hem reel sektörde hem de küresel ekonomide işlevini sağlıklı bir şekilde yerine getirdiğinin ortaya konulması büyük bir önem

arz etmektedir. Bu tür önemli konuların incelenmesi, hissedarlar, borçlular, düzenleyiciler, alacaklılar ve bankanın kendisi gibi çok çeşitli çıkar gruplarının performansa yönelik ilgileri nedeniyle genellikle bankacılık literatüründe desteklenmiştir (Bătae vd., 2021: 14-18; Hasan & Ara Chowdhury, 2023: 74-79).

Günümüzde, gelişen ve değişen teknolojik koşullarla birlikte finans sektörü, yenilikler ve bu yeniliklerin yurt içi ve uluslararası finansal piyasalara yansımalarıyla yapısal olarak önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu değişimlerle yapımlanan finansal veriler, şirketlerin finansal performansını ortaya koymakta, kullanıcılar ise bu sonuçların sunduğu bilgilere büyük ilgi göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren dokuz bankanın finansal performanslarının görelî değerlendirilmesini belirlemektir. Çalışmada, bankaların bilanço, gelir tablosu, dipnotlar ve finansal tablo raporları kullanılmıştır. Bankacılık sektörünün sürdürülebilirliği ve yüksek performansı, finansal aracılık işlevleri ve hizmetleri nedeniyle hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda, bankacılık sektörüne yönelik çalışmalar büyük bir önem taşımaktadır. Bu sektördeki yüksek ve dalgalı riskler nedeniyle performansın titizlikle incelenmesi hem yönetim hem de alacaklılar ve borçlular açısından vazgeçilmezdir. Bankacılık sektörünün arzu edilen canlılık ve doyum düzeyine ulaşabilmesi için bu tür çalışmalarla finansal performansın izlenmesi zaman içinde devam etmelidir. Son yıllarda kredi kuruluşlarında yaşanan sorunlar, derecelendirme, sınıflandırma ve performans değerlendirmesinin bankacılık sektörü için stratejik önem taşıdığını göstermektedir. Bu tür çalışmalar, operasyonel ve finansal düzeyde rakiplerine kıyasla daha iyi performans stratejilerinin varlığını kanıtlayacaktır.

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'un en önemli sektörlerinden biri olan BIST bankacılık sektörü incelenmiştir. Literatürde, bankaların finansal performanslarının çeşitli araştırmacılar tarafından analiz edildiği görülmektedir. Ancak, halka açık bankaların finansal performanslarının yeni performans sıralama yöntemleriyle karşılaştırılması, bu çalışmanın yenilikçi yönünü oluşturmaktadır. Performans karşılaştırmaları ve yöntemlerin sunduğu bulgular, araştırmacıların çalışma araçlarını göstermesi açısından da önemli bir katkı sağlamaktadır. Çalışmada, sektörde yer alan her bir bankanın finansal performansını geliştirmeye yönelik stratejiler oluşturmak amacıyla şu araştırma soruları ele alınmıştır: Halka açık mevduat bankaları arasında elde edilen bilgiler, performans ve sıralamalar nelerdir? İncelenen halka açık bankaların sonuçları ve sıralamaları, VIKOR ve WASPAS analizleriyle uyumlu mudur? Çalışma bulguları, bankaların performanslarının iyileştirilmesine katkı sağlayabilir mi?

Çalışma sonuçları, bankacılık kuruluşlarının finansal başarılarını artıracak en uygun modelin seçimine yardımcı olması açısından özgün bir nitelik taşımaktadır. Çalışma, yalnızca getiri ve risk incelemenin ötesinde, en yüksek aktif büyüklüğe ve halka arz oranına sahip dokuz banka arasında performans karşılaştırmaları yaparak bankaların finansal başarılarını geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleriyle performans değerlendirmesi yapan birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak, VIKOR ve WASPAS modelleri, bankaları yalnızca getiri ve risk unsurlarını dikkate alarak önceliklendirmektedir. Bu çalışma, ilgili literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, modelleri birbirinden bağımsız şekilde kullanarak bankaları getiri ve risk açısından önceliklendirmeyle öne çıkarmaktadır. Ayrıca, çalışma, finansal yatırımcılar ve alacaklılara, risk ve getiri açısından başarılı bankaları önceliklendirerek bankacılık kuruluşlarının seçiminde yol gösterici olmaktadır.

Sonuçlar borsada işlem gören bankacılık kurumlarının hisselerine yönelik alım-satım kurallarının uygulayarak hissedarların daha sağlıklı hisse alım ve satım kararları almasına destek sağlamaktadır. Son olarak, çalışmadan elde edilen sonuçlar, farklı çalışmalara başlangıç noktası oluşturma potansiyeline sahiptir. Bankacılıkta gelirler ve sermaye maliyetleri, temel göstergelerden ikisini oluşturmaktadır. Bu çalışmada ele alınan yaklaşım ve bankacılık üzerine yapılan incelemeler, benzer önemli konuları kapsasa da performans değerlendirmeleri bu çalışmadan farklılık göstermektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümü konuya ilişkin literatürün incelenmesi olacaktır. Ardından yöntem ve verilerden bahsedilerek analiz sonuçlarına yer verilecektir. Son olarak da elde edilen bulguların tartışılması ve sonuç bölümü gelecektir.

LİTERATÜR

Türkiye ve Dünya'da bankacılık sektörünün finansal performansına yönelik çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Bu kapsamda çok sayıda başlık sıralamak mümkündür: genel olarak para ve bankacılık, finansal kontrol, varlık hesap verebilirliği, grup teorisi, yönetim stratejileri, bankacılığın küreselleşmesi ve finansal risk, bankacılığın serbestleşmesi ve liberalleşmesi, bankacılık ve kalkınma, bankacılık mükemmeliyeti, banka birleşmeleri ve entegrasyonları, bankacılık sektörünün korunması, bankaların sosyal sorumlulukları ve bankaların sponsorlarla ilişkileri gibi alt başlıklarda çalışmalar yürütülmektedir. Son yıllarda, bütüncül bir bakış açısıyla ekonomik tekniklerin anlaşılması, sağlıklı muhasebe ve raporlama yapılması, finansal kaldırma, maliyetleme, borsa ve risk odaklı portföy yönetimi gibi unsurların analizinde profesyonellerin dikkat çeken katkıları olmuştur. VIKOR ve WASPAS yöntemleri, bankacılık

sektöründe performans analizlerinde sıklıkla kullanılan metodolojiler arasında yer almaktadır (Akgül, 2019; Bağcı & Yiğiter, 2019). Özellikle pandemi dönemi sonrası yapılan çalışmalarda (Coşkun vd., 2021) bu yöntemlerin sonuçlarının farklı sektörlerdeki performans analizleri için uyarlanabilirliği tartışılmıştır. Buna karşın, enerji ve turizm sektörlerinde yapılan çalışmalar (Türegün, 2022; Bağcı & Yiğiter, 2019), bu yöntemlerin bankacılık sektörüne kıyasla daha sınırlı kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir. Bankacılık ve finans alanında yapılan finansal performans analizleri, yalnızca sektörler arası karşılaştırmalarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda davranışsal yaklaşımları da kapsamakta ve bu çalışmalar, finansal performansı etkileyen temel unsurlara odaklanmaktadır. Elde edilen sonuçlar, ulusal ekonomik politikalarındaki değişimle birlikte belirli bankacılık sektör işletmelerinin reforme edilmesinin ayrı tutulamayacağını göstermektedir. Bu bağlamda, bankacılık politikalarına ve istikrar sorunlarının düzenlenmesine ilişkin açıklayıcı çalışmaların etkili olabileceği öne sürülmektedir. Bankacılık sektörünün ulusal ekonomideki kritik rolü göz önünde bulundurulduğunda, temel ekonomik prensipler eğitiminin, diğer sosyal ve ekonomik disiplinlerle birlikte, birçok eğitim programında yer almasının önemine vurgu yapılmaktadır (Bayram vd., 2022; Dağistanlı, 2023: 39-49; Kalash, 2023: 1-20; Ledhem & Mekidiche, 2020: 57-60).

Literatür incelemesi ÇKKV yöntemlerini kullanarak finansal performans analizine yönelik araştırmalara yoğunlaşmaktadır. Önceki çalışmalar, çoğunlukla finansal performans değerlendirmesinde sadece finansal oranlara odaklanmıştır (Tunay & Silpar, 2006). Ancak, bu analizler sektörel dinamikleri ve piyasa koşullarını göz ardı etmiştir. Çalışmamız, VIKOR ve WASPAS yöntemlerini entegre ederek, bankaların performansını çok daha kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Özellikle pandemi sonrası döneme odaklanan az sayıdaki çalışma arasında yer alan bu araştırma, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Birçok çalışma, bankaların performansını değerlendirmek için VIKOR yöntemini, TOPSIS ve Entropi gibi diğer tekniklerle birlikte kullanmıştır (Çetin & Çetin, 2010: 73-78; Kandemir, 2016: 1766-1776; Ö. Yılmaz & Yakut, 2021). Bu analizlerde çeşitli finansal oranlar ve kriterler ele alınmış, özellikle likidite ölçütleri önemli bir rol oynamıştır (Ö. Yılmaz & Yakut, 2021). Çalışmaların sonuçları farklılık göstermiş, kullanılan yöntemlere ve incelenen dönemlere bağlı olarak farklı bankalar en yüksek performans sıralamasında yer almıştır (Kandemir, 2016: 1766-1776). Yapılan bir çalışma, COVID-19'un bankaların performansı üzerindeki etkisine odaklanmış ve pandemi öncesi ile pandemi dönemlerini karşılaştırmak için Entropi ve WASPAS yöntemlerini kullanmıştır (Coşkun vd., 2021: 810-818). Bu araştırma, performans kriterlerinin göreceli öneminde kaymalar

olduğunu ve mülkiyet türüne göre bankaların sıralamalarında pandemi öncesi ve pandemi döneminde değişiklikler yaşandığını ortaya koymuştur (Coşkun vd., 2021: 810).

Tezergil (2016), çalışmasında 2009-2013 yılları arasında Türkiye'deki 28 mevduat bankasının finansal performansını VIKOR yöntemiyle değerlendirmiştir. VIKOR yöntemi, bankaların bilançolarından elde edilen finansal oranlar kullanılarak performanslarını sıralamak için uygulanmıştır.

Şişman & Doğan (2016), çalışmalarında Borsa İstanbul'da işlem gören 10 Türk bankasının finansal performansını Bulanık AHP ve Bulanık MOORA yöntemleri kullanılarak incelemiştir. Analiz edilen 10 Türk bankası arasında en iyi finansal performansa Akbank gösterirken en düşük finansal performansı ise TEB sergilemiştir. Sonuç olarak daha yüksek kârlılık oranlarına sahip bankaların, genellikle daha iyi genel finansal performans gösterdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Apan, Öztel, & İslamoğlu (2018), çalışmalarında BIST Gıda Sektörü'ndeki işletmelerin finansal başarısızlık ve başarı sıralamalarını analiz etmek için Altman Z-Score ve VIKOR yöntemleri kullanılmıştır. İki farklı yöntemden elde edilen sonuçlar karşılaştırılmış ve yorumlanmıştır. Çalışma, finansal başarısızlık analizinde Altman Z-Score yöntemine alternatif olarak VIKOR yöntemini önermektedir.

O. Işık (2019), çalışmasında 2008-2017 yılları arasında Türk mevduat bankacılığı sektörünün finansal performansı, ARAS çok kriterli karar verme yöntemi kullanılarak incelemiştir. Yapılan analizlerde performans değerlendirmesi için en yüksek ağırlığa sahip kriter, faiz dışı gelir oranı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca 2008-2017 döneminde Türk mevduat bankacılığı sektörü için en iyi finansal performans yılının 2010 yılı olduğu çalışmanın sonucunda ifade edilmiştir.

Akgül (2019), çalışmasında 2010-2018 yılları arasında Türk bankacılık sektörünün finansal performansını çok kriterli karar verme yöntemleri kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlarda Entropi yöntemine göre, Türk bankacılık sistemi için en önemli performans kriterleri "Likidite Oranı/Kısa Vadeli Yükümlülükler", "Duran Varlıklar/Toplam Varlıklar" ve "Kullanılan Krediler/Toplam Varlıklar" olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca Türk bankacılık sistemi, en iyi performansını 2010 yılında, en kötü performansını ise 2018 yılında gösterdiği çalışmanın sonucunda ifade edilmiştir.

Gezen (2019), çalışmasında Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının performansını, Entropi ve WASPAS yöntemleri kullanılarak incelemiştir. 2010-2015 yılları arasında Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş., Türkiye'deki katılım bankaları arasında en iyi performansı

gösterdiğini ve 2016 ve 2017 yıllarında Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş., Türkiye'deki katılım bankaları arasında en iyi performansı gösterdiğini sonucuna ulaşmıştır.

Orçun (2019), çalışmasında Borsa İstanbul'da işlem gören enerji sektörü şirketlerinin finansal performansını WASPAS yöntemiyle analiz etmektedir. Çalışmada, Türkiye enerji sektöründeki 5 şirket için çeşitli finansal oranlar hesaplanmıştır. Ayen Enerji (AYEN), 2016 ve 2017 yıllarında en başarılı şirket olarak belirlenmiştir. Şirketlerin hisse senedi getirileri ile finansal performans sıralamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Aydın Ünal (2020), çalışmasında seçtiği özel bankalar için en önemli performans kriterlerinin yıllara göre değişiklik gösterdiğini; ortalama aktif kârlılığı, sermaye yeterliliği oranı, ortalama özkaynak kârlılığı ve takipteki krediler oranı farklı yıllarda en önemli kriterler arasında yer aldığı sonucuna ulaşmıştır. WASPAS performans sıralamasına göre, Akbank 2014-2018 yılları arasında tüm yıllarda en yüksek görece finansal performansa sahip olmuştur. Akbank'ın finansal başarısının sebepleri arasında güçlü sermaye yapısı, yüksek likidite, düşük personel maliyetleri ve yüksek kârlılık oranları gösterilmiştir.

Işıldak (2020), çalışmasında ÇKKV yöntemlerinden AHP ve VIKOR yöntemlerini kullanarak BIST'te işlem gören tekstil sektörünün finansal performansını analiz ederken kriter ölçütleri olarak finansal oranları kullanmıştır. Bağcı & Yüksel Yiğiter (2019), çalışmalarında Borsa İstanbul'a kayıtlı 15 enerji firmasının finansal performanslarını ÇKKV yöntemlerinden SD ve WASPAS ile incelemiştir. Finansal performans göstergesi olarak on altı mali tablo oranını incelemişler ve buna göre şirketlerin 2008-2017 yılları arasındaki finansal performanslarını ortaya koymuşlardır. Sonuçta ise en iyi finansal performansa sahip şirketin her yıl değiştiği sonucuna ulaşmışlardır.

Özkan (2020), çalışmasında Türkiye'deki katılım (İslami) bankalarının finansal performansını analiz etmek için TOPSIS yöntemini kullanmış ve Türkiye Finans Katılım Bankası'nı en iyi performansı sergileyen banka olarak belirlemiştir. Yüksel & Kayalı (2020), çalışmalarında BIST Banka Endeksi şirketlerinin finansal performansını TOPSIS yöntemiyle analiz etmiş ve entegre raporlama uygulamalarının zaman içinde finansal performansı olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Sakarya & Gürsoy (2021), çalışmalarında BIST Bankacılık Endeksi'nde yer alan mevduat bankalarının finansal performansı, Entropi tabanlı COPRAS ve ARAS çok kriterli karar verme yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışma, bankaların finansal performansını, performans kriterlerinin 11 yıllık ortalamalarını kullanarak değerlendirmiştir; bu, önceki çalışmalara kıyasla farklı bir yaklaşım olarak öne çıkardığı ileri sürülmüştür.

Ö. Işık (2020), çalışmasında Türk bankacılık sektöründeki kamu kalkınma ve yatırım bankalarının finansal performansını SD, MABAC ve WASPAS yöntemlerini kullanarak analiz etmektedir. Analiz dönemi boyunca, kamu kalkınma ve yatırım bankaları arasında en yüksek performansı Türk Eximbank'ın gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Bankacılık sektöründe kalkınma ve yatırım bankalarının yanı sıra ticari ve katılım bankalarının performanslarının objektif yöntemlerle düzenli aralıklarla analiz edilmesi hem banka yönetimi hem de çeşitli paydaşlar için önemli olduğu sonucuna varılmıştır.

Koşaroğlu (2020), çalışmasında Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların finansal performansını SD ve EDAS çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Çalışmada 2015-2019 yılları arasındaki 5 yıllık dönemde, bankaların değerlendirilmesinde kullanılan performans kriterlerinin önem ağırlıkları değiştirilmiş ve analiz dönemi boyunca, Borsa İstanbul'da işlem gören bankalar arasında en başarılı bankanın Akbank olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

N. Yılmaz (2020), çalışmasında Türkiye'deki mevduat bankalarının finansal performansını VIKOR çok kriterli karar verme yöntemi kullanarak incelemiştir. 2016-2018 yılları arasında Türkiye'deki 25 kamu, özel yerli ve yabancı mevduat bankasının sermaye yeterliliği, likidite, kârlılık ve varlık kalitesine ilişkin 14 farklı finansal oranı incelemeye tabi tutulmuştur. Rençber & Avcı (2018), çalışmalarında Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların sermaye yeterliliğini WASPAS yöntemi kullanarak karşılaştırmalı analize tabi tutmuşlardır. Çalışmada incelenen 13 banka arasında Albaraka, Kalkınma ve TSKB bankaları en yüksek sermaye yeterliliği seviyelerine sahip olmuştur. QNB Finansbank ve Denizbank, diğer bankalara kıyasla genellikle daha düşük sermaye yeterliliği seviyelerine sahip olmuştur. 2013 yılında sermaye yeterliliği seviyeleri ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Yetiz & Kılıç (2021), yaptıkları çalışmada Türk mevduat bankalarının finansal performansı, VIKOR çok kriterli karar verme yöntemi kullanılarak analiz etmişlerdir. Yıllar boyunca finansal performans açısından en başarılı bankaların, ilk üç yıl için T.C. Ziraat Bankası A.Ş. ve sonraki iki yıl için ING Bank A.Ş. olduğunu, en düşük başarıya sahip bankaların ise ilk iki yıl için HSBC Bank A.Ş., sonraki iki yıl için Alternatif Bank A.Ş. ve son yıl için Türkiye Halk Bankası A.Ş. olduğu sonucunu ortaya koymuşlardır.

Gülcan (2022), çalışmasında Borsa İstanbul'da işlem gören finansal kiralama ve faktoring şirketlerinin VIKOR analizi için kriter olarak 8 finansal oran kullanmıştır. Sonuç olarak VIKOR analizi sonuçlarına göre, Lider Faktoring A.Ş. 2016-2019 yılları arasında en iyi performansı sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ercan & Önder (2016), İstanbul

Borsa'sında işlem gören beş sigorta şirketinin finansal performansını sıralamak için VIKOR yöntemi kullanmıştır. VIKOR çok kriterli karar verme analizi sonuçlarına göre, 2010-2015 yılları arasında Türkiye'deki beş sigorta şirketi arasında en iyi performansı Avivasa Emeklilik ve Hayat A.Ş. (AVISA) olduğunu göstermiştir.

Ekin & Cesur (2022), çalışmalarında Borsa İstanbul'da işlem gören Türk bankalarının finansal performansını Entropi, TOPSIS ve VIKOR yöntemlerini kullanarak incelemiştir. TOPSIS ve VIKOR yöntemlerinden elde edilen sonuçlar karşılaştırmışlar böylece her iki yöntemde de en yüksek sıralamaya sahip bankaların, 3 yıllık dönem boyunca en yüksek ağırlığa sahip en önemli kriter olan K4 (İhraç Edilen Menkul Kıymetler) kriterinde yüksek değerlere sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Terzioğlu, Kurt, Yaşar, & Köken (2022), yaptıkları analizler sonucunda SWARA yöntemine göre, BIST100'de yer alan enerji sektörü şirketlerinin finansal performanslarını değerlendirmede en yüksek ağırlığa sahip kriterin aktif devir hızı oranı olduğunu belirlemiştir. Çalışma, enerji sektöründeki şirketlerin finansal performanslarını değerlendirerek ve değişen ihtiyaçlarını belirleyerek, gelecekteki sürdürülebilirliklerini sağlamak için dikkate almaları gereken önlemleri ortaya koymuşlardır.

Türegün (2022), çalışmasında TOPSIS ve VIKOR çok kriterli karar verme yöntemleri, 2018 ve 2019 yıllarında Borsa İstanbul'da işlem gören turizm şirketleri için benzer sıralamalar üretmiş, ancak 2020 yılında sıralamalar arasında küçük farklılıklar bulmuştur. Çalışmada, bu yöntemler 2018-2020 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören turizm şirketlerinin finansal performansını değerlendirmek ve sıralamak için uygulanmıştır.

Mevcut literatürde, VIKOR ve WASPAS yöntemlerinin aynı veri seti üzerinde karşılaştırıldığı çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Akgül, 2019; Coşkun vd., 2021). Bu çalışma, her iki yöntemi entegre ederek, bankacılık sektöründe performans analizine yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca, pandemi sonrası döneme odaklanması nedeniyle, finansal performans kriterlerindeki değişimlere ilişkin önemli bulgular sağlamaktadır.

YÖNTEM

ENTROPI Yöntemi

Çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanılması sırasında ele alınan kriterlerin ağırlıklarının tespitinde objektif ve subjektif ağırlıklandırma kullanılmaktadır. Entropi ise bir kriterin sunduğu bilginin içeriği ile yakından ilişkilidir. Böylece bu yöntem bir kriterin farklı değerlerinin ne kadar farklı olduğunu ölçer ve kriterin karar üzerindeki

etkisini ortaya koyar. Yüksek farklılık düzeyine sahip kriterler, karar sürecinde daha fazla bilgi içerdiğinden daha yüksek ağırlık alırken, düşük farklılığa sahip kriterler daha az ağırlık alır. Entropi yöntemi, nesnel bir yaklaşım sunarak subjektiflikten kaynaklanan olası hataları minimize eder ve bu nedenle çok kriterli karar verme süreçlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Wang & Lee, 2009: 8981).

Entropi yöntemi şu adımları takip ederek uygulanmaktadır (Karaatlı, 2016: 66).

- **Karar Matrisinin Oluşturulması:** Karar matrisi, alternatiflerin (örneğin, bankalar) satırlarda ve kriterlerin (örneğin, finansal oranlar) sütunlarda yer aldığı bir tablodur. Her bir hücre, belirli bir alternatifin ilgili kriter altındaki performansını gösterir.
- **Karar Matrisinin Normalizasyonu:** Farklı ölçü birimlerine sahip kriterleri karşılaştırılabilir hale getirmek için normalizasyon işlemi yapılır. Bu işlem, her bir kriter için alternatiflerin performans değerlerini 0 ile 1 arasında ölçeklendirir. Yaygın olarak kullanılan normalizasyon formülü:

$$P_{ij} = \frac{a_{ij}}{\prod_{i=1}^m a_{ij}} \quad (1)$$

Formüldeki P_{ij} ifadesi i ' inci alternatifin j ' inci kriter altındaki normalize edilmiş değerini göstermektedir. a_{ij} ; ifadesi ise i ' inci alternatifin j ' inci kriter altındaki orijinal performans değeri göstermektedir.

- **Entropi Değerlerinin Hesaplanması:** Her bir kriterin entropi değeri, kriterin belirsizlik düzeyini gösterir ve aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m P_{ij} \ln P_{ij} \quad (2)$$

- **İraksama Değerlerinin (D_j) Hesaplanması:** Her bir kriterin bilgi içeriği, entropi değerinin bir eksiği olarak hesaplanır.

$$D_j = 1 - E_j \quad (3)$$

- **Kriter Ağırlıklarının (W_j) Belirlenmesi:** Son olarak, her bir kriterin ağırlığı, iraksama değerlerinin toplamına oranı olarak hesaplanır.

$$W_j = \frac{D_j}{\sum_{j=1}^n D_j} \quad (4)$$

Bu adımlar tamamlandığında, her bir kriterin karar sürecindeki görece önemi objektif olarak belirlenmiş olur. Bu yöntem ile hesaplanan ağırlıkların toplamı her zaman bire eşittir.

VIKOR Yöntemi

VIKOR yöntemi, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) problemlerinde uzlaşık çözümler bulmak için geliştirilmiş bir tekniktir. Bu yöntem, alternatiflerin ideal çözüme yakınlıklarını

değerlendirerek sıralama yapar ve en uygun uzlaşık çözümlü belirler. VIKOR yönteminin uygulanması aşağıdaki adımlardan oluşur (Opricovic & Tzeng, 2004: 445-455):

- Tüm kriter fonksiyonlarının en iyi ve en kötü değerlerinin belirlenmesi.

$$f_i^* = \max_j f_{ij} \text{ (En iyi Değer)} \quad (5)$$

$$f_i^- = \min_j f_{ij} \text{ (En kötü Değer)} \quad (6)$$

- Karar matrisinde normalizasyon işlemi yapılır.

$$r_{ij} = (f_i^* - x_{ij}) / (f_i^* - f_i^-) \quad (7)$$

- Normalize edilen karar matrisi Entropi yöntemi ile elde edilen ağırlıklarla ağırlıklandırılır.

$$v_{ij} = r_{ij} * w_i \quad (8)$$

- S_j ve R_j değerlerinin hesaplanması aşağıdaki formüller yardımıyla yapılır.

$$S_j = \sum_{i=1}^n w_i \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-}, R_j = \max_i [w_i \frac{f_i^* - f_{ij}}{f_i^* - f_i^-}] \quad (9)$$

Bu hesaplamalar, kriterlerin ağırlıkları (w_i) ve her alternatifin kriterlere göre uzaklığına dayanarak her alternatif için S_j ve R_j değerlerini elde etmeyi sağlar. S_j , toplam sapmayı ölçerken R_j , en kötü duruma göre maksimum sapmayı ölçer.

- Q_j değerlerinin $j=1,2,3,\dots, j$ için aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanması yapılır.

$$Q_j = \vartheta \frac{S_j - S^*}{S^- - S^*} + (1 - \vartheta) \frac{R_j - R^*}{R^- - R^*} \quad (10)$$

- Alternatiflerin sıralanması ve koşulların incelenmesi aşamasında S_j, R_j ve Q_j değerleri küçükten büyüğe doğru sıralanır. Sıralamanın doğru olması için aşağıdaki şu koşulların sağlanması gerekmektedir.

Koşul-1: Kabul edilebilir avantaj durumudur. Aşağıdaki şu koşulla ifade edilir.

$$Q(a'') - Q(a') \geq DQ \quad (11)$$

Bu koşul, birinci ve ikinci sıradaki Q değerleri arasındaki farkın yeterince büyük olmasını sağlar. Eğer bu fark DQ'den küçükse, uzlaşık çözüm olarak a' seçilemez.

Koşul-2: Kabul vermede kabul edilebilir kararlılık durumudur. Alternatif a' aynı zamanda S (toplam sapma ölçütü) veya R (maksimum sapma ölçütü) sıralamalarında da en iyi sırada yer almalıdır. Bu koşul, uzlaşık çözümün karar verme sürecinde kararlılık sağlaması gerektiğini ifade eder.

WASPAS Yöntemi

WASPAS (Weighted Aggregated Sum Product Assessment), Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) problemlerinde

alternatifleri sıralamak için kullanılan etkili ve esnek bir yöntemdir. Bu yöntem, AHP, TOPSIS ve VIKOR gibi diğer yöntemlere kıyasla daha fazla doğruluk ve kararlılık sağladığı için tercih edilmektedir (Zavadskas vd., 2014: 165-179). WASPAS, ağırlıklı toplam (WAM) ve ağırlıklı çarpım (WPM) yöntemlerini birleştirerek iki yöntemin avantajlarını bir arada sunar ve karar sürecine esneklik kazandırır.

WASPAS yöntemi aşağıdaki adımları içerir (Chakraborty & Zavadskas, 2014: 1-20):

- **Karar Matrisinin Oluşturulması:** Alternatifler ve kriterler belirlenir. Karar matrisi, alternatiflerin her bir kriter altındaki performans değerlerini içerir.

- **Karar Matrisinin Normalizasyonu:** Karar matrisindeki kriterlerin farklı ölçüm birimlerinden kaynaklanan farklılıkları gidermek için normalizasyon işlemi yapılır. Fayda ve maliyet kriterlerine göre normalizasyon şu şekilde yapılır:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max(x_{ij})} \text{ fayda kriteri için} \quad (12)$$

$$r_{ij} = \frac{\min(x_{ij})}{x_{ij}} \text{ maliyet kriteri için} \quad (13)$$

- **Toplam ve Çarpım Fonksiyonlarının Hesaplanması:** Her alternatif için ağırlıklı toplam (Q_1) ve ağırlıklı çarpım (Q_2) değerleri hesaplanır:

$$Q_1(j) = \sum_{i=1}^n w_i r_{ij} \text{ Ağırlıklı toplam (WSM)} \quad (14)$$

$$Q_2(j) = \prod_{i=1}^n (r_{ij})^{w_i} \text{ Ağırlıklı çarpım (WPM)} \quad (15)$$

- **Birleşik WASPAS Skorunun Hesaplanması:** WASPAS skoru, Q_1 ve Q_2 değerlerinin birleştirilmesiyle elde edilir:

$$Q_j = \lambda Q_1(j) + (1 - \lambda) Q_2(j) \quad (16)$$

- **Alternatiflerin Sıralanması:** WASPAS skoru Q_j 'ye göre alternatifler sıralanır ve en yüksek skora sahip alternatif en iyi seçenek olarak belirlenir.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışma Borsa İstanbul'da işlem gören mali kuruluşlar başlığı altında yer alan bankacılık sektöründeki (BIST BANKA) 9 adet bankanın finansal performanslarının ÇKKV yöntemlerinden VIKOR ve WASPAS yöntemleri ile analizini sunmaktadır. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş diğer bankalardan yapısal ve operasyonel farklılıkları nedeniyle analize dahil edilmemiştir. Bankacılık sektörü gelişen finansal piyasalar ve teknolojinin getirdiği yeniliklerle hem dünya da hem de Türkiye'de büyük öneme sahip olması nedeniyle aslında bu sektörün finansal performansının

ülke performansını yansıttığını söyleyebiliriz. Seçilen sektörde yer alan bankalar aşağıda Tablo 1’de gösterilmiştir.

TABLO 1 Çalışmada Kullanılan BİST Banka Şirketleri

Şirket Kodu	Şirket Ünvanı
AKBNK	Akbank T.A.Ş
ICBCT	ICBC Turkey Bank A.Ş.
ALBRK	Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.
SKBNK	Şekerbank T.A.Ş
GARAN	Türkiye Garanti Bankası A.Ş
HALKB	Türkiye Halk Bankası A.Ş.
IS	Türkiye İş Bankası A.Ş.
VAKBN	Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O
YKBNK	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.

Borsada işlem gören tüm bu bankaların finansal performanslarının ölçülebilmesi için on farklı finansal oran kullanılmıştır. Bu finansal oranlar bu bankaların finansal tablolarından alınan veriler sayesinde elde edilmiştir. Bankalara ait finansal tablolar Kamuyu Aydınlatma Platformu üzerinden elde edilmiştir. Değerlendirme için literatürde sıklıkla finansal performans analizi için tercih edilen göstergeler seçilmiştir (Ö. Işık, 2020: 61-78; Özer & Saygın, 2022: 260-265; Parmaksız & Özdemir, 2021: 69-75; Seçme, 2022; Türk & Yıldız, 2021: 21-34; Ünvan, 2020: 915-918; Yağlı, 2020: 865-869; Yükçü & Atağan, 2010: 28-25). Çalışmada kullanılacak finansal oranlar aşağıdaki Tablo 2’de gösterilmiştir.

TABLO 2 Çalışmada Kullanılacak Finansal Oranlar ve Formüller

Finansal Oran	Kriter Niteliği	Kriter Yönü	Kısaltmalar
Toplam Krediler/ Toplam Aktifler	Fayda	Maks.	FO1
Net Faiz Marjı	Fayda	Maks.	FO2
Aktif Karlılık Oranı (ROA)	Fayda	Maks.	FO3
PD/DD= Piyasa Değeri / Defter Değeri	Maliyet	Min.	FO4
Sermaye Yeterlilik Oranı	Fayda	Maks.	FO5
Net Kar Marjı	Fayda	Maks.	FO6
Öz Sermaye Karlılığı (ROE)	Fayda	Maks.	FO7
Krediler / Mevduat	Fayda	Maks.	FO8
Hisse Başına Kar	Fayda	Maks.	FO9
Takipteki Krediler / Toplam Krediler	Maliyet	Min.	FO10

ENTROPI

Çalışmada kullanacağımız yöntemlerden olan ve uygulamanın ilk aşamasını oluşturan ENTROPI yöntemi ile ağırlıklandırma işlemi yapılarak on değerlendirme faktörü ve

dokuz karar noktasına göre 2021-2023 yılları için karar matrisi oluşturulmuştur. Entropi yöntemi ile oluşturduğumuz bu ağırlıklar çalışmanın sonraki aşamalarında VIKOR ve WASPAS yöntemlerinde de kriter ağırlığı olarak kullanılacaktır.

TABLO 3 Yıllar Bazında Entropi İçin Oluşturulan Karar Matrisi

Yıllar	Banka	FO1	FO2	FO3	FO4	FO5	FO6	FO7	FO8	FO9	FO10
2023	AKBNK	0.4399	0.05	0.0436	0.9	219,200	704,400	364,500	688,000	127,800	0.0247
	ALBRK	0.4511	0.05	0.0181	0.71	172,500	318,000	318,800	647,300	13,700	0.0172
	GARAN	0.4628	0.06	0.0498	10,000	205,700	755,500	439,400	736,500	207,900	0.0212
	HALKB	0.5566	0.02	0.0056	0.67	142,600	167,600	92,300	652,500	14,100	0.0152
	ISCTR	0.4623	0.04	0.0374	0.87	216,000	659,900	314,800	682,400	28,900	0.022
	SKBNK	0.5047	0.09	0.0338	10,500	272,200	380,700	397,700	775,900	13,100	0.021
	VAKBN	0.5212	0.03	0.0112	0.74	150,900	322,300	179,900	743,000	25,300	0.0136
	YKBNK	0.4637	0.06	0.0446	0.92	202,800	633,300	445,800	833,600	80,500	0.0311
	ICBCT	0.3299	0.03	0.0163	26,100	340,700	504,000	346,000	748,500	15,400	0.0038

Yıllar	Banka	FO1	FO2	FO3	FO4	FO5	FO6	FO7	FO8	FO9	FO10
2022	AKBNK	0.4697	0.1	0.0628	0.66	249,200	688,500	523,000	793,200	115,400	0.0314
	ALBRK	0.4963	0.04	0.0107	10,300	148,800	226,600	214,300	644,500	0.55	0.0202
	GARAN	0.4851	0.1	0.0543	0.83	206,000	585,400	502,900	799,800	139,300	0.0279
	HALKB	0.567	0.06	0.0133	0.73	147,800	199,000	227,600	744,000	30,700	0.0236
	ISCTR	0.5324	0.07	0.0527	0.67	243,600	673,600	442,400	805,300	61,500	0.0309
	SKBNK	0.5401	0.09	0.0264	12,100	207,200	302,200	392,600	730,300	0.81	0.0412
	VAKBN	0.5426	0.06	0.0179	0.79	151,900	284,200	302,200	808,900	33,800	0.0222
	YKBNK	0.4814	0.09	0.0537	0.79	213,400	579,100	556,000	847,300	62,400	0.0364
	ICBCT	0.4204	0.04	0.026	34,400	300,200	576,300	609,200	1,073,200	15,300	0.0016
2021	AKBNK	0.4388	0.04	0.0195	0.49	221,700	432,000	174,600	810,000	23,300	0.0531
	ALBRK	0.5226	0.02	0.0012	0.51	149,000	49,700	24,100	624,100	0.08	0.0664
	GARAN	0.4686	0.06	0.0196	0.59	184,800	322,800	191,500	775,600	32,400	0.0404
	HALKB	0.5739	0.03	0.0019	0.26	144,700	63,000	34,900	826,300	0.61	0.0315
	ISCTR	0.5244	0.04	0.0177	0.37	203,600	349,300	174,200	815,800	29,900	0.0429
	SKBNK	0.567	0.05	0.0058	0.64	166,700	104,000	91,100	777,800	0.14	0.0742
	VAKBN	0.562	0.02	0.0049	0.28	148,500	173,700	84,800	957,900	10,700	0.0323
	YKBNK	0.4835	0.04	0.0166	0.45	186,700	349,500	188,900	941,300	12,400	0.05
	ICBCT	0.4528	0.03	0.0036	31,300	268,600	124,200	83,900	1,058,200	0.13	0.0025

Bankaların finansal göstergelerinin 2021, 2022 ve 2023 değerlerinden elde edilen entropi hesaplaması sonucunda bu üç yıl için elde edilen entropi değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

TABLO 4 2021, 2022 ve 2023 Yılları İçin Elde Edilen Entropi Değerleri

wij	FO1	FO2	FO3	FO4	FO5	FO6	FO7	FO8	FO9	FO10
2021	0,001200	0,015416	0,081356	0,581486	0,005403	0,054841	0,043153	0,002662	0,1788280	0,0356499
2022	0,0016599	0,022807	0,070103	0,563321	0,012547	0,040728	0,025148	0,004015	0,2068211	0,0528488
2023	0,003842	0,037730	0,070819	0,536858	0,015695	0,037230	0,031353	0,001401	0,2260279	0,0390405

Elde edilen entropi değerleri incelendiğinde her yıl en yüksek entropi değerine sahip finansal performans göstergesinin sermaye yeterlilik oranı (FO4) olduğu görülmektedir. Böylece Türkiye’de faaliyet gösteren bankalar açısından en az değişkenlik gösteren ve daha düzenli bir dağılıma sahip olan bu göstergenin bankalar açısından önemli bir yere sahip olduğunu söylemek doğru olacaktır. Takipteki krediler /Toplam krediler (FO9) finansal göstergesinin yine yüksek değerlere sahip olduğunu bununda incelenen yıllar içinde bankaların kredi yönetim süreçlerinde aksamaların mevcut olduğunu göstermektedir. Hisse başına kar (FO8) ve toplam

krediler / toplam aktifler (FO1) göstergeleri en düşük entropi değerlerine sahiptir. Bu alanlarda bankalar arasında önemli farklılar dikkat çekmektedir.

VIKOR Yöntemi

Yukarıdaki bölümde Entropi yöntemiyle elde ettiğimiz ağırlıkları kullanarak VIKOR yöntemiyle bankaların finansal performanslarının analizi yapılacaktır. Karar matrisi üzerinden f_j^* ve f_j^- değerleri aşağıdaki Tablo 5’te gösterilmiştir.

TABLO 5 Yıllara Ait Fayda ve Maliyet Kriterleri

Yıllar		FO1	FO2	FO3	FO4	FO5	FO6	FO7	FO8	FO9	FO10
2023	f_j^*	0,5566	0,09	0,0498	0,67	340,700	755,500	445,800	833,600	207,900	0,0038
	f_j^-	0,3299	0,02	0,0056	26,100	142,600	167,600	92,300	647,300	13,100	0,0311

Yıllar		FO1	FO2	FO3	FO4	FO5	FO6	FO7	FO8	FO9	FO10
2022	fj*	0,567	0,1	0,0628	0,66	300,200	688,500	609,200	1073200	139300	0,0016
	fj-	0,4204	0,04	0,0107	34,400	147,800	199,000	214,300	644500	0,55	0,0412
2021	fj*	0,5739	0,06	0,0196	0,26	268,600	432,000	191,500	1,058,200	32,400	0,0025
	fj-	0,4388	0,02	0,0012	31,300	144,700	49,700	24,100	624,100	0,08	0,0742

İkinci adım olarak her yıl için normalize edilmiş karar matrisleri oluşturulmuştur. Ardından elde edilen bu karar matrisleri Tablo 4'te verilen entropi değerleri ile ağırlıklandırılmıştır. Böylece ağırlıklı normalize karar matrisine ulaşılmıştır. Ardından ise elde edilen sonuçlar sıralanarak koşullar her yıl için ayrı ayrı kontrol edilmiştir. Sonuç olarak kabul edilebilir avantaj ve istikrar sonuçlarına ulaşılarak yıllar itibariyle aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

TABLO 6 2023 Yılı İçin VIKOR Sonuçları

Qİ DEĞERLERİ İÇİN SIRALAMA MATRİSİ	
BANKALAR	Qİ
ICBCT	0.002145945
GARAN	0.171953746
SKBNK	0.359879754
AKBNK	0.763841186
YKBNK	0.7935227
ISCTR	0.880715689
ALBRK	0.943045662
VAKBN	0.964064894
HALKB	1
Q(A2)	0.171953746
Q(A1)	0.002145945
Q(A2)-Q(A1)	0.1698078
DQ	0.125
Koşul 1	Sağlandı
Koşul 2	Sağlandı
SONUÇLAR	
Sonuçlar	
Q(A2)	0.171953746
Q(A1)	0.002145945
Q(A2)-Q(A1)	0.1698078
DQ	0.125
Koşul 1	Sağlandı
Koşul 2	Sağlandı

TABLO 7 2022 Yılı İçin VIKOR Sonuçları

Qİ DEĞERLERİ İÇİN SIRALAMA MATRİSİ	
BANKALAR	Qİ
ICBCT	0
SKBNK	0.545081396
ALBRK	0.686773621
GARAN	0.753131311
AKBNK	0.758387737
YKBNK	0.840867833
ISCTR	0.853007186
VAKBN	0.981840789
HALKB	0.999998489
Q(A2)	0.545081396
Q(A1)	0
Q(A2)-Q(A1)	0.545081396
DQ	0.125
Koşul 1	Sağlandı
Koşul 2	Sağlandı
SONUÇLAR	
Sonuçlar	
Q(A2)	0.545081396
Q(A1)	0
Q(A2)-Q(A1)	0.545081396
DQ	0.125
Koşul 1	Sağlandı
Koşul 2	Sağlandı

TABLO 8 2021 Yılı İçin VIKOR Sonuçları

Qİ DEĞERLERİ İÇİN SIRALAMA MATRİSİ	
BANKALAR	Qİ
ICBCT	0
GARAN	0.708156577
ISCTR	0.731231967
AKBNK	0.740731349
YKBNK	0.809697448
VAKBN	0.918175915
SKBNK	0.944189132
ALBRK	0.996500023
HALKB	1
Q(A2)	0.708156577
Q(A1)	0
Q(A2)-Q(A1)	0.708156577
DQ	0.125
Koşul 1	Sağlandı
Koşul 2	Sağlandı
SONUÇLAR	
Sonuçlar	
Q(A2)	0.708156577
Q(A1)	0
Q(A2)-Q(A1)	0.708156577
DQ	0.125
Koşul 1	Sağlandı
Koşul 2	Sağlandı

VIKOR kabul edilebilir avantaj ve istikrar koşullarının sonuçları incelendiğinde değerlendirilen finansal performans göstergeleri bakımından 2023, 2022 ve 2021 yılında ICBCT bankasının en iyi alternatif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. VIKOR sonuçları Keskin (2020) tarafından geliştirilen program ile elde edilmiştir (Keskin, 2020).

WASPAS Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde WASPAS çok kriterli karar verme tekniği ile bankaların finansal performans göstergelerinin analizleri yapılacaktır. İlk olarak çalışmada kullanılan finansal göstergelerine ait normalize karar matrisi elde edilmiştir.

TABLO 9 2021, 2022 ve 2023 Yılları İçin Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Yıllar	Banka	FO1	FO2	FO3	FO4	FO5	FO6	FO7	FO8	FO9	FO10
2023	AKBNK	0.790334	0.555556	0.875502	0.744444	0.643381	0.932363	0.817631	0.825336	0.614719	0.153846
	ALBRK	0.810456	0.555556	0.363454	0.943662	0.506311	0.420913	0.715119	0.776512	0.065897	0.22093
	GARAN	0.831477	0.666667	1	0.000067	0.603757	1	0.985644	0.883517	1	0.179245
	HALKB	1	0.222222	0.11245	1	0.41855	0.22184	0.207044	0.78275	0.067821	0.25
	ISCTR	0.830579	0.444444	0.751004	0.770115	0.633989	0.873461	0.706146	0.818618	0.139009	0.172727
	SKBNK	0.906755	1	0.678715	6.38E-05	0.798943	0.503905	0.892104	0.930782	0.063011	0.180952
	VAKBN	0.9364	0.333333	0.2249	0.905405	0.442912	0.426605	0.403544	0.891315	0.121693	0.279412
	YKBANK	0.833094	0.666667	0.895582	0.728261	0.595245	0.838253	1	1	0.387205	0.122186
	ICBCT	0.592706	0.333333	0.327309	2.57E-05	1	0.667108	0.776133	0.897913	0.074074	1
2022	AKBNK	0.828395	1	1	1	0.830113	1	0.858503	0.739098	0.828428	0.050955
	ALBRK	0.875309	0.4	0.170382	6.41E-05	0.49567	0.329121	0.351773	0.60054	3.95E-06	0.079208
	GARAN	0.855556	1	0.86465	0.795181	0.686209	0.850254	0.825509	0.745248	1	0.057348
	HALKB	1	0.6	0.211783	0.90411	0.492338	0.289034	0.373605	0.693254	0.220388	0.067797
	ISCTR	0.938977	0.7	0.839172	0.985075	0.811459	0.978359	0.726198	0.750373	0.441493	0.05178
	SKBNK	0.952557	0.9	0.420382	5.45E-05	0.690207	0.438925	0.644452	0.680488	5.81E-06	0.038835
	VAKBN	0.956966	0.6	0.285032	0.835443	0.505996	0.412781	0.49606	0.753727	0.242642	0.072072
	YKBANK	0.84903	0.9	0.855096	0.835443	0.710859	0.841104	0.912672	0.789508	0.447954	0.043956
	ICBCT	0.741446	0.4	0.414013	1.92E-05	1	0.837037	1	1	0.109835	1
2021	AKBNK	0.764593	0.666667	0.994898	0.530612	0.825391	1	0.911749	0.765451	0.719136	0.047081
	ALBRK	0.910612	0.333333	0.061224	0.509804	0.554728	0.115046	0.125849	0.589775	2.47E-06	0.037651
	GARAN	0.816519	1	1	0.440678	0.688012	0.747222	1	0.732943	1	0.061881
	HALKB	1	0.5	0.096939	1	0.538719	0.145833	0.182245	0.780854	1.88E-05	0.079365
	ISCTR	0.913748	0.666667	0.903061	0.702703	0.758004	0.808565	0.909661	0.770932	0.92284	0.058275
	SKBNK	0.987977	0.833333	0.295918	0.40625	0.620625	0.240741	0.475718	0.735022	4.32E-06	0.033693
	VAKBN	0.979265	0.333333	0.25	0.928571	0.552867	0.402083	0.44282	0.905216	0.330247	0.077399
	YKBANK	0.842481	0.666667	0.846939	0.577778	0.695086	0.809028	0.986423	0.889529	0.382716	0.05
	ICBCT	0.788988	0.5	0.183673	8.31E-06	1	0.2875	0.43812	1	4.01E-06	1

Normalize edilmiş karar matrisi elde edildikten sonra entropi ile ağırlıklandırma işlemi gerçekleştirilmiştir. Böylece sonraki adımda WSM, WPM ve WSPM değerleri hesaplanarak aşağıdaki Tablo 10'da verilmiştir.

TABLO 10 2021, 2022 ve 2023 Yılları İçin WASPAS Sıralama Değerleri

Yıllar	Banka	Tercih WSM	Tercih WPM	Tercih WSPM	Sıra	WPM Sıra	WSM Sıra
2023	AKBNK	0.702214544	0.676986451	0.689600498	1	1	1
	ALBRK	0.627074811	0.426038143	0.526556477	4	5	3
	GARAN	0.411078116	0.005240643	0.208159379	7	7	7
	HALKB	0.604555661	0.370354365	0.487455013	6	6	4
	ISCTR	0.590509791	0.482023617	0.536266704	3	3	6
	SKBNK	0.171197112	0.002637392	0.086917252	8	8	8
	VAKBN	0.593327109	0.44947014	0.521398625	5	4	5
	YKBANK	0.648347824	0.603334383	0.625841104	2	2	2
	ICBCT	0.159956477	0.001647189	0.080801833	9	9	9

		Tercih WSM	Tercih WPM	Tercih WSPM	Sıra	WPM Sıra	WSM Sıra
Yıllar	Banka						
2022	AKBNK	0.907336919	0.815503878	0.861420398	1	1	1
	ALBRK	0.057624507	0.000230792	0.028927649	9	9	9
	GARAN	0.809627521	0.734937982	0.772282752	2	2	2
	HALKB	0.618787025	0.487755102	0.553271064	5	6	5
	ISCTR	0.796615927	0.692614724	0.744615325	3	3	3
	SKBNK	0.09913774	0.000246346	0.049692043	8	8	8
	VAKBN	0.598531486	0.49845762	0.548494553	6	5	6
	YKBNK	0.716770651	0.630824754	0.673797703	4	4	4
	ICBCT	0.190754457	0.001273866	0.096014162	7	7	7
2021	AKBNK	0.63164664	0.577452434	0.604549537	3	2	3
	ALBRK	0.325307656	0.037833524	0.18157059	7	8	7
	GARAN	0.624838177	0.551693539	0.588265858	4	4	4
	HALKB	0.621966711	0.088956117	0.355461414	6	6	5
	ISCTR	0.750310989	0.702266218	0.726288604	1	1	1
	SKBNK	0.314581362	0.046467632	0.180524497	8	7	8
	VAKBN	0.674979762	0.576504296	0.625742029	2	3	2
	YKBNK	0.579446992	0.531527592	0.555487292	5	5	6
	ICBCT	0.101993954	9.35104E-05	0.051043732	9	9	9

VIKOR ve WASPAS yöntemleri ile incelenen dokuz bankanın finansal performanslarının sıralaması yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 11, 12 ve 13'te verilmiştir.

TABLO 11 2021 Yılı Değerlendirme Sonuçları

2021	VIKOR	WASPAS
Banka	Sıralama	Sıralama
AKBNK	4	3
ALBRK	8	7
GARAN	2	4
HALKB	9	6
ISCTR	3	1
SKBNK	7	8
VAKBN	6	2
YKBNK	5	5
ICBCT	1	9

2021 yılı için yapılan incelemeler sonucunda ISCTR'nin VIKOR yönteminde üçüncü sırada WASPAS yönteminde ise ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Bu durumun ISCTR için WASPAS kullanılan karar verme tekniklerinde finansal göstergelerde diğer bankalara göre daha üstün olduğu sonucunu vermektedir. VIKOR yönteminde dördüncü WASPAS yönteminde ise üçüncü sırada olan AKBNK'ın her iki yönteme göre istikrarlı bir performans sergilediği görülmektedir. ICBCT bankasının sonuçlarına bakıldığında VIKOR yöntemine göre birinci sıradayken WASPAS yönteminde dokuzuncu sıradadır. Bu durumun bankanın VIKOR yönteminde özellikle en kötü alternatifle olan yakınlığı minimize eden bir

yaklaşımda başarılı olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Buna karşın WASPAS yönteminin ağırlıklı toplam yaklaşımda düşük performans sergilemesi dikkat çekicidir. Her iki değerlendirme sonucuna göre de düşük sıralamaya sahip olan ALBRK ve HALKB bankaları çalışma için seçilen ve literatürde de sıklıkla kullanılan finansal göstergeler açısından daha düşük performans ortaya koymaktadırlar.

TABLO 12 2022 Yılı Değerlendirme Sonuçları

2022	VIKOR	WASPAS
Banka	Sıralama	Sıralama
AKBNK	5	1
ALBRK	3	9
GARAN	4	2
HALKB	9	5
ISCTR	7	3
SKBNK	2	8
VAKBN	8	6
YKBNK	6	4
ICBCT	1	7

VIKOR yöntemine göre en iyi performans gösteren banka ICBCT olurken, WASPAS yönteminde AKBNK birinci sırada yer almıştır. Bu farklılık, performans kriterlerinin yöntemlere göre değişen ağırlıkları ve öncelikleri nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde, SKBNK VIKOR sıralamasında 2. sırada yer almasına rağmen WASPAS yöntemi tarafından 8. sıraya yerleştirilmiştir. Bu durum, SKBNK'nin belirli performans kriterlerinde

güçlü bir pozisyona sahip olmasına rağmen, WASPAS yönteminin toplam performansı değerlendirirken bu kriterlerin etkisini sınırlı görmesiyle açıklanabilir. Diğer yandan GARAN, her iki yöntemde de üst sıralarda yer alarak tutarlı bir performans sergilemiştir. Bu durum, bankanın geniş bir finansal performans yelpazesinde istikrarlı bir görünüm sunduğunu göstermektedir.

TABLO 13 2023 Yılı Değerlendirme Sonuçları

2023	VIKOR	WASPAS
Banka	Sıralama	Sıralama
AKBNK	4	1
ALBRK	7	4
GARAN	2	7
HALKB	9	6
ISCTR	6	3
SKBNK	3	8
VAKBN	8	5
YKBNK	5	2
ICBCT	1	9

2023 yılı için yapılan incelemeler sonucunda AKBNK, VIKOR sıralamasında 4. sırada yer alırken WASPAS yönteminde 1. sırada konumlanmıştır. Bu durum, bankanın performans göstergelerinin yöntemler arasındaki farklı ağırlıklandırmalar nedeniyle WASPAS'ta daha ön plana çıktığını göstermektedir. Bu yıl özelinde Halkbank'ın finansal performansının diğer yıllarda olduğu gibi düşük olduğu görülmektedir. WASPAS yönteminde birinci iken VIKOR yönteminde dördüncü olan Akbank'ın ağırlıklı kriterlerde 2023 yılı için diğer bankalara üstünlük sağladığını ve geçmiş senelerle kıyaslandığında finansal performansını aynı güçlü düzeyde devam ettirdiğini söyleyebiliriz. ICBT bankasının VIKOR yöntemine göre incelenen yıllar itibarıyla 1. Sırada konumlanması dikkat çekerken bankanın bu performansı WASPAS yönteminde göre gösteremediği görülmektedir.

SONUÇ

Hem ülkemizde hem de dünyada finansal piyasaların yapı taşı durumunda olan bankaların finansal performanslarının ölçülmesi ve takip edilmesi yatırımcılar ve ülke ekonomisi için büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle bankaların küreselleşen dünya ekonomisinde güçlü ve zayıf yönlerini ortaya koyacak finansal göstergelerin takibi ve analiz edilmesi gerekmektedir. Böylece yapılan bu çalışmada da Borsa İstanbul'da işlem gören dokuz bankanın finansal performanslarının VIKOR ve WASPAS çok kriterli karar verme yöntemleri ile analizi ve incelenmesi yapılmıştır. Bunun için XBANKA endeksinde yer alan dokuz bankanın 2021 ve 2023 yılları arasındaki finansal verileri kullanılmıştır. Bu bankaların finansal göstergelerini ortaya koymak

çinde literatürde en çok tercih edilen on adet finansal oran tercih edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar, çalışmada yer alan bankaların finansal performanslarının faaliyet verimliliği, aktif kalitesi, karlılık ve sermaye yeterliliği gibi farklı oranlara göre farklı performanslar ortaya koyabildiklerini sonucunu vermektedir. Çalışmadaki sonuçlara göre yıllara içerisinde bazı bankaların aktif kalitesi ve karlılıkları ön planda iken bazen de sermaye ve faaliyet yeterlilikleri sayesinde iyi performans sergiledikleri görülmektedir. 2021, 2022 ve 2023 yılları için yapılan karşılaştırmalarda bazı bankaların diğer bankalara performans açısından üstünlük kurduğu bazı bankaların ise performans açısından zayıflıklarını yıllar içinde hiç gideremedikleri sonucuna varılmıştır. Tüm bu performans farklılıklarının ardında bankaları büyük bir oranda etkileyen faktörler olarak ölçek, tür ve yapısal durumlarının olduğunu da unutmamak gerekir. Analiz sonuçlarında kamu bankaları olan Vakıfbank ve Halkbank'ın incelenen üç yıl boyunca da hep son sıralarda kalacak performanslar sergilemeleri dikkat çekicidir. İncelenen dönem pandemi ve sonrası dönemi kapsamaktadır. Bu durum, kamu bankalarının pandemi döneminde uygulamak zorunda kaldıkları düşük faizli kredi politikalarının, bu bankaların finansal performansını olumsuz etkileyerek incelenen dönemde performanslarını istenen seviyelere taşıyamamalarına neden olmuş olabileceğini göstermektedir.

Bankaların genel performans sıralamalarında, özellikle kârlılık oranlarının yüksek olan bankaların daha üst sıralarda konumlandığı ve aktif kalitesi yüksek olanların finansal performanslarının güçlü olduğu belirlenmiştir. Finansal sağlamlığı ve uzun vadeli sürdürülebilirliği yansıtan sermaye yeterliliği, bu değerlendirmelerde kritik bir göstere olarak öne çıkmaktadır. Operasyonel verimliliği yüksek olan bankaların, faaliyet etkinlikleri sayesinde sıralamada avantaj elde ettiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışmada ulaşılan bulgular, bankaların finansal performanslarının belirli kriterlere bağlı olarak farklılık gösterdiğini ve bu performans analizlerinin, bankaların rekabet avantajlarının belirlenmesi, stratejik planlama süreçlerinin desteklenmesi ve kaynakların daha verimli kullanılmasına katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bankaların finansal durumlarının düzenli olarak takip edilmesi ve değerlendirilmesi hem finansal sistemin istikrarını artırmada hem de ekonomik büyümeye katkıda bulunmada önemli bir role sahiptir.

ORCID

Çetin Ünen

 <https://orcid.org/0000-0001-9097-9088>

KAYNAKÇA

- Akgül, Y. (2019). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Türk Bankacılık Sisteminin 2010-2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 567-582. <https://doi.org/10.29106/fesa.655722>
- Apan, M., Öztel, A. & İslamoğlu, M. (2018). Comparative Empirical Analysis of Financial Failures of Enterprises with Altman Z-Score and VIKOR Methods: BIST Food Sector Application. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 12(1), 77-101. <https://doi.org/10.14453/aabfj.v12i1.6>
- Aydın Ünal, E. (2020). Özel Sermayeli Ticari Bankaların Finansal Performansının SD ve WASPAS Yöntemleri ile Ölçülmesi. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 384-400. <https://doi.org/10.30784/epfad.650513>
- Bağcı, H., & Yüksel Yiğiter, Ş. (2019). BİST'te Yer Alan Enerji Şirketlerinin Finansal Performansının SD ve WASPAS Yöntemleriyle Ölçülmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 877-898. <https://doi.org/10.29029/busbed.559885>
- Bătae, O. M., Dragomir, V. D., & Feleagă, L. (2021). The Relationship between Environmental, Social, and Financial Performance in the Banking Sector: A European Study. *Journal of Cleaner Production*, 290, 125791. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.125791>
- Bayram, O., Talay, I. & Feridun, M. (2022). Can Fintech Promote Sustainable Finance? Policy Lessons from the Case of Turkey. *Sustainability (Switzerland)*, 14(19). <https://doi.org/10.3390/su141912414>
- Chakraborty, S. & Zavadskas, E. K. (2014). Applications of WASPAS Method in Manufacturing Decision Making. *Informatica*, 25(1), 1-20. <https://doi.org/10.15388/Informatica.2014.01>
- Coşkun, B., Öncü, M. A., Çömlekci, İ. & Hiçyılmaz, E. (2021). COVID-19'un Banka Finansal Performanslarına Etkisinin ENTROPİ ve WASPAS Yöntemiyle Analizi. *International Journal of Business Economics and Management Perspectives*, 2(2), 810-828. <https://doi.org/10.29228/ijbemp.54686>
- Çelik, İ. E. & Eren, S. (2020). Finansal Performansın Ölçülmesinde TOPSIS Yönteminin Kullanımı: Türk Bankacılık Sektörü Uygulaması. *İçtimaiyat*, 4(2), 171-180. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.812293>
- Çetin, M. K. & Çetin, E. I. (2010). Multi-Criteria Analysis of Banks' Performance. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 2(2), 73-78.
- Dağistanlı, H. A. (2023). An Integrated Fuzzy MCDM and Trend Analysis Approach for Financial Performance Evaluation of Energy Companies in Borsa Istanbul Sustainability Index. *Journal of Soft Computing and Decision Analytics*, 1(1), 39-49. <https://doi.org/10.31181/jsca.1120233>
- Ekin, E. & Cesur, İ. G. (2022a). Entropi Tabanlı TOPSIS VE VIKOR Yöntemleri ile Bankaların Finansal Performanslarının Değerlendirilmesine İlişkin Bir Uygulama. *Journal of Turkish Operations Management*, 6(2), 1327-1344. <https://doi.org/10.56554/jtom.1089989>
- Ekin, E. & Cesur, İ. G. (2022b). Entropi Tabanlı TOPSIS VE VIKOR Yöntemleri ile Bankaların Finansal Performanslarının Değerlendirilmesine İlişkin Bir Uygulama. *Journal of Turkish Operations Management*, 6(2), 1327-1344. <https://doi.org/10.56554/jtom.1089989>
- Ercan, M. & Önder, E. (2016). Ranking Insurance Companies in Turkey Based on Their Financial Performance Indicators Using VIKOR Method. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 6(2). <https://doi.org/10.6007/IJARAFMS/v6-i2/2076>
- Galletta, S., Mazzù, S., & Naciti, V. (2022). A Bibliometric Analysis of ESG Performance in the Banking Industry: From the Current Status to Future Directions. *Research in International Business and Finance*, 62, 101684. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2022.101684>
- Gezen, A. (2019). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Katılım Bankalarının Entropi ve WASPAS Yöntemleri ile Performans Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 84, 213-232. <https://doi.org/10.25095/mufad.625812>
- Gülcan, N. (2022). Application of the VIKOR Method in Financial Performance Evaluation of Financial Leasing and Factoring Companies. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(İERFM Özel Sayısı), 235-247. <https://doi.org/10.30784/epfad.1148935>
- Hasan, M. M. & Ara Chowdhury, S. (2023). Assessing the Influence of Training and Skill Development Initiatives on Employee Performance: A Case Study of Private Banks in Dhaka, Bangladesh. *Malaysian Business Management Journal*, 2(2), 74-79. <https://doi.org/10.26480/mbmj.02.2023.74.79>
- Işık, O. (2019). Türk Mevduat Bankacılığı Sektörünün Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı Aras Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 90-99. <https://doi.org/10.29106/fesa.533997>
- Işık, Ö. (2020a). SD Tabanlı MABAC ve WASPAS Yöntemleriyle Kamu Sermayeli Kalkınma ve Yatırım Bankalarının Performans Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 29, 61-78. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.705148>
- Işık, Ö. (2020b). SD Tabanlı MABAC ve WASPAS Yöntemleriyle Kamu Sermayeli Kalkınma ve Yatırım Bankalarının Performans Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 29, 61-78. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.705148>
- Işıldak, M. S. (2020). AHP ve VIKOR Yöntemleri Kullanılarak BİST'te İşlem Gören Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri İşletmelerinin Finansal Performans Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1435-1446. <https://doi.org/10.18506/anemon.668761>
- Jan, A. A., Lai, F.-W., & Tahir, M. (2021). Developing an Islamic Corporate Governance Framework to Examine Sustainability Performance in Islamic Banks and Financial Institutions. *Journal of Cleaner Production*, 315, 128099. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.128099>

24. Kalash, I. (2023). The Financial Leverage-Financial Performance Relationship in the Emerging Market of Turkey: The Role of Financial Distress Risk and Currency Crisis. *EuroMed Journal of Business*, 18(1), 1-20. <https://doi.org/10.1108/EMJB-04-2021-0056>
25. Kandemir, T. (2016). Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İncelenmesi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Uygulama (2004 -2014) The Comparison of Financial Performances of Depository Banks by Multi-Criteria. 1766-1776.
26. Karaatlı, M. (2016). Entropi-Gri İlişkisel Analiz Yöntemleri ile Bütünleşik Bir Yaklaşım: Turizm Sektöründe Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 63-77.
27. Karahan, M. & Kızkapan, L. (2022). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırmalı Analizi. *Verimlilik Dergisi*, 3, 441-462. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.953606>
28. KAYA, G. A. (2023). Kamu ve Özel Sermayeli Ticari Bankaların Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Analiz Edilmesi. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 22(68), 75-90. <https://doi.org/10.55322/mbbakis.1085851>
29. Keskin, G. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden Olan ARAS, COPRAS, TOPSIS, VIKOR yöntemlerini Kullanarak Hesaplama Yapan Masaüstü Uygulama exe'si. <https://github.com/gulsenkeskin/ckkv-exe>
30. Koşaroglu, Ş. M. (2020). BİST'te İşlem Gören Bankaların Performanslarının SD ve EDAS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 406-417. <https://doi.org/10.29106/fesa.758281>
31. Ledhem, M. A. & Mekidiche, M. (2020). Economic Growth and Financial Performance of Islamic Banks: A CAMELS Approach. *Islamic Economic Studies*, 28(1), 47-62. <https://doi.org/10.1108/ies-05-2020-0016>
32. Naimi-Sadigh, A., Asgari, T. & Rabiei, M. (2022). Digital Transformation in the Value Chain Disruption of Banking Services. *Journal of the Knowledge Economy*, 13(2), 1212-1242. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00759-0>
33. Opricovic, S., & Tzeng, G.-H. (2004). Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS. *European Journal of Operational Research*, 156(2), 445-455. [https://doi.org/10.1016/S0377-2217\(03\)00020-1](https://doi.org/10.1016/S0377-2217(03)00020-1)
34. Orçun, Ç. (2019). Enerji Sektöründe WASPAS Yöntemiyle Performans Analizi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 439-453. <https://doi.org/10.11616/basbed.v19i47045.537839>
35. Özer, K. & Saygın, O. (2022). Katılım Bankacılığının Finansal Performans Analizi: Türkiye Uygulaması. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 257-273. <https://doi.org/10.30784/epfad.1030401>
36. Özkan, T. (2020). Türk Bankacılık Sektöründe Finansal Performans Ölçmede TOPSIS Yönteminin Kullanımı: Katılım Bankaları Üzerine Bir Uygulama. *Maliye Finans Yazıları*, 113, 47-64. <https://doi.org/10.33203/mfy.566714>
37. Parmaksız, S. & Özdemir, O. (2021). Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinin Bankacılık Oran Analizinde Kullanılması Üzerine Bir Araştırma. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 65-93.
38. Rahman, M., Ming, T. H., Baigh, T. A. & Sarker, M. (2023). Adoption of Artificial Intelligence in Banking Services: An Empirical Analysis. *International Journal of Emerging Markets*, 18(10), 4270-4300. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-06-2020-0724>
39. Rençber, Ö. F., & Avcı, T. (2018). BİST'te İşlem Gören Bankaların Sermaye Yeterliliklerine Göre Karşılaştırılması: WASPAS Yöntemi ile Uygulama. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (ICEESS'18), 169-175. <https://doi.org/10.18506/anemon.452713>
40. Sakarya, Ş. & Gürsoy, M. (2021). BİST Bankacılık Endeksi'nde Yer Alan Bankaların Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı COPRAS ve ARAS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(4), 806-819. <https://doi.org/10.29106/fesa.1000264>
41. Seçme, G. (2022). Multi-Criteria Approach to Firm Performance Evaluation: An Application on the Banking Sector. *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(2). <https://doi.org/10.30784/epfad.1109033>
42. Şişman, B., & Doğan, M. (2016). Türk Bankalarının Finansal Performanslarının Bulanık AHP ve Bulanık MOORA Yöntemleri ile Değerlendirilmesi (The Evaluations of Financial Performance in Turkish Banks By Using Fuzzy AHP and Fuzzy MOORA). *Yönetim ve Ekonomi Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 353. <https://doi.org/10.18657/yecbu.99311>
43. TBB. (2023). Türkiye Bankalar Birliği 66. Genel Kurul Toplantısı.
44. Terzioğlu, M. K., Kurt, E. S., Yaşar, A., & Köken, M. (2022). BİST100-Enerji Sektörü Finansal Performansı: SWARA-VIKOR ve SWARA-WASPAS. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), 2439-2455. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1079820>
45. Tezergil, S. A. (2016). VIKOR Yöntemi ile Türk Bankacılık Sektörünün Performans Analizi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 357. <https://doi.org/10.14780/iibd.92056>
46. Tunay, B. & Silpar, A. M. (2006). Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Karlılığa Dayalı Performans Analizi-II. *Türk Bankalar Birliği Araştırma Tebliğler Serisi*, 2, 1-35.
47. Türegün, N. (2022). Financial Performance Evaluation by Multi-Criteria Decision-Making Techniques. *Heliyon*, 8(5), e09361. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e09361>
48. Türk, V. E. & Yıldız, A. (2021). Türkiye'de Bankaların Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi Üzerine Yapılan Çalışmaların Literatür Analizi. *New Era International Journal of Interdisciplinary Social Researches*, 6(10), 21-34.
49. Ünvan, Y. A. (2020). Financial Performance Analysis of Banks with TOPSIS and Fuzzy TOPSIS Approaches. *Gazi University Journal of Science*, 33(4), 904-923. <https://doi.org/10.35378/gujs.730294>
50. Wang, T.-C. & Lee, H.-D. (2009). Developing a Fuzzy TOPSIS Approach Based on Subjective Weights and Objective Weights. *Expert Systems with Applications*, 36(5), 8980-8985. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2008.11.035>

51. Yağlı, İ. (2020). Multi-Criteria Financial Performance Analysis of Turkish Participation Banks. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 861-873. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.700013>
52. Yetiz, F. & Kılıç, Y. (2021). Bankaların Finansal Performansının VIKOR Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 13(24), 151-164. <https://doi.org/10.20990/kilisiibfakademik.890105>
53. Yılmaz, N. (2020). Türkiye'deki Mevduat Bankalarının VIKOR Yöntemiyle Performans Analizi (Performance Analysis of Deposit Banks in Turkey by Using VIKOR Method). *Journal of Business Research - Turk*, 12(3), 2733-2748. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1004>
54. Yılmaz, Ö. & Yakut, E. (2021). Entropi Temelli TOPSIS ve VIKOR Yöntemleri ile Bankacılık Sektöründe Finansal Performans Değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.16951/atauniiibd.874660>
55. Yükçü, S. & Atağan, G. (2010). TOPSIS Yöntemine Göre Performans Değerleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45, 28-35.
56. Yüksel, F. & Kayalı, C. A. (2020). Entegre Raporlama İlkelerinin Finansal Performansa Etkisi: BİST Banka Endeksi Üzerinde Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22, 65-80. <https://doi.org/10.31460/mbdd.647411>
57. Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Kildienė, S. (2014). State of Art Surveys of Overviews on MCDM/MADM Methods. *Technological and Economic Development of Economy*, 20(1), 165-179. <https://doi.org/10.3846/20294913.2014.892037>

Muhasebe Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi*

Oğuz Yusuf ATASEL¹Yasin ŞEKER²

¹ Sorumlu Yazar,
Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi,
SBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik
Bölümü
oguzatase1@hotmail.com

² Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF,
İşletme Bölümü
yasinseker01@gmail.com

Öz

Bu çalışmada muhasebe tarihi konusunda 1955-2024 yılları arasında SCOPUS veri tabanında indekslenen yayınların bibliyometrik analiz yoluyla incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında yayınların; yıl, tür, ülke, üniversite, yayıncı ve yazarlara göre dağılımları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Bulgular, yayın sayılarının 1990'lı yıllardan itibaren yayınların artmaya başladığını göstermektedir. Özellikle 2000'li yıllarda literatürdeki yayın sayısında düzenli bir artış söz konusudur. Literatüre en fazla katkı sağlayan ülkeler arasında Birleşik Krallık, Avustralya ve ABD yer almaktadır. Türkiye'nin katkısının ise bu alanda sınırlı kaldığı belirlenmiştir. En çok yayın yapan üniversiteler arasında Cardiff Business School ilk sıradadır. En fazla atıf alan eserlerin Miller ve Napier gibi alanın önde gelen yazarlarına ait olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışma muhasebe tarihi literatürüne ilişkin genel bir çerçeve sunarak gelecekte yapılacak araştırmalar için rehber niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Muhasebe Tarihi, Bibliyometrik Analiz

Jel Kodları: M40, M41, M49

Bibliometric Analysis of Studies on Accounting History

Abstract

This study aims to examine the publications on the history of accounting indexed in the SCOPUS database between 1955 and 2024 through bibliometric analysis. Within the scope of the research, the distribution of publications by year, type, country, university, publisher and authors were analyzed in detail. The findings show that the number of publications has started to increase since the 1990s. Especially in the 2000s, there is a regular increase in the number of publications in the literature. The countries that contribute the most to the literature are the United Kingdom, Australia and the USA. Turkish contribution was found to be limited in this field. Cardiff Business School ranks first among the universities with the highest number of publications. It has been determined that the most cited works belong to the leading authors of the field such as Miller and Napier. This study provides a general framework for the accounting history literature and serves as a guide for future research.

Keywords: Accounting, Accounting History, Bibliometric Analysis

Jel Codes: M40, M41, M49

* Bu çalışma, 9-10 Aralık 2023 tarihinde düzenlenen 2. BİLSEL Uluslararası Ahlat Bilimsel Araştırmalar Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Bu makale Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Atıf/Cite as: Atasel, O. Y., Şeker, Y., (2024). Muhasebe Tarihi Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(2), 39-49.

GİRİŞ

Muhasebe tarihi, uygarlık tarihi kadar eskidir ve insanın amaçladığı hedeflere ulaşmak için her zaman sahip olduğu maddi niyetle meydana gelen toplumsal ihtiyaçların ve olayların yorumlanmasının en eski insani tezahürleriyle bağlantılıdır (Oldroyd ve Dobie, 2009). Dahası, ilk insanlar, mevcut avlanma ve balıkçılık araçlarının envanterini çıkararak, sürülerini sayarak, zaten ilkel bir muhasebe formu uygulamışlardır. Böylece kültürel, sosyal ve ekonomik gelişmeyle birlikte muhasebenin de gelişmeye başladığı söylenebilir (Cepêda vd., 2022).

Muhasebenin meslek olarak gelişimi ve kabul edilmesi yeni olmasına rağmen, muhasebe yaklaşık 6000 yıllık bir geçmişe sahiptir. Başlangıçta sadece kayıt tutma ya da kayıt altına alma şeklinde ifade edilen muhasebe uygulamalarına ilk olarak M.Ö. 3600'de Babil'de rastlandığı söylenebilir. Başka bir çalışmada da yapılan arkeolojik kazılarda Afrika'da bazı tüccarların kayıtlarına ulaşıldığı ve bu kayıtların M.Ö. 2285- 2242 yıllarında Babil Kralı Hammurabi döneminde olduğu belirtilmiştir. Bu kadar eski bir tarihe sahip olan kayıt tutma yöntemleri uygulanmaya başlandığı ilk dönemlerden itibaren eğitim sürecinin de beraber değerlendirilmesine neden olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ticaretin ve sanayinin gelişimi ile birlikte, yaşanan finansal olaylar kayıt tutma ve muhasebenin gelişimine de doğrudan etkileri olmuştur. Ulusal ve uluslararası bağlamda yaşanan bu ticari devrim muhasebenin yararlı bir şekilde kullanımına/gelişimine katkı sağlamıştır (Uçma, 2011: 118).

Günümüzde muhasebenin ve onun ürettiği bilgilerin önemi her zamankinden daha belirgin hale gelmiş ve maliyet muhasebesi gelişmiş, denetimin gerekliliği ortaya çıkmış, denetimin önemini artmış ve muhasebe tekniklerinde büyük bir gelişme yaşanmıştır. Muhasebe tarihi, unutulmayı hak etmeyen zamanın ötesinde bir mirastır (Cepêda vd., 2022). Bu bağlamda, çalışma kapsamında araştırma alanı olarak muhasebe tarihi seçilmiş olup söz konusu alanda yapılan çalışmalar ortaya konulup, literatürdeki mevcut durumun değerlendirilmesi yapılarak gelecekteki çalışmalara yol gösterilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada öncelikle metodoloji bölümüne daha sonra ise bulgulara yer verilmiştir. Çalışma sonuç ve değerlendirme başlığıyla sonuçlandırılmıştır.

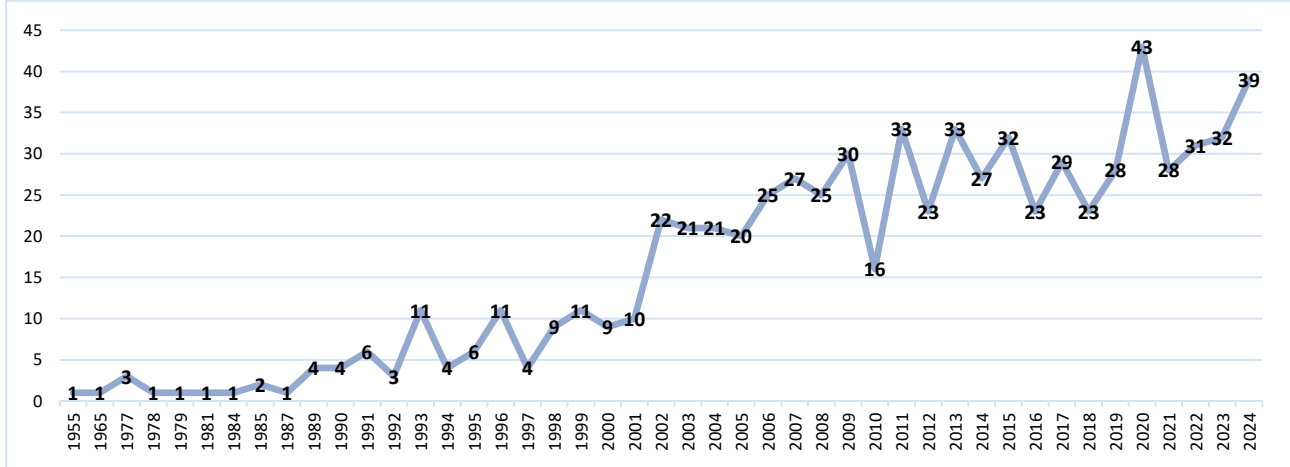
METODOLOJİ

Çalışma kapsamında, Scopus veri tabanında yer alan, muhasebe tarihi üzerine 1955-2024 yılları arasındaki çalışmaların bibliyometrik analizine yer verilmiştir. Bu çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, belirli bir alanda çok sayıda yayınlanmış literatürü gözden geçirmeye yönelik benzerliklerin görselleştirilmesine dayalı nicel bir yöntemdir. Bu yöntemle gelecekteki araştırmacılar için alıntı ve anahtar kelime analizi gibi araçları kullanılarak onlara yol gösterilmektedir (Atasel, 2023).

Bu çalışma, Scopus veri tabanı üzerindeki etkilerine göre bilimsel üretimin bibliyometrik göstergelerini referans olarak alan niceliksel bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu bağlamda bibliyometrik çalışmalarda makaleler, yazarlar, dergiler veya kaynaklar, kurumlar, ülkeler/bölgeler ve anahtar kelimeler ana gösterge olarak kullanılmaktadır (Cepêda vd., 2022). Bibliyometrik analiz çeşitli disiplinlerde yeni ortaya çıkan araştırma alanlarının ve araştırma iş birliği fırsatlarının belirlenmesinde de kullanıldığı bilinmektedir (Atasel, 2023). Bibliyometrik yöntem, araştırılan konu ile ilgili literatüre geniş bir açıdan bakılmasını sağlamaktadır. Bu çalışmadaki analiz, açık kaynaklı R programı kapsamındaki "bibliometrix" paket programı yardımıyla gerçekleştirilmiştir (Aria ve Cuccurullo, 2017). Çalışmaya Scopus veri tabanında İngilizce olarak yayınlanan, başlığında "muhasebe tarihi" bulunan makaleler, bildirimler, kitaplar, kitap bölümleri vb. tüm türdeki yayınlar dâhil edilmiştir. Sonuç olarak yayın sayısı, yayın türü, yayın yapılan ülke, kuruluş, dergi ve yazar bilgisi açısından elde edilen veriler bulgular kısmında sunulmuştur.

BULGULAR

Bu başlık altında "muhasebe tarihi" ile ilgili 1955-2024 yılları arasında Scopus veri tabanında yapılan çalışmaların sırasıyla; yıllar itibarıyla sayısına, yayın türlerine, ülkelere ve kuruluşlara göre dağılımına, söz konusu alanda en fazla yayın yapılan dergilere ve yayın yapan yazarlara yer verilmiştir. Grafik 1'de 1955-2024 yılları arasında muhasebe tarihi ile ilgili yapılan çalışmaların sayısına ilişkin bilgiler sunulmuştur.

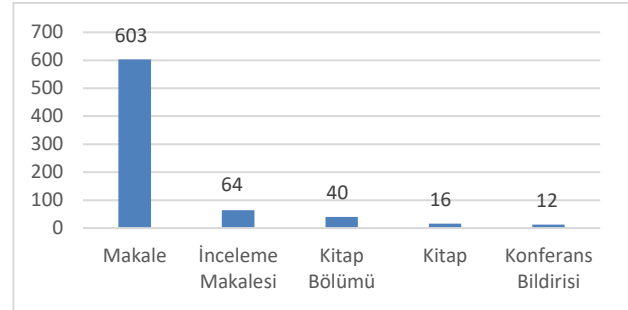
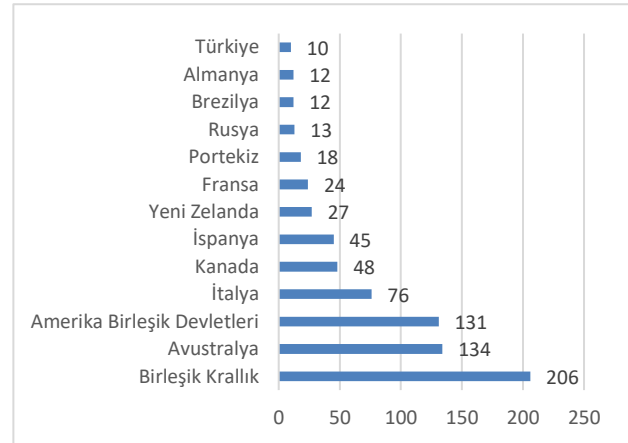
Grafik 1 1955-2024 Yılları Arasında Muhasebe Tarihi ile İlgili Yapılan Çalışmaların Sayısı

Grafik 1'den görüleceği üzere, 1955 ile 1980 arasında muhasebe tarihi üzerine yapılan çalışmaların sayısı oldukça düşük bir seviyede kalmış ve bazı yıllarda hiç yayın yapılmamış diğer yıllarda ise yılda 1-3 arasında değişen sayıda bir yayın söz konusu olmuştur. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise belirgin bir artış trendi gözlemlenmiştir. Bu dönemde özellikle 1993, 1996 ve 1999 yıllarında çalışma sayıları 11'e ulaşarak önceki dönemlere kıyasla önemli bir yükseliş göstermiştir. 2000'li yılların başında yayın sayılarında daha düzenli bir artış görülmektedir. 2002 ile 2004 yılları arasında ise yıllık yayın sayılarının 20'nin üzerine çıktığı dikkat çekmektedir. 2006 ile 2009 yılları arasında ise bu artış istikrarlı bir şekilde devam etmekte ve 2009 yılında yayın sayısı 30'a ulaşmaktadır. Bu dönemdeki artış, muhasebe tarihi üzerine yapılan akademik çalışmaların daha fazla ilgi görmeye başladığını işaret etmektedir. 2010 sonrası dönemde yayın sayılarında dalgalanmalar gözlemlenmesine rağmen genel olarak artış eğilimi devam etmektedir. Özellikle 2011, 2013 ve 2015 yıllarında yayın sayıları 33'e çıkarak zirve noktalarına ulaşmaktadır. 2020 yılında ise çalışma sayısı 43'e yükselerek tüm dönemlerin en yüksek seviyesine ulaşmaktadır. 2024 yılına gelindiğinde ise 39 çalışma ile bu ilginin devam ettiği görülmektedir.

Grafik 2'de ise incelenen konuyla ilgili yapılan yayınların türüne yönelik bilgilere yer verilmiştir.

Grafik 2 incelendiğinde muhasebe tarihi alanında gerçekleştirilen toplam 735 çalışmada makalelerin (603) ilk sırada yer alan yayın türü olduğunu açıkça görülmektedir. Söz konusu sayısal üstünlük, muhasebe tarihi üzerine yapılan araştırmaların büyük ölçüde hakemli dergiler aracılığıyla yayımlandığını göstermektedir. İnceleme makaleleri (64) ise literatürün sistematik bir şekilde derlenmesi, değerlendirilmesi ve teorik çerçeveler oluşturulması açısından yine alanın önemli bir bilgi kaynağını temsil etmektedir. Kitap bölümleri (40) daha spesifik konulara odaklanan

ve derinlemesine analizlere olanak tanıyan bir format olarak sınırlı da olsa katkı sağlamaktadır. Buna karşın kitaplar (16) geniş kapsamlı ve detaylı incelemelere yer vermesi açısından değerli bir yayın türü olmakla birlikte muhasebe tarihi literatüründe nispeten daha az tercih edilmektedir. Konferans bildirileri (12) ise en düşük katkıya sahip tür olarak dikkat çekmektedir. Grafik 3'te muhasebe tarihi ile ilgili en fazla yayın yapan ülkelere yer verilmiştir.

Grafik 2 Muhasebe Tarihi ile İlgili Yapılan Çalışmaların Türleri**Grafik 3** Muhasebe Tarihi ile İlgili En Fazla Yayına Katkı Veren Ülkeler

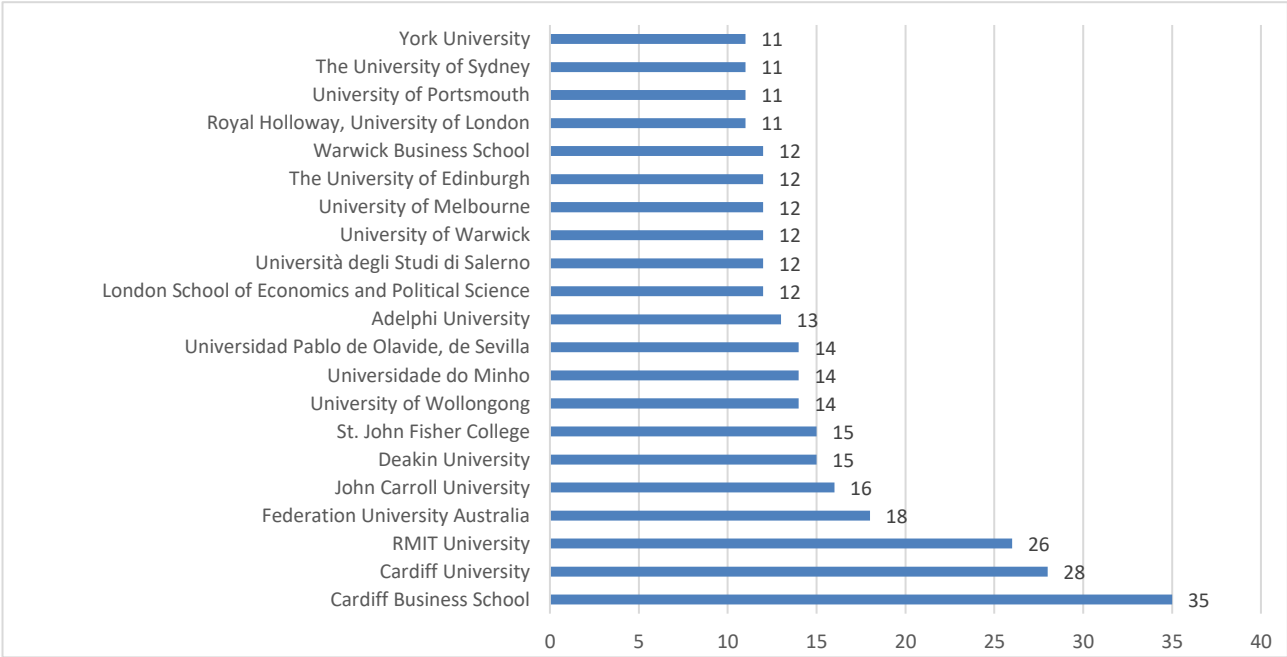
Grafik 3'te görüldüğü üzere muhasebe tarihi literatürüne en fazla katkı sağlayan ülke 206 çalışmayla Birleşik

Krallık olarak öne çıkmaktadır. Birleşik Krallık'ı 134 yayınlı Avustralya ve 131 yayınlı Amerika Birleşik Devletleri takip etmektedir. Bu ülkeler muhasebe tarihi üzerine yapılan akademik araştırmaların merkezinde yer alarak bu alana önemli katkılar sunmaktadır. İtalya (76), Kanada (48) ve İspanya (45) ise bu alandaki yayın sayısında üst sıralarda yer alan diğer ülkeler arasında bulunmaktadır. Özellikle İtalya'nın Avrupa kıtasında literatüre yaptığı katkı dikkat çekmektedir. Yeni Zelanda (27), Fransa (24) ve Portekiz (18) gibi ülkeler ise orta düzeyde katkı sağlayan ülkeler

olarak değerlendirilmektedir. Rusya (13), Brezilya (12) ve Almanya (12) daha sınırlı sayıda yayına sahiptir. Türkiye'nin yalnızca 10 yayınlı literatüre katkı sağlaması ise bu alanda ulusal düzeyde yapılan çalışmaların artırılmasına ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin muhasebe tarihi alanındaki akademik çalışmalarını güçlendirme potansiyelini ortaya koymaktadır.

Grafik 4'te muhasebe tarihi ile ilgili en fazla yayın yapan kuruluşlara yer verilmiştir.

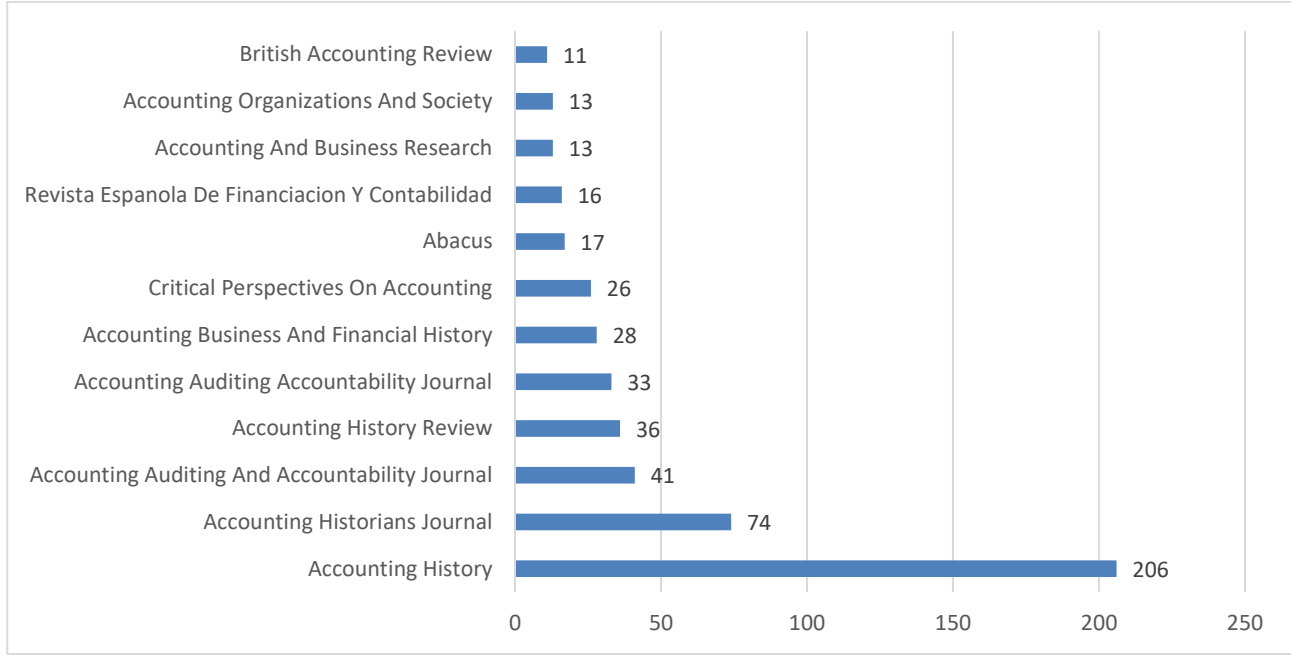
Grafik 4 Muhasebe Tarihi ile İlgili En Fazla Yayına Katkı Veren Üniversiteler

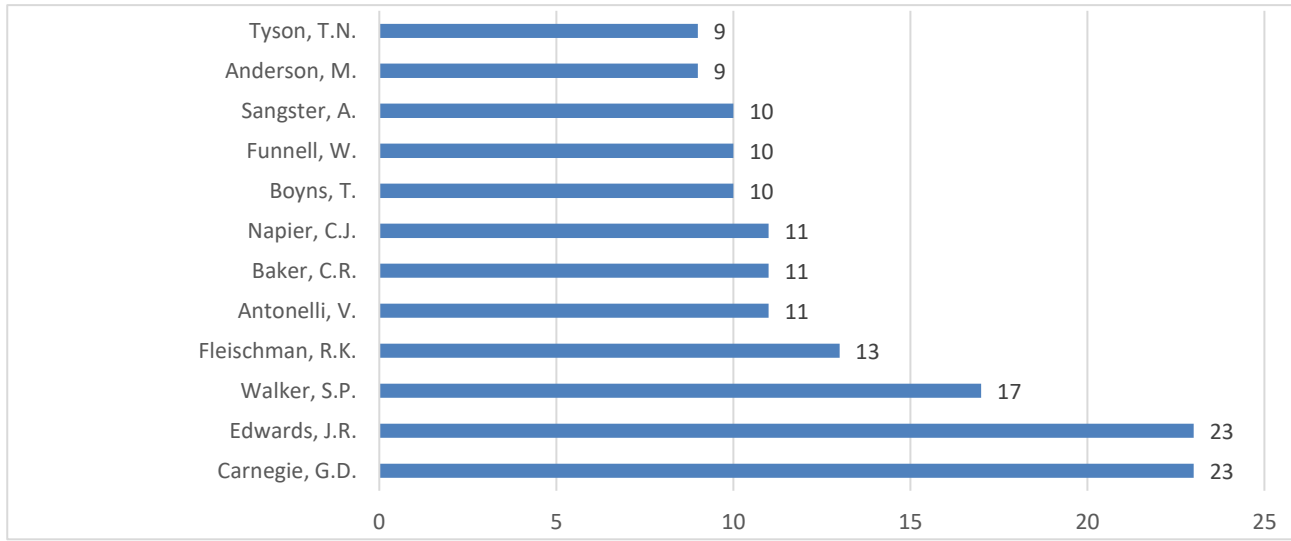
Grafik 4'ten görüldüğü üzere muhasebe tarihi alanında en fazla yayına katkı sağlayan üniversite 35 çalışmayla Cardiff Business School olmuştur. Bu kurum literatüre yaptığı katkılarla alanın gelişiminde açık bir şekilde lider bir rol üstlenmektedir. Cardiff Business School'u sırasıyla 28 yayınlı Cardiff University ve 26 yayınlı RMIT University takip etmektedir. Bu üniversiteler de muhasebe tarihi alanında önemli katkılar sağlamaktadır. Federation University Australia (18) ve John Carroll University (16) yayın sayılarıyla diğer öne çıkan üniversiteler arasında yer almaktadır. Diğer üniversiteler ise 11-15 arası yayın sayısı ile muhasebe tarihi alanına katkı sağlamaktadır. Grafik bir bütün olarak değerlendirildiğinde muhasebe tarihi alandaki araştırmaları geniş bir coğrafi alana dağılım gösterdiğini ve birçok farklı bölgeden üniversitenin muhasebe tarihi literatürüne katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

Grafik 5'te muhasebe tarihi ilgili en fazla yayına yer veren dergilere ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Grafik 5'ten görüldüğü üzere muhasebe tarihi alanında en fazla yayına yer veren dergi 206 yayınlı ile Accounting History olup toplam yayınların yaklaşık %28'i bu dergide yayımlanmıştır. Accounting Historians Journal 74 yayınlı ile ikinci sırada yer almakta olup bu dergi de alanın önemli katkı sağlayıcısı konumundadır. Accounting Auditing and Accountability Journal ise 41 yayınlı üçüncü sırada yer almaktadır. Accounting History Review (36 yayınlı) ve Accounting Auditing Accountability Journal (33 yayınlı) gibi diğer dergilerde grafikte öne çıkan yayın organları arasındadır. Daha sınırlı sayıda yayına yer veren dergiler arasında ise Critical Perspectives on Accounting (26 yayınlı), Accounting Business and Financial History (28 yayınlı) ve Abacus (17 yayınlı) bulunmaktadır.

Grafik 5 Muhasebe Tarihi ile İlgili En Fazla Yayına Yer Veren Dergiler

Grafik 6'da muhasebe tarihi ile ilgili en fazla yayın yapan yazarlara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Grafik 6 Muhasebe Tarihi ile İlgili En Fazla Yayın Yapan Yazarlara İlişkin Bilgiler

Grafik 6'dan görüleceği üzere muhasebe tarihi alanında en fazla yayın yapan yazarlar Carnegie, G.D. ve Edwards, J.R. 23 yayın ile listenin en üst sırasında yer alarak bu alana önemli katkılar sunmaktadır. Carnegie'nin çalışmaları, muhasebe tarihinin sosyal, kurumsal ve uluslararası bağlamdaki etkilerine odaklanırken, Edwards finansal raporlama sistemlerinin tarihsel dönüşümünü inceleyerek alanın teorik altyapısına katkı sağlamıştır. Bu yazarların çalışmaları, muhasebe tarihine hem metodolojik hem de kavramsal anlamda önemli bir derinlik kazandırmaktadır. Walker, S.P. ise 17 yayınlı üçüncü sırada yer almakta ve muhasebenin toplum üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalarıyla dikkat çekmektedir. Özellikle muhasebe ile cinsiyet, sosyal yapı ve kültürel bağlam

arasındaki ilişkileri ele alması Walker'ın çalışmasını disiplinler arası bir çerçeveye oturtmaktadır. Fleischman, R.K. 13 yayınlı öne çıkan bir diğer isimdir. Fleischman'ın çalışmaları muhasebenin ekonomik sistemlerle ve tarihsel bağlamdaki etkileriyle ilgilenmektedir. Özellikle kapitalizm ve muhasebe arasındaki ilişkilere odaklanan analizleri muhasebenin tarih boyunca üstlendiği ekonomik ve sosyal rollerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Napier, C.J., Baker, C.R. ve Antonelli, V. her biri 11 yayınlı dikkat çekmektedir. Bu noktada Napier'in muhasebe tarihi ve yöntemleri üzerine yaptığı çalışmalar literatüre metodolojik anlamda oldukça önemli katkılar sunmaktadır. Baker ve Antonelli ise uluslararası muhasebe tarihine yönelik karşılaştırmalı çalışmalarıyla, farklı coğrafyalarda

muhasebenin nasıl evrildiğini anlamak için kritik bir bakış açısı sağlamaktadır. Boyns, T., Funnell, W. ve Sangster, A. 10 yayın ile muhasebe tarihine katkıda bulunan yazarlardır. Sangster, çift taraflı kayıt sisteminin tarihine dair çalışmalarıyla dikkat çekmektedir. Bu yazarlar genel olarak muhasebenin tarihsel süreçteki işlevlerini ve

yöntemlerini detaylı bir şekilde inceleyerek literatüre önemli katkılar sağlamışlardır. Son olarak, Anderson, M. ve Tyson, T.N. 9 yayın ile grafikte yer almaktadır. Anderson, muhasebenin tarihsel süreçteki kurumsal bağlamlarını ele alırken, Tyson, muhasebenin toplumsal yapı ve ekonomik sistemlerle ilişkisine odaklanmaktadır.

TABLO 1 En Fazla Atıf Sayısına Sahip Eserler

Sıra	Eser Bilgileri	Atıf Sayısı
1	Miller, P., & Napier, C. (1993). Genealogies of calculation. <i>Accounting, Organizations and Society</i> , 18(7-8), 631-647.	388
2	Miller, P., Hopper, T., & Laughlin, R. (1991). The new accounting history: An introduction. <i>Accounting, Organizations and Society</i> , 16(5-6), 395-403.	250
3	Napier, C. J. (2006). Accounts of change: 30 years of historical accounting research. <i>Accounting, Organizations and Society</i> , 31(4-5), 445-507.	203
4	Carnegie, G. D., & Napier, C. J. (2002). Exploring comparative international accounting history. <i>Accounting, Auditing & Accountability Journal</i> , 15(5), 689-718.	157
5	Previts, G. J., Parker, L. D., & Coffman, E. N. (1990). An accounting historiography: Subject matter and methodology. <i>Abacus</i> , 26(2), 136-158.	138
6	Previts, G. J., Parker, L. D., & Coffman, E. N. (1990). Accounting history: Definition and relevance. <i>Abacus</i> , 26(1), 1-16.	132
7	Carnegie, G. D., & Napier, C. J. (2012). Accounting's past, present and future: The unifying power of history. <i>Accounting, Auditing and Accountability Journal</i> , 25(2), 328-369.	130
8	Napier, C. J. (1989). Research directions in accounting history. <i>The British Accounting Review</i> , 21(3), 237-254.	116
9	Bryer, R. A. (2000). The history of accounting and the transition to capitalism in England. Part two: Evidence. <i>Accounting, Organizations and Society</i> , 25(4-5), 327-381.	115
10	Carmona, S. (2004). Accounting history research and its diffusion in an international context. <i>Accounting History</i> , 9(3), 7-23.	110
11	Bryer, R. A. (1993). The late nineteenth-century revolution in financial reporting: Accounting for the rise of investor or managerial capitalism? <i>Accounting, Organizations and Society</i> , 18(7-8), 649-690.	109
12	Tschopp, D., & Huefner, R. J. (2015). Comparing the evolution of CSR reporting to that of financial reporting. <i>Journal of Business Ethics</i> , 127(3), 565-577.	108
13	Hammond, T., & Sikka, P. (1996). Radicalizing accounting history: The potential of oral history. <i>Accounting, Auditing & Accountability Journal</i> , 9(3), 79-97.	108
14	Walker, S. P. (2016). Revisiting the roles of accounting in society. <i>Accounting, Organizations and Society</i> , 49, 41-50.	101
15	Sangster, A. (2016). The genesis of double-entry bookkeeping. <i>Accounting Review</i> , 91(1), 299-315.	96
16	Fleischman, R. K., & Tyson, T. N. (2004). Accounting in service to racism: Monetizing slave property in the antebellum South. <i>Critical Perspectives on Accounting</i> , 15(3), 376-399.	94
17	Zan, L. (1994). Toward a history of accounting histories: Perspectives from the Italian tradition. <i>European Accounting Review</i> , 3(2), 255-310.	92
18	Stewart, R. E. (1992). Pluralizing our past: Foucault in accounting history. <i>Accounting, Auditing & Accountability Journal</i> , 5(2), 57-73.	89
19	Carmona, S., & Ezzamel, M. (2006). Accounting and religion: A historical perspective. <i>Accounting History</i> , 11(2), 117-127.	87
20	Parker, L. D. (2009). Photo-elicitation: An ethno-historical accounting and management research prospect. <i>Accounting, Auditing and Accountability Journal</i> , 22(7), 1111-1129.	85

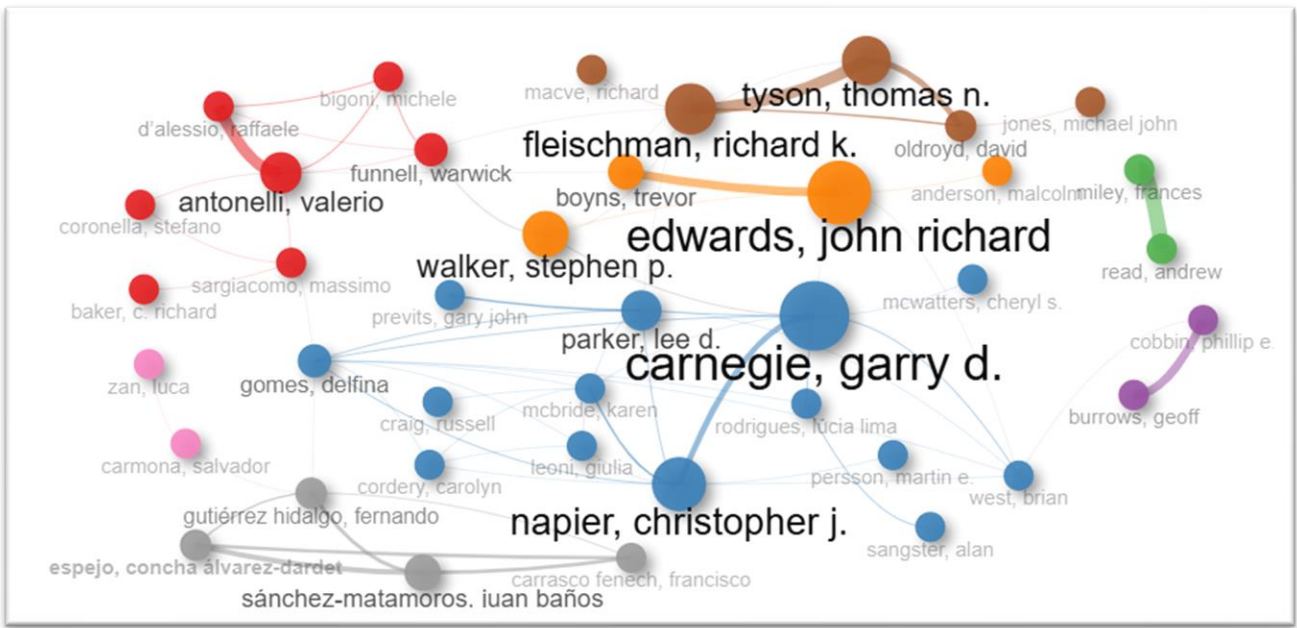
Tablo 1'de yer alan sonuçlara göre Napier'in 1993 tarihli çalışması 388 atıf ile listenin en üst sırasında yer almaktadır. Bu çalışma muhasebe tarihini toplumsal ve kurumsal süreçlerle ilişkilendirerek önemli teorik boşlukları

doldurmaktadır. Miller, Hopper ve Laughlin'in 1991 yılına ait çalışması yeni muhasebe tarihçiliği anlayışını şekillendirmekte olup 250 atıf ile en çok atıf alan ikinci eserdir. Napier'in 2006 yılındaki çalışması da 203 atıf ile muhasebe

tarihindeki araştırma eğilimlerinin dönüşümünü kapsamlı bir şekilde ele alarak literatüre önemli katkılar sağlamıştır. Carnegie ve Napier'in 2002 yılındaki çalışması ise 157 atıf olarak uluslararası muhasebe tarihi araştırmalarını derinleştirmiş ve farklı ülkelerdeki muhasebe uygulamalarını karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmiştir. Previts, Parker ve Coffman'ın 1990 yılına ait iki çalışması ise sırasıyla 138 ve 132 atıf olarak muhasebe tarihinin yönetsel ve kavramsal boyutlarını ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu çalışmalar muhasebe tarihinin teorik temellerine akademik bir derinlik kazandırmış ve literatürün kapsamını genişletmiştir. Carnegie ve Napier'in 2012 yılındaki çalışması ise 130 atıf olarak muhasebenin tarihsel gelişimini ve gelecekteki

yönelimlerini bütüncül bir şekilde ele alması nedeniyle literatürde önemli bir yere sahiptir. Bryer'in 2000 yılındaki çalışması 115 atıf ile muhasebenin ekonomik sistemlerle tarihsel bağlantılarını derinlemesine incelemiş ve kapitalizmle muhasebe arasındaki ilişkiyi tarihsel bağlamda anlamaya yönelik özgün katkılar sunmuştur. Carmona'nın 2004 yılındaki çalışması ise 110 atıf ile muhasebe tarihine ilişkin uluslararası araştırmaların yayılım biçimlerini ele almış ve akademik iş birliğinin önemine dikkat çekmiştir. Bu noktada Napier'in muhasebe tarihi çalışmalarında temel eserlere sahip olduğu, en çok atıf alan eserlerin bir bütün olarak muhasebe tarihi literatürüne ışık tuttuğu ve küresel bir bakış açısı kazandırdığı ifade edilebilir.

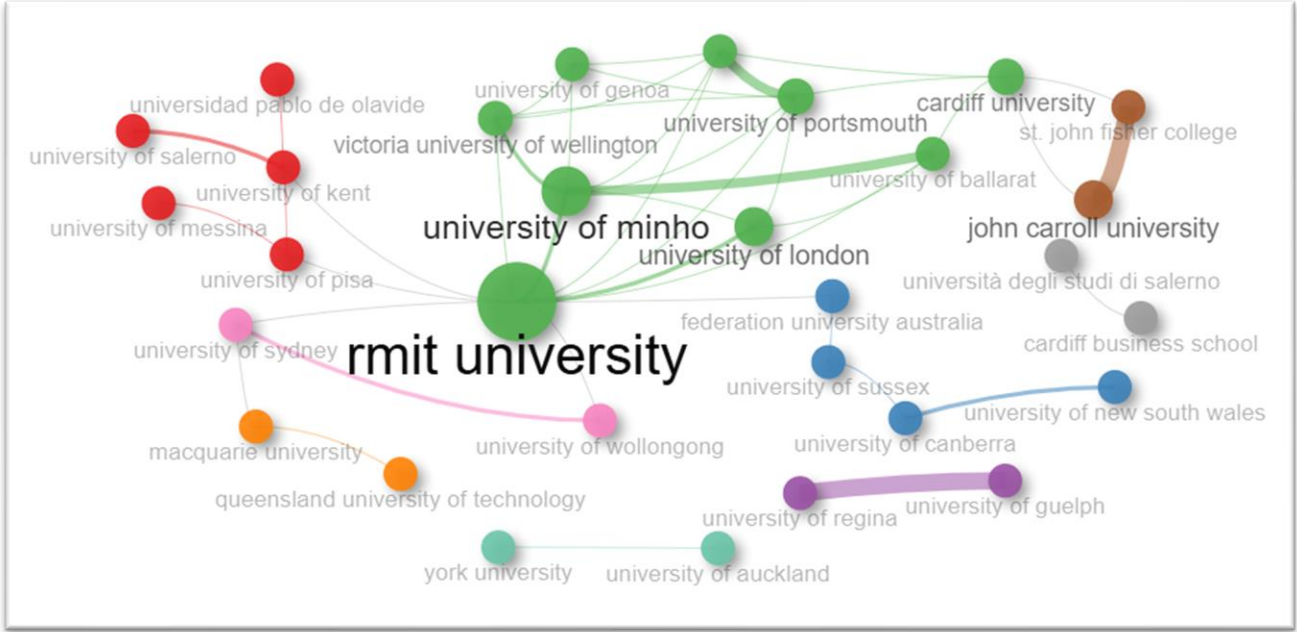
Şekil 1 Yazar İş Birliği Ağı

Şekil 1'de yer alan yazarların iş birlikleri incelendiğinde Carnegie, G.D. ve Edwards, J.R., iş birliği ağında en belirgin ve merkezi figürler olarak öne çıkmaktadır. Carnegie'nin uluslararası muhasebe tarihi üzerine yürüttüğü çalışmalar farklı coğrafyalardan araştırmacılarla kurduğu iş birliklerini güçlendirmiştir. Özellikle muhasebenin sosyal ve ekonomik bağlamlardaki rolüne dair çalışmaları geniş bir araştırmacı kitlesini etkilemiştir. Edwards ise finansal raporlama sistemlerinin tarihsel gelişimi üzerine yoğunlaşmış ve literatüre metodolojik açıdan önemli katkılar sağlamıştır. İki yazarın ağdaki konumu, alanın akademik yapısını şekillendiren önemli liderler olduklarını göstermektedir. Diğer yandan Napier, C.J. ve Walker, S.P. gibi isimler iş birliği ağında ikinci bir merkez oluşturmakta ve muhasebenin sosyal boyutlarına yönelik araştırmalarıyla dikkat çekmektedir. Napier, muhasebe tarihinin disiplinler arası bağlamdaki yerini ele alırken Walker'ın sosyal ve kültürel muhasebe konulu çalışmaları geniş bir kabul görmüştür. Fleischman, R.K. ve Tyson, T.N., kapitalizm ve muhasebe ilişkisine yönelik

çalışmalarıyla Şekil 1'de öne çıkan bir başka iş birliği grubunu temsil etmektedir. Özellikle Fleischman'ın kapitalist ekonomilerde muhasebenin rolü ve kölelik dönemindeki muhasebe uygulamaları üzerine yazdığı çalışmalar bu grubun literatüre özgün katkılar sunduğunu göstermektedir. Tyson ise benzer bir çizgide, muhasebenin tarihsel süreçlerdeki dönüşümünü ele alarak bu grubun etkisini artırmıştır. Bunun yanında, Antonelli, V. ve Sargiacomo, M. gibi isimler ise Avrupa bağlamında muhasebe tarihine odaklanmış çalışmalarla iş birliği ağının daha bölgesel bir boyutunu temsil etmektedir. Özellikle İtalyan muhasebe tarihi üzerine yaptıkları çalışmalar muhasebenin gelişimini anlamak açısından önemli bir kaynak sunmaktadır. Şekil 1'de daha küçük iş birliği kümeleri de dikkat çekmektedir. Örneğin, Read, A. ve Cobbin, P.E. gibi isimler daha sınırlı iş birlikleriyle kendi çalışma alanlarına katkıda bulunmuşlardır. Bu gruplar genel ağın dışında kalsalar da muhasebe tarihi literatüründeki konulara yönelik katkılar sunmaktadır.

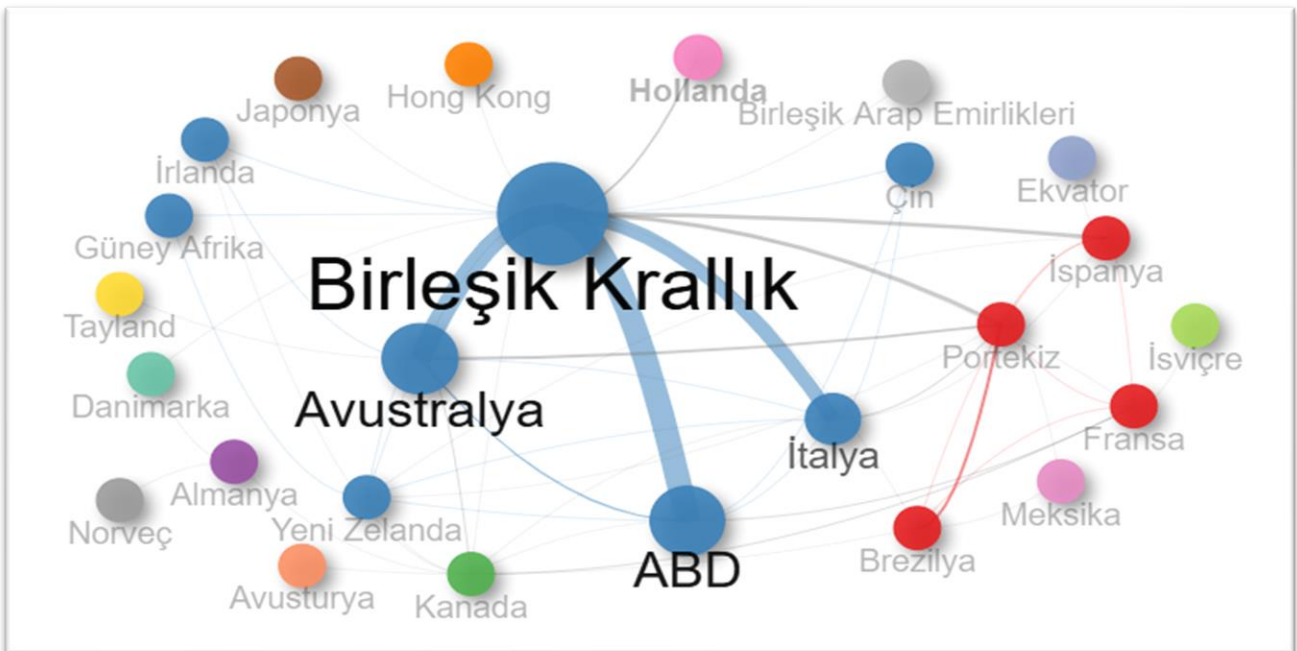
Şekil 2 Üniversite İş Birliği Ağı

Şekil 2’de yer alan üniversite iş birliği ağ yapısında bölgesel iş birlikleri dikkat çekmektedir. “University of Minho” liderliğindeki grup Avrupa merkezli akademik iş birliğini temsil ederken, “RMIT University” ve “Federation University Australia” ise Avustralya merkezli bir ağın önemli düğümleri olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra “University of Sydney” gibi Avustralya kökenli diğer üniversitelerin de bu ağlarda yer alması bölgedeki akademik faaliyetlerin yoğunluğunu ortaya koymaktadır. Avrupa’da ise “University of London” ve “University of Portsmouth” geniş bağlantı ağıyla öne çıkan diğer önemli aktörler

olarak dikkat çekmektedir. Daha küçük iş birliklerini temsil eden kümelerde ise “Universidad Pablo de Olavide” ve “University of Salerno” gibi üniversiteler yer almaktadır. Bu üniversitelerin kendi bölgelerinde güçlü bir etkileşim içinde oldukları, ancak uluslararası iş birliği bağlarının daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Benzer şekilde, “John Carroll University” ve “Cardiff University” bölgesel iş birliklerinde belirgin bir role sahip olsalar da küresel düzeyde daha az bağlantıya sahiptir. Bu durum, bazı üniversitelerin yerel araştırma ağlarına daha fazla odaklandığını göstermektedir.

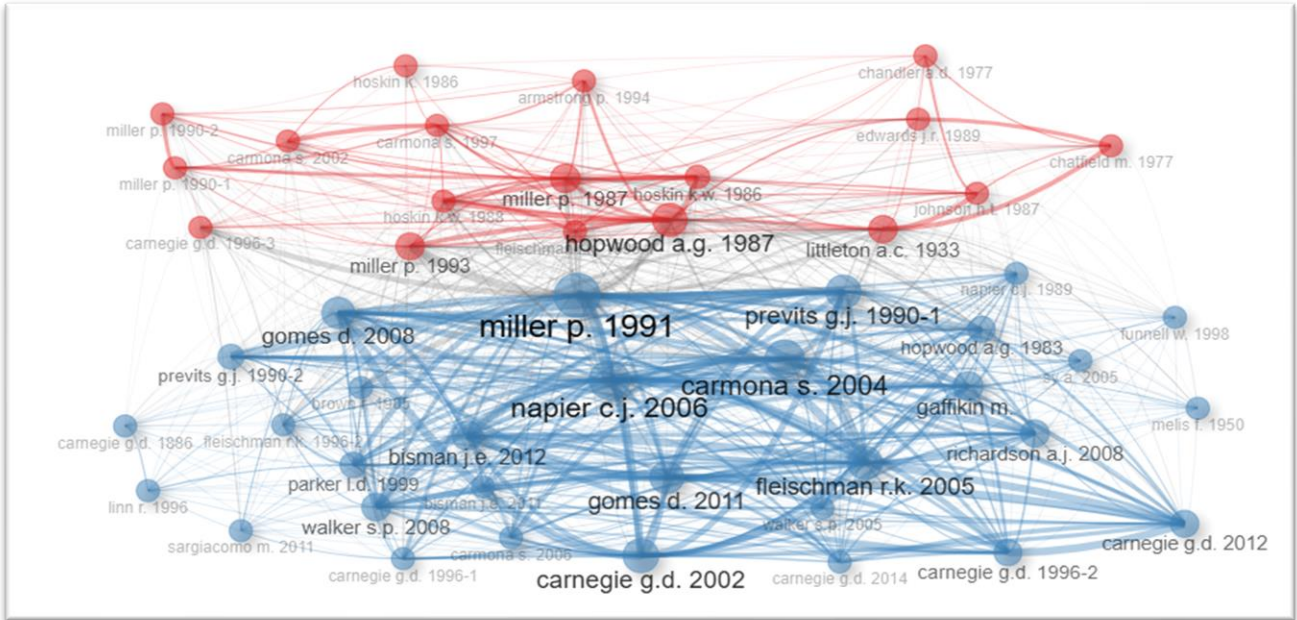
Şekil 3 Ülke İş Birliği Ağı

Şekil 3'te yer alan ülke iş birliği ağı muhasebe tarihi alanında uluslararası düzeydeki akademik bağlantıların genişliğini ve derinliğini analiz etmek açısından önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Birleşik Krallık, muhasebe tarihi literatüründe en etkili ülke olarak öne çıkmaktadır. Farklı ülke grupları arasındaki bağlantıları etkin bir şekilde sağlaması bu alandaki bilgi paylaşımında ve iş birliği süreçlerinde oynadığı rolü açıkça ortaya koymaktadır. Avustralya ve ABD benzer şekilde uluslararası iş birliği ağına önemli merkezlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Avustralya, özellikle Asya-Pasifik bölgesindeki akademik bağlantıları ile bölgesel bir köprü görevi görürken ABD, Avrupa ve Kuzey Amerika arasında güçlü bağlantılar kurarak bu iki kıta arasındaki bilgi akışını kolaylaştırmaktadır. Bu ülkelerin muhasebe tarihi literatürüne yaptıkları katkılar küresel iş birliği süreçlerinin sürdürülebilirliğinde stratejik bir role sahiptir. Avrupa bağlamında Portekiz, İspanya ve Fransa

gibi ülkeler muhasebe tarihi alanında hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde aktif bir rol üstlenmektedir. Özellikle Portekiz'in Brezilya ile olan kültürel ve tarihsel bağları bu iki ülke arasındaki akademik iş birliğini artıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir. İspanya ve Fransa ise Avrupa'nın diğer ülkeleriyle olan güçlü bağları sayesinde ağın bütünleşmesine katkıda bulunmaktadır. İtalya ve Kanada da iş birliği ağına dikkate değer bir konumda yer almaktadır. İtalya özellikle Avrupa içindeki iş birliklerini pekiştirirken, Kanada farklı bölgelere uzanan bağlantılarıyla ağın daha geniş bir alana yayılmasına olanak sağlamaktadır. Öte yandan Çin, Güney Afrika ve Japonya gibi ülkelerin ağın çevresinde konumlandığı ve uluslararası iş birliklerine daha sınırlı katkı sunduğu görülmektedir. Bu ülkelerin muhasebe tarihi literatürüne olan katkılarının artırılmasının küresel akademik ağın daha dengeli bir yapıya kavuşmasını sağlayacağı ifade edilebilir.

Şekil 4 Ortak Atıf Ağı

Şekil 4'te yer alan ortak atıf ağının analiz sonuçları muhasebe tarihi alanındaki çalışmalara hangi eserlerin ve yazarların yön verdiğini ve bu eserlerin literatürde nasıl bir ilişki ağı oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Kırmızı küme, muhasebe tarihine teorik bir temel sunan çalışmalardan oluşmaktadır. Hopwood (1987), Littleton (1933) ve Edwards (1989) gibi yazarlar ve eserlerinin muhasebe tarihine dair teorik çerçeveler ve metodolojik yaklaşımlar açısından literatürde sıkça ortak atıf aldıkları görülmektedir. Bu durum bu çalışmaların muhasebe tarihinin disiplin içindeki metodolojik çeşitliliğini artıran ve temel kuramsal soruları ele alan bir yapı sunduğunu göstermektedir. Özellikle Hopwood'un (1987) yılındaki çalışması muhasebenin kurumsal ve toplumsal bağlamlarını irdeleyerek alanın temel kaynaklarından biri haline gelmiştir. Mavi

kümede yer alan çalışmalar ise daha güncel, ampirik ve uygulamaya yöneliktir. Miller (1991), Carnegie (2002) ve Napier (2006) gibi yazarlar ve eserlerinin alanın tarihsel boyutunu ampirik verilerle desteklediği ve muhasebe tarihine karşılaştırmalı bir perspektifle yaklaştığı görülmektedir. Carnegie'nin (2002) uluslararası muhasebe tarihi araştırmaları farklı ülkelerdeki uygulamalar arasındaki benzerlik ve farklılıkları ele alarak literatürün küresel bağlamda derinleşmesine olanak tanımıştır. Miller (1991) muhasebe tarihinin gelişimine dair kapsamlı bir analiz sunmuş ve mavi kümenin merkezi kaynaklarından biri olmuştur. Hopwood ve Miller'in eserlerinin ise muhasebe tarihine hem teorik hem de uygulamalı boyutlarda önemli katkılar sunduğunu ve iki küme arasında köprü işlevi gördükleri Şekil 4'ten net olarak görülmektedir.

eserlerin analizinde Miller ve Napier'in (1993) çalışmasının muhasebe tarihinin sosyal ve kurumsal bağlamlarını ele alarak önemli bir teorik çerçeve sunduğu tespit edilmiştir. Yazar iş birliği ağı analiz sonuçlarında ise Carnegie ve Edwards gibi yazarların literatüre oldukça önemli katkılarda bulunduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca Napier, Walker ve Fleischman gibi yazarlar çok disiplinli yaklaşımları benimseyerek muhasebe tarihi konusunda sağlam bir temel oluşturdukları belirlenmiştir. Hopwood (1987), Napier (2006) ve Miller'in (1991) ise muhasebe tarihinin gelişimini anlamaya önemli katkılarda buldukları tespit edilmiştir. Ortak atıf ağı analizi de bu yayınların muhasebe tarihi konusunda teorik temellerinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde, muhasebe tarihi literatürünün sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamlarda giderek daha entegre bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. Çift taraflı muhasebe sisteminin tarihsel gelişimi, kamu sektörü muhasebesi ve yönetimsellik gibi konuların öne çıkması ise literatürün çok boyutlu yapısını ortaya

koymaktadır. Bunun yanı sıra, muhasebe tarihine ilişkin çalışmalarda uluslararası karşılaştırmaların artırılması ve literatürün coğrafi çeşitliliğinin geliştirilmesi gerekliliği dikkat çekmektedir.

Bu çalışma, muhasebe tarihi literatürüne teorik ve metodolojik açıdan katkı sağlamaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemiyle ortaya konulan eğilimler, akademik ağların yapıları ve iş birliklerinin haritaları araştırmacılara mevcut durumun kapsamlı bir resmini sunmakta ve gelecekteki araştırmalar için yol gösterici bir çerçeve oluşturmaktadır. Son olarak, muhasebe tarihi literatürünün daha dengeli bir yapıya kavuşabilmesi için hem ulusal hem de uluslararası düzeyde daha fazla iş birliğine ve metodolojik çeşitliliğe ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir.

ORCID

Oğuz Yusuf Atasel <https://orcid.org/0000-0003-1654-9850>

Yasin Şeker <https://orcid.org/0000-0003-0513-7682>

KAYNAKÇA

1. Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-Tool for Comprehensive Science Mapping Analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
2. Atasel, O. Y. (2023). Kazanç Yönetiminin Bir Türü Olarak Kârın İstikrarlı Hale Getirilmesi: 1978-2022 Yılları Arasında Yayımlanmış Çalışmalar Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz, Ünvar, İ. (Ed.), *Sosyal Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XII* (içinde 137-152), Eğitim Yayınevi, Konya.
3. Cepêda, C., Monteiro, A. P., Silva, R., & Ferreira-da-Silva, A. (2022). Accounting history: A Bibliometric Literature Review. *Revista de Contabilidade e Controladoria*, 14(2), 77-105.
4. Oldroyd, D., & Dobie, A. (2009). *Bookkeeping*. John Richard Edwards and Stephen P. Walker (Ed.s) *The Routledge Companion to Accounting History*, The Routledge, London.
5. R Core Team (2024). *R: A Language and Environment for Statistical Computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. <https://www.R-project.org/>
6. Uçma, T. (2011). Muhasebe Okulları ve Uluslararası Muhasebe Literatürünün Gelişimine Katkıları: Tarihsel Perspektiften, *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (35), 117-136.

The Granger-Causality between Green Finance and Environmental Sustainability: Evidence from G7 Countries

Ferhat ÇITAK¹Safa HOŞ²

¹ Sorumlu Yazar,
Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi,
İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü
ferhatcitak@hitit.edu.tr

² Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF,
İşletme Bölümü
safahos@hitit.edu.tr

Abstract

Green finance plays a pivotal role in advancing sustainable development by channeling investments into renewable energy, sustainable agriculture, and energy-efficient technologies, thereby reducing greenhouse gas emissions and promoting resource conservation. This study investigates the causal relationship between green finance (GF) and environmental sustainability (ES) in G7 countries (Canada, France, Germany, Italy, Japan, the United Kingdom, and the United States) over the period 1990–2021. The results highlight a bidirectional causality between GF and ES in Germany and the USA, indicating mutual reinforcement between green finance and environmental sustainability. For Canada and Japan, the analysis identifies unidirectional causality from GF to ES, suggesting that green finance drives improvements in environmental sustainability. Conversely, no causal relationships are observed for France, Italy, and the UK, pointing to heterogeneity in the GF-ES nexus across nations.

Keywords: Green Finance, Environmental Sustainability, G7 Countries, VAR Model

Jel Codes: G10, P18, Q56

Yeşil Finans ve Çevresel Sürdürülebilirlik Arasındaki Granger Nedenselliği: G7 Ülkelerinden Kanıtlar

Öz

Yeşil finans, yenilenebilir enerji, sürdürülebilir tarım ve enerji verimliliği sağlayan teknolojilere yapılan yatırımları yönlendirerek sera gazı emisyonlarını azaltmada ve kaynak korumayı teşvik ederek sürdürülebilir kalkınmayı ilerletmede önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, G7 ülkelerinde (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri) 1990-2021 döneminde yeşil finans (GF) ile çevresel sürdürülebilirlik (ES) arasındaki nedensel ilişkiyi incelemektedir. Sonuçlar, Almanya ve ABD’de GF ile ES arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu, yani yeşil finans ve çevresel sürdürülebilirliğin birbirini karşılıklı olarak güçlendirdiğini göstermektedir. Kanada ve Japonya için yapılan analiz, GF’den ES’ye tek yönlü bir nedensellik olduğunu, yani yeşil finansın çevresel sürdürülebilirliği iyileştirdiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, Fransa, İtalya ve Birleşik Krallık için GF-ES bağlantısında herhangi bir nedensel ilişki gözlenmemiştir; bu da ülkeler arasında bu ilişki açısından heterojenlik olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Finans, Çevresel Sürdürülebilirlik, G7 Ülkeleri, VAR Modeli

Jel Kodları: G10, P18, Q56

Bu makale Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Atıf/Cite as: Çıtak, F., Hoş, S., (2024). The Granger-Causality between Green Finance and Environmental Sustainability: Evidence from G7 Countries. Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(2), 50-56.

INTRODUCTION

The depletion of underground water resources, deforestation through forest fires, global warming, and various forms of pollution have collectively created an urgent need for humanity to transition toward renewable energy sources, such as solar and wind energy. These sustainable alternatives are imperative for restoring the balance of nature, which has been disrupted due to an over-reliance on fossil fuels. Beyond this, conserving natural resources, reducing pollution, and curbing the release of toxic gases into the atmosphere necessitate widespread adoption of energy-efficient products. The financing and promotion of such products must now be a priority for both individuals and institutions to foster sustainable living (Ozili, 2022; Falcone, 2020).

Green finance has emerged as a vital mechanism for transforming traditional economic models into sustainable and environmentally conscious frameworks. It encompasses the development and promotion of financial products and services that prioritize environmental stewardship. The primary aim of green finance is to combat climate change, ensure the sustainable use of natural resources, and support eco-friendly economic activities through financial instruments such as green loans, bonds, and mortgages. To encourage adoption, offering competitive product rates, minimizing banking fees, and facilitating contributions to environmentally friendly organizations are essential strategies. Today, green finance is recognized as a cornerstone of sustainable global development, driving efforts to mitigate environmental degradation and advance sustainable economic practices (Berrou et al, 2019; Grunow and Zender, 2020; Wang et al., 2021).

Moreover, green finance plays a pivotal role in fostering environmental sustainability by directing investments toward eco-friendly projects and encouraging sustainable practices. It facilitates funding for initiatives in renewable energy, sustainable agriculture, and energy efficiency, thereby reducing greenhouse gas emissions and preserving natural resources. By integrating Environmental, Social, and Governance (ESG) criteria into financial decision-making, green finance ensures that environmental considerations are prioritized, and resources are allocated to projects with positive ecological impacts. This approach not only supports innovation in clean technologies but also aligns economic activities with global sustainability objectives, such as the Paris Agreement and the United Nations Sustainable Development Goals. Consequently, green finance serves as a critical bridge between economic growth and environmental protection, enabling

the transition to a resilient, low-carbon global economy (Xing et al., 2024; Bakry et al., 2023; Lee, 2020).

The global financial ecosystem has increasingly embraced green finance as a fundamental component of climate action strategies. The European Union, for instance, has implemented the EU Taxonomy, a comprehensive framework designed to classify and standardize sustainable economic activities. This taxonomy provides a clear guideline for investments, ensuring that financial flows are channeled toward initiatives that genuinely contribute to environmental objectives (European Commission, 2020). Similarly, developing nations are recognizing the potential of green finance in addressing environmental challenges while fostering economic resilience. China's green bond market, for example, has emerged as one of the largest globally, showcasing how financial mechanisms can accelerate the transition to a green economy (Wang et al., 2021).

In addition, significant challenges remain in scaling green finance globally. barriers include a lack of standardized metrics for assessing sustainability impacts, insufficient regulatory frameworks in certain regions, and the limited availability of affordable green financial products. Addressing these challenges will require concerted efforts from governments, financial institutions, and international organizations. Collaborative initiatives, such as the Green Climate Fund and the Global Green Growth Institute, demonstrate the importance of multilateral partnerships in driving progress (Rahman et al., 2023; Lv, 2023).

This study aims to explore the causal relationship between green finance and environmental sustainability in the context of G7 countries. By examining the interplay between these two domains, this research seeks to contribute to a deeper understanding of how green financial mechanisms can drive sustainable development and support global efforts to address environmental challenges. Specifically, the analysis will focus on key areas such as the impact of green bonds, the role of ESG criteria in investment decisions, and the potential of innovative financial instruments to advance sustainability objectives.

LITERATURE REVIEW

The literature on green finance reveals a dynamic and multifaceted field, with policies and practices aimed at integrating environmental and financial goals to foster sustainable development. Green finance has emerged as a crucial tool to address global climate challenges by mitigating risks, promoting low-carbon initiatives, and ensuring economic resilience. However, the effectiveness of

these measures continues to be a subject of debate, requiring nuanced examination.

Khan et al. (2024) review 507 scholarly articles from 2013 to 2023 to analyze the relationship between green finance and environmental sustainability, revealing exponential growth in research, with notable contributions from China and Asia. The findings suggest areas for future research, including broadening the geographical scope, exploring fintech synergies, and developing robust metrics to measure green finance's socioeconomic impacts and performance.

Wu et al. (2024) explores the impact of green finance on carbon emission efficiency using data from Chinese cities (2006–2022), revealing that green finance significantly enhances carbon emission efficiency. Additionally, the sensitivity of carbon emission efficiency to the green finance index follows an inverted U-shaped trend, with the green support dimension having the most substantial impact.

Sadiq et al. (2024) adopted the cross-sectional autoregressive distributed lag (CS-ARDL) technique to study green finance and its impact on CO₂ emissions in BRICS countries for the period 2001 to 2020. The results show that green finance to bear a negative and significant relationship with carbon emissions, which portrays their effectiveness in reducing environmental degradation.

Shi et al. (2024) investigate the effectiveness of green finance (GF) in reducing greenhouse gas (GHG) emissions and enhancing environmental sustainability (ES) across 37 Asian countries during the period 2000 to 2020. The results indicate that GF plays a significant role in mitigating GHG emissions and advancing ES.

Using Method of Moments Quantile Regression, Han et al. (2024) explore the impact of green financing on environmental sustainability in BICST economies from 2000 to 2021. Results show that green financing significantly helps in the management and reduction of CO₂ emissions

Ma et al. (2023) examine the role of green finance and environmental sustainability on green economic growth for G-20 countries during the period 2010-2020. The results show that green finance leads to significantly better energy-environment performance in underdeveloped credit and capital markets in countries with more advanced technologies and sustainability policies outside the developing country category.

In their study, Udeagha and Muchapondwa (2023) scrutinize the nexus between green finance and the realization of carbon neutrality objectives in BRICS nations for the period 1990–2020 and results reveal that GFN contributes positively to sustainability.

Zakari (2022) assesses the contribution of green finance to economic and environmental development in 26 OECD countries from 2000 to 2018 applying an autoregressive fixed-effect model to deal with the issue of autocorrelation and unbalanced data, finding that green finance supports sustainable development significantly.

Lastly, a study has been conducted by Fu and İrfan (2022) to explore the implications of green finance on environmental sustainability and economic growth of the ASEAN economies for the period 2012-2019. The empirical results indicate that CO₂ emissions have a negative relationship with green financing, which proves the effectiveness of green financing in reducing environmental damage.

DATASET AND ECONOMETRIC METHODOLOGY

Dataset

This study investigates the relationship between green finance (GF) and environmental sustainability (ES) using data from G7 countries (USA, Germany, UK, France, Italy, Japan, and Canada) for the period 1990–2021. The data were obtained from the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) database. Table 1 presents key statistics for green finance (GF) and environmental sustainability (ES) in the G7 countries. YF shows significant variability, with Canada having the highest mean (3.805) and Japan the largest standard deviation (1.048). Skewness varies considerably, with strong positive skewness observed in Italy (1.164) and Japan (1.257), and negative skewness in Canada (-1.232). Kurtosis values indicate a leptokurtic distribution in Italy (4.058) and Japan (3.328). In contrast, ES exhibits lower variability, with Canada having the highest mean (0.519) and France the lowest mean (0.206). The standard deviation is minimal across countries, and the distribution shows slight positive skewness in Germany (0.418) and the UK (0.334) but negative skewness in Italy (-0.458) and Japan (-0.414).

TABLE 1 Descriptive Statistics

		Mean	Max.	Min.	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis
Canada	GF	3.805	4.880	1.710	0.864	-1.232	3.534
	ES	0.519	0.627	0.397	0.072	0.037	1.679
France	GF	2.013	3.320	0.660	0.678	0.077	2.459
	ES	0.206	0.285	0.142	0.043	0.182	1.807

		Mean	Max.	Min.	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis
Germany	GF	3.172	3.760	0.423	0.358	0.135	1.666
	ES	0.274	0.267	0.174	0.066	0.418	2.290
Italy	GF	2.745	4.090	2.190	0.440	1.164	4.058
	ES	0.206	0.247	0.157	0.028	-0.458	1.798
Japan	GF	1.375	4.140	0.470	1.048	1.257	3.328
	ES	0.285	0.329	0.227	0.029	-0.414	2.224
UK	GF	2.142	3.020	1.370	0.484	0.288	2.130
	ES	0.271	0.450	0.141	0.096	0.334	1.947
USA	GF	0.576	0.810	0.330	0.149	-0.031	1.737
	ES	0.444	0.610	0.280	0.106	0.074	1.162

Econometric Methodology

This study examines the relationship between green finance (GF) and environmental sustainability (ES) using the Vector Autoregressive (VAR) model. The VAR methodology models a system of equations where each and every time series is taken as an endogenous factor and lagged values of the different variables act as predictors. A crucial prerequisite for using the VAR model is that the time series should be stationary. This requires that they should not have a unit root and should become stationary after first differencing. Rather than focusing on precise parameter estimates, the primary goal of the VAR analysis is to provide an overview of the dynamics between variables and understand how they influence each other over time.

Since we use two variables, a bivariate ($m = 2$) VAR(p) model of order p can be written by following the approach in Gökçe (2002):

$$GF_t = A(L)GF_t + B(L)ES_t + u_{1t} \quad (1)$$

$$ES_t = C(L)GF_t + D(L)ES_t + u_{2t} \quad (2)$$

where A,B,C, and D represent the model parameters. L denotes the lag operator, and u_{1t} and u_{2t} are the regression residuals.

The analysis of the VAR model follows the steps below:

(1) Checking Stationary Condition

To perform the VAR analysis, the stationarity of the series used in the study must be confirmed through unit root testing. Non-stationary series can lead to spurious regressions and unreliable results. In this study, stationarity was tested using the Augmented Dickey-Fuller (ADF) test, with the following hypotheses:

H_0 : The series has a unit root (non-stationary)

H_A : The series does not have a unit root (stationary)

According to unit root analysis results, if the p-value of the series under examination at its level value is above 0.05, then it indicates that the series is non-stationary

and has to be differenced. However, if the p-value of the series at its level is less than 0.05, then it implies that the series is stationary.

(2) Determining Appropriate Lag Lengths

Once the stationarity of the series is confirmed, the optimal lag length is determined using information criteria such as the Akaike Information Criterion (AIC), Schwarz Information Criterion (SIC), Hannan-Quinn Criterion (HQ), and Final Prediction Error (FPE). In this process, the lag length that is most frequently supported (indicated by the highest number of * symbols) across the information criteria is selected as the optimal lag.

(3) Granger Causality Test

The Granger causality test is a statistical method used to examine whether one time series has a causal influence on another. It determines the direction of causality by analyzing lagged relationships. If including the past values of X improves the prediction of Y beyond using Y's own past values, then X is said to "Granger-cause" Y.

For two variables, the test produces four possible outcomes:

- (i) X Granger-causes Y.
- (ii) Y Granger-causes X.
- (iii) No Granger causality exists between X and Y.
- (iv) There is bi-directional (feedback) Granger causality between X and Y.

The test provides a p-value. If the p-value is smaller than the chosen significance level (commonly 0.05), the null hypothesis (H_0) is rejected, indicating that X Granger-causes Y.

EMPIRICAL FINDINGS

Unit Root Test Results

Before conducting the VAR model analysis, it is essential to test whether the series used in the study are stationary (do not contain unit roots). This was done using the

Augmented Dickey-Fuller (ADF) test developed by Dickey and Fuller (1981). The results are presented in Table 2.

The results show that for all countries, both variables are non-stationary at their level (contain unit roots).

However, they become stationary after taking their first differences. These findings meet the first requirement for VAR analysis, which is that the variables used in the study must be first-order stationary.

TABLE 2 ADF Unit Root Test

	Variables	Level		1 st Diffrence	
		t-stat	p-value	t-stat	p-value
Canada	GF	-2.644	0.0952	-7.861***	0.0000
	ES	0.658	0.9891	-5.574***	0.0001
France	GF	-3.158	0.1113	-7.577***	0.0000
	ES	-3.293	0.0860	-4.930***	0.0029
Germany	GF	-1.480	0.5298	-5.221***	0.0002
	ES	-2.820	0.0669	-5.277***	0.0002
Italy	GF	-3.306	0.0839	-6.053***	0.0001
	ES	-1.547	0.7904	-5.181***	0.0012
Japan	GF	1.201	0.9971	-3.873***	0.0073
	ES	0.256	0.9719	-4.758***	0.0006
UK	GF	-1.827	0.3607	-4.271***	0.0022
	ES	-1.499	0.5204	-6.238***	0.0000
USA	GF	0.320	0.9750	-6.147***	0.0000
	ES	-0.492	0.8790	-6.822***	0.0000

Determining the Optimal Lag Length

After confirming the stationarity of the variables, the next step in VAR analysis is to determine the optimal lag length. Various information criteria tests are used for this purpose. The results for the optimal lag length are shown in Table 3. As seen in Table 3, all information criteria,

except the LogL criterion, identify 1 as the optimal lag length. At this lag length, no problems such as heteroscedasticity, serial correlation, or deviations from normality are observed across all countries.

TABLE 3 Optimal Lag Length Selection

Canada						
Lag length	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	16.710	NA	0.0001	-1.050	-0.955	-1.021
1	85.925	123.598	1.14e-05*	-5.708*	-5.423*	-5.621*
2	89.468	5.820	1.18e-05	-5.676	-5.200	-5.530
France						
Lag length	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	29.763	NA	0.0004	-1.983	-1.887	-1.954
1	92.843	112.643*	6.95e-06*	-6.203*	-5.917*	-6.115*
2	94.160	2.162	8.47e-06	-6.011	-5.535	-5.866
Germany						
Lag length	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	55.582	NA	7.46e-05	-3.827	-3.732	-3.798
1	115.876	107.667*	1.34e-06*	-7.848*	-7.562*	-7.761*
2	116.904	1.688	1.67e-06	-7.636	-7.160	-7.490
Italy						
Lag length	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	45.906	NA	0.0001	-3.136	-3.040	-3.107
1	102.110	100.364*	3.58e-06*	-6.864*	-6.579*	-6.777*
2	104.840	4.485	3.95e-06	-6.774	-6.298	-6.628
Japan						
Lag length	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	33.840	NA	0.0003	-2.274	-2.179	-2.245
1	83.364	88.436*	1.37e-05*	-5.526*	-5.240*	-5.438*
2	84.625	2.071	1.67e-05	-5.330	-4.854	-5.184

UK						
Lag length	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	15.075	NA	0.001	-0.933	-0.838	-0.904
1	98.720	149.364*	4.57e-06*	-6.622*	-6.337*	-6.535*
2	101.314	4.261	5.08e-06	-6.522	-6.046	-6.376
USA						
Lag length	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	76.403	NA	2.40e-05	-4.960	-4.866	-4.930
1	159.221	149.072*	1.26e-07*	-10.214*	-9.934*	-10.125*
2	160.176	1.592	1.55e-07	-10.011	-9.544	-9.862

*: Appropriate lag length

Granger-Causality between Green Finance and Environmental Sustainability

Table 4 reports the Granger causality test results. Given these results, at the optimal lag length, the null hypotheses stating, “Green finance does not Granger-cause environmental sustainability” and “Environmental sustainability does not Granger-cause green finance” are rejected with high confidence for Germany and USA. These results suggests that a bidirectional relationship, where changes in green finance are influenced by environmental

sustainability, and changes in environmental sustainability are influenced by green finance. For Canada and Japan, we observe causality running from GF to ES, indicating that changes in green finance drive changes in environmental sustainability. Lastly, for France, Italy, and the UK, no causal relationship is observed between green finance (GF) and environmental sustainability (ES) in either direction.

TABLE 4 Granger causality analysis of GF and ES

Country	Causality from GF to ES	Causality from ES to GF	Direction
Canada	5.527**	0.054	GF to ES
France	0.783	0.636	No causality
Germany	3.361*	4.187**	Bi-directional
Italy	2.166	0.087	No causality
Japan	4.991**	2.661	GF to ES
UK	0.657	0.885	No causality
USA	4.030***	18.141***	Bi-directional

***Reject H0 at 1% level of significance, **Reject H0 at 5% level of significance, *Reject H0 at 10% level of significance.

CONCLUDING REMARKS

Green finance provides the most potent tool for advancing environmental sustainability. Investments in areas such as renewable energy, sustainable agriculture, and energy-efficient technologies contribute to reducing the carbon footprint and adopting cleaner production methods. Integrating environmental factors into financial decision-making processes helps mitigate climate risks while supporting economic growth, highlighting the strong connection between sustainability and prosperity. This impact underscores the critical importance of green finance in building a more resilient and environmentally responsible global economy.

One of the fundamental pillars of green finance is its endorsement of Environmental, Social and Governance (ESG) mandates. These offer a responsible and transparent criterion of not just the likely environmental impact

of financial activities but also the actual impact. It thus ensures that financial resources are utilized towards projects which eventually bear great ecological fruits while lessening adverse environmental impacts. Further, monetary tools like green bonds, carbon credits, and sustainable investments are effective in bridging economic goals with ecological purposes. Thus, they ensure cleaner technology and innovation by forcing a trade-off between immediate economic benefit and long-term health of the planet.

Global collaboration is necessary for the effectiveness of green finance. The governments of this world together with private sectors and civil societies come together under international frameworks such as the Paris Agreement to pursue common sustainability objectives. Such collaborations promote international cooperation by

offering collective solutions to the global environmental challenge. In sum, green finance is an essentially critical enabler of an environmentally-sound, low-carbon, resource-efficient, and inclusive global economy that guarantees ecological protection and economic resiliency.

KAYNAKÇA

- Bakry, W., Mallik, G., Nghiem, X. H., Sinha, A., & Vo, X. V. (2023). Is green finance really “green”? Examining the long-run relationship between green finance, renewable energy and environmental performance in developing countries. *Renewable Energy*, 208, 341-355.
- Berrou, R., Dessertine, P., & Migliorelli, M. (2019). An overview of green finance. The rise of green finance in Europe: opportunities and challenges for issuers, investors and marketplaces, 3-29.
- European Commission. (2020). The EU taxonomy for sustainable activities. Official Publications of the European Union.
- Falcone, P. M. (2020). Environmental regulation and green investments: The role of green finance. *International Journal of Green Economics*, 14(2), 159-173.
- Fu, W., & Irfan, M. (2022). Does green financing develop a cleaner environment for environmental sustainability: Empirical insights from association of southeast Asian nations economies. *Frontiers in Psychology*, 13, 904768.
- Grunow, H. W., & Zender, C. (2020). Green Finance. *Erfolgreiche Schritte zur grünen Unternehmensfinanzierung*, Wiesbaden.
- Gökçe, A. (2002). İMKB’de fiyat-hacim ilişkisi: granger nedensellik testi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(3), 43-48.
- Han, J., Shah, N., & Baloch, M. A. (2024). Modelling the effects of green finance and renewable energy on environmental sustainability: Fresh insights for BICST economies. *Geological Journal*, 59(10), 2847-2859.
- Khan, H. H. A., Ahmad, N., Yusof, N. M., & Chowdhury, M. A. M. (2024). Green finance and environmental sustainability: a systematic review and future research avenues. *Environmental Science and Pollution Research*, 31(6), 9784-9794.
- Lee, J. W. (2020). Green finance and sustainable development goals: The case of China. Lee, Jung Wan (2020). Green Finance and Sustainable Development Goals: The Case of China. *Journal of Asian Finance Economics and Business*, 7(7), 577-586.
- Lv, Y. (2023). Transitioning to sustainable energy: opportunities, challenges, and the potential of blockchain technology. *Frontiers in Energy Research*, 11, 1258044.
- Ma, M., Zhu, X., Liu, M., & Huang, X. (2023). Combining the role of green finance and environmental sustainability on green economic growth: Evidence from G-20 economies. *Renewable Energy*, 207, 128-136.
- Rahman, M. H., Rahman, J., Tanchangya, T., & Esquivias, M. A. (2023). Green banking initiatives and sustainability: A comparative analysis between Bangladesh and India. *Research in Globalization*, 100184.
- Ozili, P. K. (2022). Green finance research around the world: a review of literature. *International Journal of Green Economics*, 16(1), 56-75.
- Sadiq, M., Chau, K. Y., Ha, N. T. T., Phan, T. T. H., Ngo, T. Q., & Huy, P. Q. (2024). The impact of green finance, eco-innovation, renewable energy and carbon taxes on CO2 emissions in BRICS countries: Evidence from CS ARDL estimation. *Geoscience Frontiers*, 15(4), 101689.
- Shahzad, M. A., & Riaz, M. (2022). Assessing the impact of green finance on environmental sustainability. *Journal of Policy Research (JPR)*, 8(3), 196-220.
- Shi, Y., Zhu, Q., & Khan, M. A. (2024). The efficacy of green finance for environmental sustainability: Does control of corruption makes a difference? *Borsa Istanbul Review*, 24(6), 1179-1189.
- Udeagha, M. C., & Muchapondwa, E. (2023). Green finance, fintech, and environmental sustainability: fresh policy insights from the BRICS nations. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 30(6), 633-649.
- Wang, Y., Zhao, N., Lei, X., & Long, R. (2021). Green finance innovation and regional green development. *Sustainability*, 13(15), 8230.
- Wang, J., Tian, J., Kang, Y., & Guo, K. (2023). Can green finance development abate carbon emissions: Evidence from China. *International Review of Economics & Finance*, 88, 73-91.
- Wang, X., Zhao, H., & Bi, K. (2021). The measurement of green finance index and the development forecast of green finance in China. *Environmental and Ecological Statistics*, 28, 263-285.
- Wu, G., Liu, X., & Cai, Y. (2024). The impact of green finance on carbon emission efficiency. *Heliyon*, 10(1).
- Xing, L., Chang, B. H., & Aldawsari, S. H. (2024). Green Finance Mechanisms for Sustainable Development: Evidence from Panel Data. *Sustainability*, 16(22), 9762.
- Zakari, A. (2022). The role of green finance in promoting sustainable economic and environmental development. *Studies of Applied Economics*, 40(3).

ORCID

Ferhat Çıtak <https://orcid.org/0000-0003-4978-5251>

Safa Hoş <https://orcid.org/0000-0002-9555-1782>

Demokrasinin Krizi *

Hüseyin BAL¹

¹ Prof. Dr.,
Artvin Çoruh Üniversitesi
Hopa İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu
Yönetimi Bölümü
huseyin_b@hotmail.com

* Bu çeviri Alain de Benoist, *Démocratie: le problème* (Paris: Le Labyrinthe, 1985) adlı Fransızca eserinin *The Problem of Democracy*, Arktos Media Ltd., (2011), künyesini taşıyan İngilizce çevirisinden Türkçe'ye aktarılmıştır.

Öz

Winston Churchill, diğerleri hariç tutulduğunda, demokrasinin en kötü rejim olduğunu söylemişti. Bu söz, demokrasinin sorunsuz/kusursuz/mükemmel bir siyasal rejim olmadığını ifade eden bir vecdedir. Demokrasinin mükemmel olmaması normaldir çünkü demokrasi beşerî bir siyasal etkinliktir ve beşerî varlık alanında hiçbir şey mükemmel değildir. Nitekim son dönemlerde başta siyasal temsil ve siyasal katılım olmak üzere, demokrasinin önemli problem ve kusurlardan mustarip olduğuna dair literatürde ciddi tartışmalar cereyan etmektedir. Bunlara “kitleleşme yoluyla yabancılaşma” “paranın egemenliği”, “kamuoyunun yanlış bilgilendirilmesi ve manipülasyonu”, “siyasal yozlaşma”, “seçmenlerin aralarından seçim yapabilecekleri gerçek alternatiflerin yokluğu veya azlığı” ve en önemlisi de “siyasal meşruiyet bunalımı” gibi demokrasinin neden olduğu iddia edilen faktörler de eklendiğinde, demokrasinin ne kadar zor sorunlarla baş etmek zorunda olduğu ortaya çıkmaktadır. Demokrasinin kriz alanları olarak bilinen bu sorun ve aksaklıkların, demokratik siyasî rejime yönelik kitlesel güven ve desteği aşındırdığı ve kitleleri harekete geçirme becerisine sahip popülist-otoriter rejim ve liderlere davetiye çıkardığı iddia edilmektedir. Bu alandaki en yetkin düşünür ve kuramcılardan biri olan Alain de Benoist, bu makalesinde demokratik siyasal rejimlerin krizini çarpıcı bir üslupla ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Demokrasi, Bunalım.

The Problem of Democracy

Abstract

Winston Churchill said that democracy is the worst regime, to the exclusion of all others. This is an aphorism that states democracy is not a smooth/flawless/perfect political regime. It is normal that democracy is not perfect because democracy is a human political activity and nothing is perfect in the realm of human existence. As a matter of fact, there has recently been a serious debate in the literature that democracy suffers from significant problems and flaws, particularly in the areas of political representation and political participation. Add to these the allegedly democracy-induced factors such as “alienation through massification”, “dominance of money”, “misinformation and manipulation of public opinion”, “political corruption”, “absence or scarcity of real alternatives from which voters can choose” and, most importantly, “the crisis of political legitimacy”, and it becomes clear how difficult problems democracy has to deal with. It is argued that these problems and setbacks, known as the crisis areas of democracy, erode mass trust and support for the democratic political regime and invite populist-authoritarian regimes and leaders with the ability to mobilize the masses. In this article, Alain de Benoist, one of the most competent thinkers and theoreticians in this field, presents the crisis of democratic political regimes in a striking style.

Keywords: Politics, Democracy, Crisis

Bu makale Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Atıf/Cite as: Benoist, A. (2024). The Problem of Democracy - Demokrasinin Krizi, (Çev. Bal, H.). Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(2), 57-67.

Demokrasi diye bir şeyin gerçekten var olup olmadığını söylemek zordur. Demokratik pratiğin demokrasi idealinden ya da teorisinden ne ölçüde farklı olduğunu belirlemek için öncelikle hangi kriterlerden hareket edeceğimiz konusunda anlaşmamız gerekir. Bu da bir dizi soruyu gündeme getirir. Meselâ, beşerî ilişkilerde değişkenlik kural değil midir? Projeler ile onların uygulanması arasında gerekli bir boşluk yok mudur? Bu sorular son derece yerinde sorular olsa da, bugünlerde kamuoyunun büyük bir hayâl kırıklığı dalgasına kapıldığı bir gerçektir. Yani demokrasi hayâl kırıklığı yaratıyor. [1] Peki neden?

Demokratik idealin demokratik pratik tarafından ihanete uğratılması teması, hem demokrasi taraftarları (demokrasinin kusurlarını düzeltmeyi umanlar) hem de düşmanları (demokrasinin ikiyüzlülüğünü ifşâ etmek ya da uygulanamazlığını kanıtlamak isteyenler) arasında uzun zamandan beri tekrarlana gelen bir mevzu olmuştur. Marksistler, liberallerin ‘biçimsel demokrasi’sini eleştirmekte ve onun yerine kendi amaçları doğrultusunda ‘gerçek demokrasi’ olarak gördükleri ekonomik ve sosyal demokrasiyi ikame etmeyi amaçlamaktadırlar. [2] Bununla birlikte, ‘biçimsel demokrasi’ ifadesi devrimci sendikalist Georges Sorel ve yeni muhafazakâr düşünür Arthur Moeller van den Bruck [3] (*biçimsel Demokrasi*) tarafından da aşığılayıcı bir şekilde kullanılmıştır.

Sorel’e göre ‘biçimsel demokrasi’ -yani bugün liberal demokrasi dediğimiz şey- sadece burjuvazinin egemenliğini pekiştirmeye hizmet eder. *The Illusions of Progress* (1908) adlı eserinde Sorel, ‘halk egemenliği, genel irade ve parlamenter temsil dogmalarını’ eleştirir; milletvekillerini ‘halkın onayının kendilerine sınırsız bir güç verdiği lâik piskoposlar’ şeklinde tasvir eder ve son olarak da burjuva demokrasisini ‘tahrip edici içgüdüler’ tarafından yönetilen bir ‘çöküş’ biçimi olmakla itham eder -bu niteleme daha sonra Maurras tarafından da benimsenmiştir-. [4] “Modern demokrasilerimizde” diye yazar Sorel, “neredeyse herkes kendini geçmişten özgür hissediyor, derin bir yurt sevgisinden yoksun ve gelecek nesiller hakkında çok az şey düşünüyor; maddi üretime ciddi bir katılımdan ziyade akıllarının zekâsından gelecek spekülâtif zenginliklerin serabıyla kandırılmışlar ise sadece soylu bir şekilde talih kuşlarının tadını çıkarmayı düşünüyorlar. Onların gerçek yetki alanı, insanların gölge gibi geçip gittiği büyük şehirlerdir; devrimlerle yıkılan eski “sosyal otoritelerin” yerini siyasî komiteler almış, onların torunları geçmişini unutmuş bir ülkeyi terk etmiş ve yerlerini yeni moda göre yaşayan insanlar almıştır.”[5]

Aristoteles, son tahlilde sadece iki yönetim biçiminin var olduğunu söylemişti: Oligarşi ve demokrasi (diğerleri bunların yalnızca varyasyonları veya sapmalarıdır). Montesquieu, “Bir cumhuriyette halk bir bütün olarak egemen

güce sahipse, bu demokrasidir. Egemen güç halkın bir kısmının elindeyse, buna aristokrasi denir.”[6] diye yazarken, çoğunlukla aynı düşünceyi ifade etmektedir. Bu terimlerle ifade edildiğinde, yukarıdaki alternatif, demokratlar için sadece hayal kırıklığına yol açabilir: Çünkü Robert A. Dahl [7] ve Giovanni Sartori’nin [8] gösterdiği gibi, modern Batı demokrasilerinin tümü seçimli *poliarşilerden* başka bir şey değildir.

Temsilî sistem kendi mantığını işletmektedir. Temsilî demokraside halk, kendi ‘kararlarını’ uygulama görevini seçilmiş siyasetçilere verir. Ancak bu görevlerin çok azı bizzat seçilenler tarafından yerine getirilir: Çünkü onlar da çeşitli görev ve misyonları danışmanlarına, memurlarına ve ‘uzmanlarına’ -yani faaliyetleri halkın oylarına pek de bağlı olmayan bireylere - devrederler. Ayrıca, siyasî iktidar diğer iktidar biçimleri arasında yalnızca bir tanesidir. Toplumdaki güç aynı zamanda ekonomik organlar, kültürel kurumlar, finans grupları, medya vb. tarafından da kullanılmaktadır ve bu kurumların başında bulunan, *etki ve karar alma* açısından gerçek iktidara sahip kişiler de hiçbir zaman seçimle işbaşına gelmez. Aynı şekilde, toplum üzerinde daha da doğrudan bir etkiye sahip olan memurlar da önemli bir güce sahiptirler: Fransız siyasî sınıfında hükümet görevlilerinin oranı sürekli olarak artmıştır (1973’te Ulusal Meclis’te yüzde 31 iken 1981’de yüzde 53,15’e yükselmiştir). O halde genel olarak seçimler, bir tür iktidara sahip olanların sadece çok küçük bir kısmını ilgilendirmektedir. Liberal demokrasilerde atanmışların gücü, seçilmişlerin gücünden çok daha fazladır.

Siyasette hayatî bir rol oynayan siyasal partiler bile hayli antidemokratik bir biçimde faaliyet icra etmektedirler. Robert Michels daha 1910 yılında siyasî partiler üzerine yaptığı derinlemesine bir araştırmaya dayanarak ‘oligarşinin tunç kanunu’nu formüle etmiştir.[9] Michels, partilerin öncelikle örgütler olduklarını ve her örgütün zorunlu olarak hiyerarşik olduğunu gözlemlemiştir; siyasal partiler profesyonel bir siyasî sınıfın etkisi altında kaçınılmaz olarak oligarşik bir biçim almaya meylederler. Robert Michels, “Demokrasi oligarşiye yol açar ve zorunlu olarak oligarşik bir nüve ihtiva eder” diye yazmıştır (kendisi bu gözlemi çok iç karartıcı bulmuştur). Sartori tarafından ileri sürülen klâsik bir karşı argüman, demokratik bir toplumda demokrasinin yapılarla değil etkileşimlerle ifade edildiğidir. Buna göre önemli olan partilerin oligarşik olup olmadığı değil, aralarındaki rekabetin gerçekten ‘özgür’ olup olmadığıdır. Klâsik doktrin aksine bu tipik liberal karşı argümanın, demokrasi teorisini nasıl *rekabet teorisinin* bir eklentisi haline getirdiğini görmek kolaydır. Bu da onu *yetkilendirme teorisinin* bir tamamlayıcısı haline getirmektedir.

Birbirlerine karşı olan partiler, parti sisteminin korunması gerektiği konusunda hemfikirlerdir (tıpkı siyasetçilerin siyasî kurumların korunması gerektiği konusunda hemfikir olmaları gibi). En önemlisi, partiler kendi içlerinde birer amaçtır: Örgütün varoluş nedeni, örgütün kendisi haline gelir. Tüm siyasal partiler ortak çıkarı savunduklarını iddia ederken, aslında kendi iktidarlarını savunmakta ve esasen kendi seçim kalelerini tahkim etmekle iş-tigal etmektedir. Bu durumda karşı karşıya gelen rekabet, kamuoyundan büyük ölçüde etkilenmeyen çeşitli stratejiler ve kombinasyonlar aracılığıyla birbirleriyle yüzleşen yönetsel azınlıkları devreye sokmaktadır. Claude Julien, “Amerika Birleşik Devletleri’nde başkan adaylarının seçildiği ulusal kongreler, iktidar mücadelelerini ve er ya da geç gün ışığına çıkan, çoğu zaman skandal niteliğindeki perde arkası pazarlık ve anlaşmaları kamufle etmek üzere tasarlanmış bir tür sirkidir” diye yazmıştır. [10] Öte yandan, adaylar çoğunlukla kişisel nitelikleri nedeniyle değil, taşıdıkları etiketler ve onları temsil eden partilerin prestiji nedeniyle seçilmektedir. Parti liderlerinin kendileri her zaman seçilmezken, seçilen bir siyasetçi ait olduğu hareket ya da örgütün benimsediği çizgiye uymak zorundadır. Dolayısıyla, temsilcilerin meclisler ve kendi seçmenleri arasında yapmaları gereken arabuluculuk oldukça anlamsız hale gelmektedir. Hiçbir parti, seçilmiş adaylarının görüşlerini dikkate almak zorunda değildir; çünkü bu adayların seçim başarılarından en başta kendileri sorumludur ve yeniden seçilmemeleri için mazbatalarının iptal edilmesinin yeterli olacağını çok iyi bilirler. Britanya’da hiçbir siyasetçi parti adayı olarak kabul edilmediği ve sunulmadığı sürece seçilemez (zamanında Churchill bunu ilk elden tecrübe etmiştir). [11] Dahası, çoğunluğun üyesi olan bir milletvekili kendi hükümetine karşı oy kullanamaz. O halde parlamento tartışmaları sadece bir ritüelden ibarettir. Giderek yaygınlaşan bir olgu olan birden fazla vekillik [12] durumu daha da kötüleştirmektedir; çünkü elit dolaşımını engellemekte, siyasî sınıfı yoğunlaştırmakta, ulusal ve yerel düzey arasında -ikisini birbirine karıştıracak kadar- bir örtüşmeye yol açmakta ve nihayet partilerin insanlar ve seçmen tabanları üzerindeki oligarşik kontrolünü tahkim etmektedir.

Demokrasi değişmiştir. Başlangıçta, halkın temsilciler atayarak kamusal yaşama katılması için bir araç olarak hizmet etmesi amaçlanmıştı. Oysa şimdi bunun yerine, bu temsilcilerin tek başlarına sahip oldukları yetki için meşruiyet elde etmelerinin bir aracı haline gelmiştir. Günümüzde halk, temsilciler aracılığıyla yönetmiyor; sadece kendi kendini yöneten temsilcileri seçiyor. Kim neyi temsil ediyor? ‘Temsil’ kavramının kendisi de krizdedir. [13]

Marx 25 Ağustos 1852’de “Genel oy hakkı işçi sınıfı için siyasî iktidara eşittir” diye yazmıştı. [14] Ama bunun

yerine ne olduğunu biliyoruz: İşçi sınıfı hiçbir şekilde -ve elbette seçimler yoluyla da- iktidara gelmedi. Rousseau, Montesquieu’nun çok sevdiği İngiliz sistemi konusunda daha gerçekçi olduğunu kanıtladı. “İngiliz halkı özgür olduğunu sanıyor ama çok yanılıyor. Halk sadece Parlamento üyelerinin seçimi sırasında özgürdür; üyeler seçilir seçilmez halk köleleşir, bir hiç olur. Sahip olduğu kısa süre boyunca özgürlüğünü kullanması, onu kaybetmesini tamamen haklı çıkarır.” [15] Başka birçok yazar da benzer gözlemlerde bulunmuştur. Temsilî bir sistemde, “yurttaşlar efendilerini belirlemek için bir anlığına bağımlılıktan çıkar ve sonra ona geri dönerler” (Tocqueville). [16] Seçilen adaylar kadar seçen de halk değildir. Seçmenler teoride *karar almaya* çağrılır, ama aslında onlara sadece *danışılır*. Prensipde adaylar kendi fikirlerini uygulamak için seçilmek isterler. Pratikte ise tek önem verdikleri şey seçilmektir (dolayısıyla adaylar genellikle kendi fikirlerini uygulayıp kaybetmektense başkalarının fikirlerini uygulayarak seçimleri kazanmayı tercih ederler). Serge-Christophe Kolm, “demokratik standartlara göre” diye yazıyor, “bu, iktidarın gasp edilmesinden başka bir şey değildir (yani halk egemenliğinin bir kliğin elinde büyük ölçüde yağmalanmasıdır). ... Seçimler meşruiyet bahşetmek için yapılan bir törenden ibarettir: Halk bu konuda fazla bir seçeneği olmadan ya bir adayı taçlandırır ya da bir başkanı kutsar. Oy pusulaları egemen seçimlerden çok psiko-sosyal oylanma biçimlerini ya da adak şölenlerini andırır.” [17]

Seçim kurumunun bu kadar külliyetli olması, insanların oy vermenin “faydasız” olduğu yönündeki izlenimlerini daha da güçlendirmektedir. Bertrand de Jouvenel, “Özgürlüğün nerede olduğunu sordüğümüzde, bizi elimizdeki oy pusulalarına yönlendiriyorlar; bizi boyunduruk altında tutan devasa makine üzerinde tek bir hakkımız var: Biz, egemenin on, yirmi ya da otuz milyonda biri, hemcinslerimizin muazzam kalabalığı içinde kaybolmuş, zaman zaman makineyi harekete geçirmek için bir el atabiliriz” diye yazmıştır. [18] Açıkça görülüyor ki, oy kullanmak ile karar alma yetkisinin otuz milyonda birini kullanmak arasında çok az bir fark vardır. Seçimler çok yüksek sayıda seçmeni ilgilendirdiğinde, tek bir oyun belirleyici olma olasılığı -Amerikalıların dediği gibi bir bireyin ‘önemli oy’ rolüne sahip olması-, özellikle de adayların platformları birbirine yaklaşma eğiliminde olduğunda, minimum düzeydedir. *Kitleselleşme yoluyla* yabancılaşma güçlü bir moral bozucu faktör olarak işlev görmektedir. Oy verenler bile oylarının nihaî sonucu gerçekten etkilene şansının istatistiksel olarak çok az olduğunu farkındadırlar.

O halde insanların neden oy vermeye devam ettikleri sorusu ortaya çıkmaktadır. Serge-Christophe Kolm [19] oy vermek için gösterilen motivasyonların saçma olmasa bile

esasen mantıksız olduğunu göstermiştir. En sık öne sürülen gerekçe, 'eğer herkes çekimser kalsaydı', kararların hiç kimsenin en ufak bir etkisi olmadan alınacak olmasıdır. Dolayısıyla insanlar, her bir oyun ayrı ayrı değerlendirildiğinde nihaî sonuç üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı seçimlere katılmayı tercih etmektedir...

Ancak oy vermenin büyük ölçüde itibar kaybetmesinin başka nedenleri de vardır. Bunlardan biri adayların güvenilir olmamasıdır. Çok az aday seçildikten sonra verdiği sözleri tutmaktadır (İktidara geldikten sonra, birçoğu aslında başlangıçta açıkladıklarının tam tersi politikalar benimseyebilmektedir). Ayrıca neden sözlerini tutsunlar ki? Bunu yapmak zorunda değiller. Politikacılar kendilerini haklı çıkarmak için her zaman şartların değişmesini ve dış baskıyı öne sürebilirler. Teorik olarak, elbette yeniden seçilememeye riskiyle karşı karşıyadırlar (yeniden aday olmak istediklerini varsayarsak); ancak bu sadece küçük bir risktir. Çok az seçmen bir politikacının önceki seçimlerde verdiği sözleri hatırlar. Şayet gerekirse, iyi düzenlenmiş bir propaganda bunu onlara unutturacaktır. Çoğu seçmenin esas olarak dikkate aldığı şey, adayların *güncel* davranışlarıdır. Dolayısıyla, politikacılar seçildikten sonra, popüler olmayacağını bildikleri ya da daha önce verdikleri sözlerle ters düşen önlemleri almakta acele ederler ve yeni seçimler yaklaşırken demagogik önlemler artar.

Bu sıkıntıyı telafi etmek için siyasetçilerin görev sürelerinin kısaltılması yönünde öneriler getirilmiştir. Ancak bu, siyasî hayatı sürekli seçimlere mahkûm etmek anlamına gelecektir ki bu da siyasetçileri uzun vadeli planlar yapmaktan daha da caydıracaktır. Ayrıca, *gerekli olan* birçok önlemin pek *popüler olmadığını* da unutmamak gerekir. ... Daha iyi bir çözüm, belirli sayıda vatandaşın yeni seçimleri gündeme getirebileceği bir prosedürün benimsenmesi olabilir (bu sayının yeterince büyük olması şartıyla). Bu tür bir yöntem, bir dereceye kadar, halkın istediği zaman bu yetkiyi geri alabilmesine olanak tanıyarak, yönetim yetkisinin koşullarını yeniden tesis edecektir. Ancak, bekleneceği üzere, siyasî partiler böyle bir reformu kabul etmeye hiç de istekli olmayacaklardır.

İnsanların tercih ettikleri adaya değil de en nefret ettikleri adaya karşı oy kullanmalarına yol açan "kullanışlı oy" (stratejik oy- Çev.) fikri de mekanizmanın çarpıtılmasına katkıda bulunmaktadır. Burada seçmen aslında A adayını tercih etmektedir ama C adayının seçilmesini engelleme ihtimalini daha yüksek gördüğü için B adayına oy vermektedir. Seçim zamanında adayların kendileri, vatandaşların gerçek tercihlerini ancak çok yaklaşık bir şekilde yansıtan bu oylama biçimini teşvik etmekten çekinmezler.

Çoğunluk kuralının insanların tercihlerinin yoğunluğunu dikkate almadığı sıklıkla belirtilmiştir. İlimli seçmenler, kararlı seçmenler veya kararlı militanlar kadar ağırlık

taşırlar: "İki alternatif arasında kalanlar ve birini diğerine güçlü bir şekilde tercih edenler, aralarındaki seçimde aynı ağırlığı taşıyor" (S. - C. Kolm). [20] Bu durum, -her şey eşit olduğunda- çekimserliğin genellikle daha az belirgin tercihlere sahip bireyler arasında daha yaygın olduğu gerçeğiyle kısmen telâfi edilir.

Neo-liberaller, seçim sisteminin bireysel tercihlerin yoğunluğunu dikkate alacak şekilde yeniden düzenlenmesi olasılığına özel bir ilgi göstermişlerdir. Görüşleri Kamu Tercih dergisinde ifade bulan Virginia Okulu [21] teorisyenleri (N. Tideman, G. Tullock, vb.), daha spesifik olarak "gönüllü mübadele" teorisinden esinlenen bir "Talep Belirleme Süreci" (TBS) geliştirmeye çalışmışlardır. Bu teorinin, herkesin kamu mallarından eşit pay aldığı bir ekonomide kaynakların mübadelesi için mümkün olan en iyi koşulları tanımladığı kabul edilmektedir. Bu mekanizmanın arkasındaki ilke, her bir seçmenin kendi tercihi için ödemeye razı olacağı 'fiyatı' belirleme girişimidir. Ancak, bireylerin ne kadar ödemeye istekli oldukları, sadece tercihlerinin yoğunluğuna değil, aynı zamanda ellerindeki ekonomik kaynaklara da bağlıdır! Dolayısıyla, 'sosyal tercihlerin' değerlendirilmesine yönelik bu teori son derece karmaşıktır ve bir dizi imkânsızlıkla karşı karşıya bırakır. Bu teorinin uygulanması muhtemelen çekimserlik oranlarında artışa neden olacak ve her bir bireyden istenen bilginin maliyetini azaltmaya çalışan koalisyonların oluşmasına yol açacaktır.

Daha genel bir ifadeyle, son yıllarda giderek artan bir şekilde geliştirilen çeşitli 'oy verme modelleri' araştırmaları (ve bunları ampirik olarak test etme girişimleri), temelde yatan liberal varsayımlarından kaynaklanan bazı kusurlardan muzdariptir. Bu çalışmalarda seçim siyasetine ilişkin veriler sistematik olarak ekonomik modeller temelinde incelenmektedir. Seçmenler, kendi 'en iyi çıkarları' için en uygun seçenekleri tercih eden 'rasyonel bireyler' olarak ele alınmaktadır. Şimdi, ekonomik paradigmayı siyasete uygulamak sadece şüpheli bir 'antropolojik' yaklaşıma dayalı bir operasyon olduğu için değil, aynı zamanda seçimlerin ortaya çıkardığı etkileşim türlerinin piyasanın ürettikleriyle aynı olmaması nedeniyle de sorunludur. Bir seçim kararı kesinlikle bireysel oyların özetlenmesinden kaynaklanır, ancak yine de *kollektif* bir karar olmaya devam eder; bu nedenle, karşıt görüş bildiren kişiler de dâhil olmak üzere herkes için geçerlidir. Sonuç olarak, burada ekonomik bir mübadele ya da işlemde olduğu gibi 'karşılıklı avantaj' terimleriyle konuşamayız. Bu alandaki tüm çalışmalar hayal kırıklığı yaratmıştır: Hem soyut karakterleri nedeniyle hem de bireysel tercihleri kollektif tercihlere dönüştürmeye katkıda bulunan tüm faktörleri hesaba katmanın imkânsız olması nedeniyle bunları gerçeğe uygulamak zordur. [22]

Bir diğer klâsik sorun da paranın tiranlığıdır. Demokrasiyi fakirlerin yönetimi oligarşiyi de zenginlerin yönetimi [23] olarak gören Aristoteles, Emmanuel Beau de Loménié'nin [24] 'burjuva hanedanları' [25] üzerine çalışmalarında incelediği türden malî güçlerin modern demokrasinin gelişiminde ne kadar önemli bir rol oynadığını öğreneydi muhtemelen çok şaşırırdı.

Liberal demokrasilerde paranın, ister kişisel olarak tasarruf etsinler isterse de -çoğu zaman olduğu gibi- kendi çıkarları için toplamayı başarsınlar, tüm adayların sahip olması gereken temel kimlik bilgilerinden biri olduğu yaygın bir bilgidir. Hiçbir malî desteği olmayan adayların pratikte seçilme şansı yoktur; hatta en başta aday olma şansları bile çok azdır. İktidara erişmek için paraya ihtiyaç vardır ve iktidar da daha fazla para elde etmek için işe yarar. Açıkçası, seçim kampanyaları giderek daha pahalı hale geldiğinden, malî destek (istisnaî durumlar dışında) bedava verilmiyor; daha ziyade, seçmenlerin hakkında hiçbir şey bilmediği ve adayın belirli taahhütleri şeklinde olabilecek veya olmayabilecek şeyler karşılığında veriliyor. Ellerinde en büyük imkânlarla sahip olan ekonomik güçler, aynı zamanda siyasî meseleler üzerinde de en büyük etkiye sahip olanlardır. Bu etki sadece diğer rakip güçlerin elindeki araçlarla sınırlıdır. Demokratik oyun hilelidir. 1968'de Richard Nixon'ın ABD seçimlerindeki zaferi Cumhuriyetçi Parti'ye 29 milyon dolara, 1984'te Ronald Reagan'ın zaferi ise 40 milyon dolara mal olmuştur (bunun yaklaşık 25 milyonu televizyon ve radyo reklamlarına harcanmıştır). Serge-Christophe Kolm bu durumu şu acı formülle özetliyor: "Oyların çoğunluğunu alarak seçilmenin en kesin yolu, Frankların (Fransız para birimi- Çev.) çoğunluğunu kazanarak işe başlamaktır." [26]

Kuşkusuz, bir dereceye kadar -en azından küçük ölçekte- malî desteğin yerini *militanlık* alabilir: Parasız olmayan adaylar en azından bir davaya bağlılık sağlamaya çalışabilirler. Yine de deneyimler, en militan adanmışları harekete geçiren partilerin genellikle en aşırı olanlar olduğunu göstermektedir. 'İlimliler' tanım gereği sadece ılımlı bir coşkuya sahiptir. S.-C. Kolm'ün de belirttiği gibi, "Görüşler ne kadar aşırı olursa, insanlar genellikle onları savunmak için daha fazla fedakârlık yapmaya ve para ödemeye istekli olurlar. ... Çoğu zaman militanlar ve fon sağlayanlar sıradan seçmenlerden daha aşırıdır." [27] O halde, özverili bağışların en çok aşırı gruplar arasında yaygın olduğu bir sistemden ne anlamalıyız?

Paranın tiranlığı açıkça yolsuzluk ve malî skandallarla el ele gitmektedir. İnsanlar, demokrasilerde bilginin 'özgürce' dolaştığını kanıtlayan skandalların zaman zaman gün ışığına çıktığı düşüncesiyle biraz rahatlıyor gibi görünüyor. Demokrasinin kendi kusurlarıyla gurur duymayı başarması gerçekten de ilginçtir. Ortaya çıkan

skandalların çıkmayanlardan çok daha az olduğu itirazı yapılabilir. İnsan, *doğası* gereği bu tür skandalları destekleyen şeyin sistemin kendisi olup olmadığını da merak edebilir. Montesquieu yolsuzluk riskinin demokrasilerde monarşilere kıyasla çok daha büyük olduğunu, çünkü eski rejimlerde iktidarın daha dağınık olduğunu ve dolayısıyla yolsuzluğa bulaşmış politikacıların sayısının daha fazla olacağını ileri sürmüştür. [28]

Marksist olmakla suçlanamayacak bir yazar olan François Perroux şöyle demiştir: "On dokuzuncu yüzyıl demokrasisi, toprak sahibi sınıfların işlerini engellemek şöyle dursun, onları desteklemiştir. Biçimsel bir demokraside iktidarı taşıyan paradır. ... Yirminci yüzyılda demokrasi, kapitalist ekonomi ve parlamenter liberalizmin burjuva biçimleriyle sınırlı kaldığı sürece boş bir sözcükten başka bir şey olmayacaktır". [29]

Bir başka sorun da demokrasinin tüm çağlarda etkî umûminin (kamuoyu) yönetimi anlamına gelmesidir. Seçimler "kamuoyunu" ölçmeye, anketler ise daha net bir resim elde etmeye hizmet eder. Peki ama kanaatler nasıl oluşur? Eğer kanaat oluşturma özgür değilse, seçimlerin özgür olması bir anlam ifade etmez. Ayrıca, kamuoyu kavramının kendisi de tartışmaya açıktır. Sadece az sayıda insan gerçek kanaat olarak kabul edilebilecek görüşlere sahiptir. İnsanların büyük çoğunluğunun gerçek kanaatleri yoktur, sadece izlenimleri vardır. Bunlar, ruh hallerine ve aşklarına bağlı olan ve muhtelif olaylar, propaganda ve koşullandırma biçimleri tarafından şekillendirildikleri için sürekli değişim halinde olan belirsiz, çelişkili ve kötü tanımlanmış kanaatlerdir. Yine François Perroux şöyle yazıyor: "Kanaat, zihnin tüm seçimleri arasında en gevşek olanı değilse bile en değişken olanıdır". Daha da önemlisi, insanlar kanaatlerini bağımsız olarak oluşturmazlar.

Demokratik prosedürdeki kilit kavramlardan biri de doğru bilgidir. İnsanların kararları ve seçimleri büyük ölçüde aldıkları bilgi tarafından belirlenir. Öte yandan, bir demokraside kendini tanıtmının tek yolu medyadır. Kimsenin hakkında konuşmadığı bir adayın seçilme şansı yoktur. Medyada yer almayan bir olay, olay değildir; sanki hiç olmamış gibidir. Oysa bilgi nesnel bir veri değildir. Ya kontrollü ve taraflıdır ya da karşılıklı olarak *nötralize edici* etkiye sahip çok sayıda mesaj iletir. Her hal-û kârda, seçmenler hiçbir zaman kendi özgün görüşlerini oluşturabilecek konumda değildirler. Bir yandan medya, oylama yoluyla ifade edilecek görüşleri şekillendirdiği için önemli bir güce sahiptir (hangi bilgilerin sağlanacağına *karar verenler* ise asla seçimle iş başına gelmezler). Öte yandan, pazarlama ve reklâm tekniklerine yakın bir dizi yöntemle, bugün kamuoyunu geçmişteki klâsik propagandanın bilmediği yöntemlerle manipüle etmek mümkündür. Dolayısıyla, kamuoyunu şartlandırmaya yönelik yöntemler

kullanılmak suretiyle, halkın iradesi giderek daha fazla imal edilmektedir.

Demokratik usullerin yaygınlaşmasının, şartlandırma tekniklerinin gelişmesini engelleyemediği gerçeği bir yana, aksine bu iki olgu el ele ilerledi. ‘Kanaatlerin’ ve davranışların reklam dili aracılığıyla standartlaştırılması -ki bu dil, reklam dünyasının dışında da faaliyet gösterirken klişelere dayanmaya devam etmektedir- artık çarpıcı boyutlara ulaşmıştır. Reklâm ve pazarlama, propagandanın yerini almıştır. Şimdiye kadar hiçbir despotik rejim insanlara benzer bir *Gleichschaltung*’u¹ bu kadar pasif bir şekilde kabul ettirmeyi başaramamıştı. [30]

‘Kanaat tiranlığını’ demokrasilere özgü bir despotizm biçimi olarak gören Tocqueville, bunun özellikle Amerika’da görüldüğünü savunmuştur. “Amerika’da en iğrenç bulduğum şey, orada hüküm süren aşırı özgürlük değil, tiranlığa karşı herhangi bir garantinin fiilen yok oluşudur.” [31] “Genel olarak Amerika’da olduğundan daha az zihin bağımsızlığı ve gerçek tartışma özgürlüğü olan bir ülke bilmiyorum. ... İlk bakışta tüm Amerikan zihinlerinin aynı modele göre şekillendiği düşünülebilir; bu yüzden tamamen aynı yolları izlemeleri muhtemeldir. ... Üstelik bir kralın tek gücü maddidir: Eylemleri etkiler ama iradeleri etkilemesine imkân yoktur. Oysa çoğunlukta maddî olduğu kadar manevî de olan, eylemler kadar iradeleri de şekillendiren ve sadece eylemleri değil, onları yapma arzusunu da engelleyen bir güç vardır. ... Engizisyon, İspanya’da çoğunluğun dinine aykırı kitapların dolaşımını hiçbir zaman engelleyememiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde çoğunluk daha iyisini yapabilecek güce sahiptir: Bu tür kitapların yayınlanması düşüncesini bile yasaklamıştır.” [32]

Fikirlerini oluşturacak bağımsız araçlardan yoksun olan seçmenler, adaylara tamamen sıradan bir şekilde yatırım yapmaya teşvik edilmektedir. İnsanları yönlendiren akıl değil, Machiavelli’nin daha önce belirttiği gibi tutkulardır. İnsanların tutkuları burada gereksiz olana doğru yönlendirilmektedir. Adayların kendileri de sürekli olarak duygusal faktörlere ya da hiçbir önemi olmayan ‘muhtemem’ ayrıntılara başvururlar. Siyasî yaşamın kişiselleştirilmesiyle, plâtfomların ve fikirlerin önemi asgariye indirilmiştir. Bir televizyon düellosunda kazanan aday en iyi görüşleri savunan değil, görüşlerini sunmada en mahir olan, görünüş açısından en iyi izlenimi bırakan, en hazırcevap ve ‘telejenik’ olarak karşımıza çıkan vs. adaydır. Seçmenler, bir parti aracılığıyla oylarını sadece *imajını* ve şöhretini takdir ettikleri birine yönlendirirler. Bir siyasetçinin

imajı açıkça insanların ‘taleplerine’ uyacak şekilde düzenlenecektir. Şöhrete gelince bu, söz konusu kişinin kendi etrafında yaratmayı başardığı daha genel ‘heyecanı’ yansıttığı kadar belirli nitelikleri de onaylamaz (Bir politikacı için insanların kendisi hakkında kötü konuşması, kendisini görmezden gelmelerine tercih edilir; çünkü medya dünyasında sessizlik ölümcüldür). Bu koşullar altında, medyanın seçim sürecine ne gibi olumlu bir katkıda bulunabileceğini görmek zordur. Sahi demokrasinin gelişile birlikte gayretin yerini *gösterişin* aldığını söyleyen kimdi?

Bazen bilgiye anında erişimin yaygınlaşmasının modern çağda doğrudan demokrasinin belirli biçimlerinin benimsenmesini mümkün kılacağı öne sürülmüştür. Marshall McLuhan, “bilginin hızı arttıkça, siyasetin temsilinden ve seçmenlerin delegasyonundan, tüm topluluğun merkezî karar eylemlerine anında katılımına doğru kayma eğiliminde olduğunu” belirtmiştir. [33] Alvin Toffler da aynı görüştedir. [34] Bir *teknik* ideoloji olan “ideolojilerin sonu” fikri ile açıkça bağlantılı olan bu fikir pek ikna edici değildir. Doğrudan demokraside önemli olan unsur bilginin anlık olması değil, bilginin *değeridir* (ki bu da sadece belirli durumlarda anlık olmakla bağlantılıdır). Artık yeni iletişim teknolojileri bilginin değerini arttırmıyor, aksine kusurlarını daha çabuk algılanabilir hale getiriyor. Enformasyonun yapılandırılması ve bileşimi sorunu, onu ileten kişilerin kimlik ve hedefleri ile ilgilidir. Çoğulculuk bile bu konuda bir garanti teşkil edemez; çünkü medyalar arasındaki rekabet, standartlaşmaya yol açma eğilimindedir. Nihayetinde, *içeriği ne olursa olsun*, her medya mesajın kendisidir. (Bir mesajın gerçek ‘içeriği’ her zaman mesajın kendisidir.) Bilgi ‘şeffaflığının’ arzu edilen bir şey olduğunu varsaysak bile, bunu başarmak imkânsız görünmektedir.

Aynı şekilde *anket* uygulaması da demokrasiyle pek uyumlu değildir. Teoride anketler, belirli bir andaki ‘kanaatlerin’ istatistiksel dağılımını ölçmeyi amaçlar; pratikte ise değişmez verilere dönüşme eğiliminde olan klişelerle hokkabazlık yaparlar (yayınlanmalarının başka bir sebebi yoksa tabi). ‘Temsilî’ olduğu düşünülen örneklemeler temelinde bir prosedürü taklit eden anketler, yanıltıcı bir şekilde gerçeğe benzerler, hatta gerçeğin kendisinden daha gerçekmiş gibi sunulurlar. [35] Öte yandan, anketler bireysel tercihlerin yoğunluğunu seçimlerden bile daha az ölçerler; çünkü bireylerin görüşlerini ifade etmeleri halinde açıklayacakları ‘görüşü’ -bu olasılığı hiç değerlendirmeden- sadece tercüme etmektedirler. Dolayısıyla anketler yoluyla toplanan görüşler, öyle olmamalarına rağmen kanaat olarak değerlendirilmektedir. “Vatandaşlar

¹ Gleichschaltung, Nazi terminolojisine ait bir kavramdır ve “Nazileştirme süreci” denebilecek bir anlamı vardır. Bu sürecin amacı, Nazi Almanyası’nın “ekonomi ve ticaret

birlikteliklerinden medyaya, kültüre ve eğitime” kadar topluluğun her alanında totaliter kontrol ve koordinasyon sistemi oluşturmasıydı (Çev.).

seçerler ama karar almazlar. Anketlerin hem istismar ettiği hem de gizlediği şey işte bu iktidarsızlıktır. ... Bu yöntem, insanların duruşlarını belirleyen tüm koşulları görmezden gelir ve böylece tercihleri zamansız önerilere dönüştürür.” [36]

Pierre Viansson-Ponté, 15 Mart 1968’de *Le Monde*’un sayfalarında “Bugünkü kamusal yaşamımızın ayırt edici özelliği can sıkıntısıdır” diye yazmıştır. “Siyasetin gerçek amacı” diye eklemiştir “kamu yararını en az kötü şekilde yönetmek değil, bir tür ilerlemeye yol açmak ya da en azından bunu engellemek ve yasalar ve fermanlar yoluyla gerçekleşmesi kaçınılmaz olan evrimi yansıtmaktır. Daha yüksek bir düzeyde, amacı insanlara rehberlik etmek, yeni ufuklar açmak ve coşkuyu teşvik etmektir.” [37] On beş yıl sonra halâ bu hedeften çok uzaktayız. Gelişmekte olan liberal demokrasilerin siyasal hayatı şu anda eşi benzeri görülmemiş bir kayıtsızlık ve ilgisizlik dalgası yaşamaktadır. Çekimserlerin sayısı düzenli bir şekilde artmakta hatta zaman zaman seçmen sayısını geçmektedir. Richard Nixon kayıtlı seçmenlerin yüzde 26’sının oyuyla (ve verilen oyların sadece yüzde 43,4’üyle) ABD Başkanı seçildi; Fransa Nisan 1972’de Birleşik Krallık’ın Ortak Pazar’a girişini toplam seçmenlerinin sadece yüzde 36,11’inin oyuyla onayladı ve bu böyle devam etti. Oy verme hakkına sahip olanların çoğunluğu tarafından bile seçilmemiş bir siyasal çoğunluktan ne anlamalıyız? İlgisizliğin yaygınlaşması meşruiyet, temsil ve egemenlik kavramlarının anlamını ortadan kaldırmaktadır.

Nihayetinde, siyasî ilgisizlik insanların oy vermeye alışkın olmamasından, yoksulluktan, cehaletten veya bilgi eksikliğinden kaynaklanmamaktadır; aksine, tüm bu faktörler ilgisizliğin azalmasına katkıda bulunmaktadır. Daha ziyade, Batı dünyasında siyasetin yozlaşmasından ve seçmenler arasında gerçekten neyin tehlikede olduğu ve iktidarın gerçek doğasına karşı giderek yaygınlaşan iktidarsızlık hissinden kaynaklanmaktadır.

Seçmenler üzerinde psikolojik baskı uygulayabilecek ve ‘sıra dışı’ karakterleri öne çıkarabilecek büyük olayların yokluğunda, kendisini böyle sunmadığı için daha da güçlü olan bir iktidar ideolojisi bağlamında, siyasî evrim giderek birbirine benzeyen söylem ve platformların ‘daralmasına’ yol açmaktadır. Bu evrim bugün hızlanıyor gibi görünmektedir. Sonuç olarak, seçimsel iktidar ilişkileri giderek rastgele istatistiksel verileri andırmaktadır. İki aday arasında yapılan son oylamada, sonuç her zaman 50/50 aralığındadır: Seçimlerin çok küçük bir oy yüzdesinden daha fazlasıyla kazanılması ya da kaybedilmesi giderek alışılmadık bir durum haline gelmektedir. Tüm bunlar feci sonuçlara yol açmaktadır. Seçilen adaylar, seçmenlerinin bir kısmını bile kaybetmemek için büyük bir ihtiyatla yönetmek zorundadırlar (ve bu da elbette onları popüler olmayan

önlemler almaktan caydıracaktır). Aynı zamanda adaylar, diğer politikacıların seçmenlerinin bir kısmını kazanma eğiliminde olacaklardır (ve bu da onları kendi politikalarını uygulamaktan caydıracaktır). Giderek daha fazla seçmen, politikacıların hepsinin aynı şeyleri söylediğini ve Sağcı hükümetlerin Solcu politikaları benimsediğini (ya da tam tersi) düşünmektedir. ‘Birinden altı, diğerinden yarım düzine’ formülü giderek yaygınlaşıyor ve bu da insanların ilgisizliğini ve bıkkınlığını artırıyor. Birkaç yüz, hatta on binlerce oyla elde edilen çoğunluklar istikrarsız ve zayıftır ve artık genel iradeyi ifade etmemektedir. Bunlar bir seçimden çok seçimsizliği yansıtır ki, bu da tam anlamıyla demokratik idealin yadsınmasıdır. “Yurttaşların çoğunluğu artık muhalefetin argümanları ile iktidardaki politikacıların argümanlarını birbirinden ayırt edemezken, halâ demokrasiden söz edebilir miyiz?” (Claude Julien)

Diğer faktörler de bu ‘daralmaya’ katkıda bulunmaktadır. *Ekonomizmin* yayılmasıyla bağlantılı olarak ekonomik ve sosyal kaygıların etkisi, siyasetin depolitizasyonuna yol açmaktadır: Gerçekleşen tek tartışma, istatistiklerle donanmış ‘yöneticiler’ arasındaki tartışmalardır. Bunun etkisi ise motivasyonun düşmesidir. Demagoji ve seçmeni memnun etme kaygısıyla, adayların hepsi herkese aynı şeyleri söyler hale geliyor ve örgütleri de ‘herkes için serbest’ partilere dönüşüyor. Platformlar giderek artan bir şekilde herkese aynı sonuçları veren anketlere dayanıyor. Dolayısıyla bir partinin sunduğu seçenekleri diğerlerinden ayırt etmek giderek zorlaşıyor. Tüm partilerin aynı hedef ve aynı toplum modeli için çabaladığı, sadece (bir dereceye kadar) benimsememizi önerdikleri araçlar bakımından farklılık gösterdikleri izlenimi doğuyor.

Bu koşullar altında insanlar seçim özgürlüğünün yemden başka bir şey olmadığını düşünmektedir. Seçmenler kendilerine bir dizi alternatif *içinden* bir seçenek sunulduğunu, ancak gerçek bir *alternatif tercihi* sunulmadığını fark etmişlerdir. Referandumları gündemler belirlemekte ve zıt kutuplar arasındaki benzerlik kişinin seçenek yelpazesini daraltmaktadır. Vaziyet saçma sapandır: İnsanoğlu hiçbir zaman seçenek yelpazesi bu kadar dar olan bir seçimde bu denli tercih özgürlüğüne sahip olmamıştı. Seçmenler farklı partiler arasında tercih yapmakta özgürdürler; çünkü farklı fikirler arasında seçim yapmaları engellenmektedir (çünkü bu ‘farklı’ partiler giderek aynı şekilde düşünmektedirler). Sonuç olarak, Batılı insan sahip olduğu ‘özgürlüklere’ karşı hiç bu kadar kayıtsız kalmamıştı (her ne kadar bu özgürlüklere sahip olduğu yanılısaması isyan etme isteğini zincirlese de).

‘Sorunların karmaşıklığı’ ya da mevcut durumun ‘kısıtlamaları’ hakkında yapılan konuşmalar, siyasetin *artık bir seçim meselesi olmadığını* ve seçmenlerin yapabileceği en iyi şeyin işleri ‘teknisyenlere’ ya da daha genel olarak

'bilenlere' bırakmak olduğunu öne sürüyor gibi görünmektedir. 'Uzmanların' görüşleri (daha önce de tartıştığımız gibi) seçmenlerinkinden çok daha fazla ağırlık taşıyor. Dolayısıyla siyasal ilgisizlik yaygınlaşmaktadır.

Çoğulluk kavramı siyasî partilere uygulandığında göreceli hale gelmektedir. Şüphesiz teoride tek partili ve çok partili sistemler arasında bir fark vardır; tabii tek partilerin her zaman devlet partileri olması dışında başka bir sebep yoksa (oysa çoklu partiler sivil toplumu yansıtır). [38] Ancak, pratikte tüm partilerin aynı ideolojiyi savunduklarını ve aynı amacı güttüklerini iddia ettikleri de eşit derecede doğrudur. Bu nedenle, parlamentoda yer alan siyasal oluşumların sadece rakip eğilimleri temsil ettiği bir 'tek parti' sisteminin hâkim olduğu iddiası haklı olabilir. Bu izlenim, iki partinin üyeleri arasında, aynı partinin iki üyesi arasında olduğundan daha az farklılık olduğu durumlarda daha da güçlenir (ABD'deki Cumhuriyetçi ve Demokrat partilerde sıklıkla olduğu gibi). Ayrıca, partinin çeşitli akımları arasındaki genel farklılıkların, çok partili sistemlerde farklı partiler arasında bulunanlardan daha büyük olduğu bir tek parti sistemi de düşünülebilir. Sonuçta, tek partili sistemlerin liderleri arasındaki rekabet, klâsik parlamenter rejimlerdeki farklı partilerin liderleri arasındaki rekabet kadar şiddetli olabilir.

Siyasal ilgisizliğe katkıda bulunan son bir faktör de siyasetçilerin hayâl gücünden (ya da hırs) ve büyük plânlardan mahrum olmalarıdır. Tocqueville, "Her çağda milletleri yönetenlerin geleceği düşünerek hareket etmeleri önemlidir; mamafih bu, demokratik ve inançsız yüzyıllarda daha da önemlidir." [39] Ne yazık ki bu çağlarda bu daha da zordur. Seçim dönemlerinin kısa sürmesi politikacıları kısa vadeli hedeflere odaklanmaya teşvik etmektedir. *Ekonomizmin* yükselişi 'muhteşem siyaset' pahasına gerçekleşmektedir. Eşitlikçilik idealinin hâkim olduğu bir toplumda, ihtişam ve ortak kader kavramları şüphe uyandırır. Son olarak, büyük plânlara bir bakıma liberal devletin hukuk fetişizmine karşıttır. Tanımı gereği statik olan hukuk kurumları, gerçekten tarihî eylemlerin peşinde koşmaya pek uygun değildir. [40]

Demek ki siyasî ilgisizlik, *olumsuz* oy kullanmayı (negative voting) teşvik etmektedir. Siyasî plântımlar artık herhangi bir heyecan uyandırmadığından ve hiçbir siyasetçi 'iyi sonuçlar' elde edebilecek gibi görünmediğinden, seçmenler daha az sevdikleri adayları durdurmakla ve 'gitmekte olan' adayı sistemati olarak cezalandırmakla yetinmektedirler. Politikacılar oy vermek yerine, onlara *karşı* oy kullanmaktadırlar. [41] Zaten *en iyi* değil de 'en az kötü' sistem olarak kabul edilen demokratik bir sistemde, oylama yalnızca 'en kötüyü' önlemek için kullanılır. Dolayısıyla, oy verme ameliyesi net bir yönelimin göstergesi değildir. En fazla, insanların belirli bir eğilimi

yavaşlatmasına imkân tanır (ki bu da ilerleme kaydetmenin en verimli yolu değildir).

Halk egemenliğine güvenmeyip 'uzmanlara' güvenmeyi tercih eden liberal yazarlar, sıklıkla siyasî ilgisizliğin iyi bir şey olduğunu savunmuşlardır. Bunu, özünde diğerlerine göre daha az 'politize' olduğu düşünülen orta sınıfın yükselişle bağlantılı bir 'istikrar' faktörü olarak yorumlamaktadırlar. Bu nedenle yaygın siyasî katılım, 'aktivizm' sınırında olduğu için potansiyel bir tehdit olarak görülüyor. Francesco Nitti, "sadece büyük bir orta sınıfın varlığının demokratik istikrar için bir güvence olduğunu" [42] yazacak kadar ileri gitmiştir (kendi zamanında Faşizme en büyük desteği orta sınıfların vermiş olmasına rağmen). Daha yakın zamanlarda, Amerika Birleşik Devletleri'nde Seymour Martin Lipset [43] ve W. H. Morris-Jones [44] siyasî ilgisizliğin aşırılık yanlılarının baskısına karşı mükemmel bir siper olduğunu ileri sürmüşlerdir. [45]

Bu çok aldatıcı bir akıl yürütme şeklidir. 'Fanatiklere karşı etkili bir karşı güç' olmak şöyle dursun, [46] ilgisizlik fanatiklerin lehine işlemektedir: Zira bu koşullar altında kamuoyunu harekete geçirebilecek tek güç 'fanatikler' olabilir. Her ne olursa olsun, griliğin yaygınlığı renkleri ortaya çıkarır. Siyasî hayat düşüşe geçtiğinde, şiddet ve terörizm, yasal prosedürler üzerinde hiçbir gücü olmayan, uyuşturulmuş bir kamuoyunu etkilemenin tek yolu olarak ortaya çıkar. İlgisizlik, aşırılık için gerçek bir armağandır. Benzer şekilde, gerçek sorunlar ve risklerle ilgili tüm tartışmalar klâsik kurumlar ve düzenli prosedürler çerçevesinde ele alınamazsa, bu durum başka bir yerde anarşik bir şekilde patlak vermeye mahkûmdur. 'Siyasetçilerin siyaseti' basit bir yönetim meselesine dönüştüğünden, siyaset nadiren oylamaya tabii olan başka çevrelerde yeniden su yüzüne çıkma eğilimindedir. Verili istekleri ifade etmek için meşru kanallar bulunamazsa, farklı bir yol aranacaktır. 'Yardımcı demokrasi' söylemi bu açıdan açıklayıcıdır.

Uygulamada siyasal ilgisizliğin asıl etkisi, gerçekten iktidarda olanların elini güçlendirmesidir (bazı diktatörlüklerin 'depolitizasyonu' teşvik etmesinin nedeni de budur). Bunu öven liberaller, kararların artık demokratik meşruiyet kriterlerine uymadığı teknokratik bir toplum fikrini meşrulaştırmaya çalışmaktadırlar. Bunu yaparken de ret tepkilerine yol açmaktadırlar ki bunun sonuçlarını öngörmek imkânsızdır. Demokrasinin yozlaşması, demokrasinin sonunu getirebilir. Michel Debré, "Mevcut siyasî sınıfı esas olarak eleştireceğim şey, demokrasiye bağlı insanları kuşkuyla doldurmasıdır" [47] demektedir.

Jean-Paul Sartre [48] genel oy hakkının hiçbir demokratik değeri olmadığını iddia edecek kadar ileri gitmiştir: "Her türlü seçim sistemi, seçmenler kümesini başka bir yönlendirme için pasif bir malzeme olarak kullanır. Seçim

sonuçları ülkenin iradesini, zirvedeki on albümün müşterilerin zevkini temsil ettiğinden daha çok temsil etmez.” [49] Bu durum Mayıs 1968’de [50] “Seçimler, aptallar için bir tuzaktır” sloganıyla özetlenmiştir.

Şüphelilik o zamandan beri daha da artmış vaziyettedir. Claude Julien’e göre, “Genel oy hakkı ve -büyük ölçüde teorik olan- kuvvetler ayrılığı, toplumun demokratik karakterini sağlamak için yeterli değildir. İkincisi yani kuvvetler ayrılığı, hiç kimsenin demokratik olarak tanımlamaya cesaret edemeyeceği birçok başka güç tarafından etkilenmektedir. ... Demokratik yaşam zayıfladıysa, bunun başlıca nedeni temel kurum olan seçimlerin, yurttaşların net tercihler yapmasına ve milli egemenliğin emanetçileri olarak sorumluluklarını yerine getirmelerine olanak tanımamasıdır. ... Uygulanmakta olduğu şekliyle genel oy hakkı, vatandaşların kendi kaderlerini seçmelerine imkân vermemekte ve partileri net platformlar izlemeye zorlamamaktadır. Adayların asıl meselelerden kaçmasına izin vermekte hatta onları genel argümanların arkasına saklanmaya teşvik etmektedir. Onları açıkça ifade edilmiş milli egemenliğin gerçek temsilcileri olarak görmemekte hatta onlara *post facto* (sonradan) herhangi bir katı demokratik yaptırım bile sağlamamaktadır. ... Demokrasi hastadır çünkü demokraside yurttaşlar oylarını, iyi tanımlanmış taahhütleri yansıtan somut bir hareket tarzı beledikleri siyasetçilere vermiyorlar. Oy vermek artık yurttaşların kendi iradelerini ortaya koydukları ve bu iradeyi hayata geçirebilmeleri için seçilmiş politikacılara yönetme yetkisi verdikleri olumlu bir aktivite değildir. Aksine, vatandaşların yapıcı bir platforma bağlı kalmak yerine daha az kötü olanı seçtikleri olumsuz bir faaliyettir.” [51]

Serge-Christophe Kolm seçimlere bakışını şu şekilde özetlemektedir: “Bu, halkın haklarının sistematik bir şekilde gasp edilmesidir. Toplumumuzun resmî ideolojisinin ardındaki meşruiyet prensibinin temellerini yıkan halk egemenliğinin yağmalanmasıdır. ... Nihayetinde seçimler, burjuvazinin halkın rızasını kazandığı bir maskeli balo, iktidar esasının burjuvazinin müjdecilerinden birinin ayaklarına bırakıldığı meşruiyet bahşeden bir sınıf töreni ve hoşnut kitlelerin dikkatini dağıtan, uyutan ve gizemleştiren ulusal bir genel feragat psikodramasıdır. Ne âlâ bir

alış-veriş: Birkaç yılda bir sandıkta oy pusulası ve geri kalan zamanda televizyon kutusundan efendilerin konuşmaları. Halk politikacılarını seçmemekte, onları kutsamaktadır.” [52]

Lamartine [53] ‘genel oy hakkı demokrasidir’ demişti. Şimdiye kadar kaydettiklerimizin ışığında, bu oldukça tartışmalı bir iddiadır. Bir yandan, gördüğümüz gibi, tüm iktidar biçimleri, varlıklarını sürdürebilmek için çoğunluğun görüşünü dikkate almak zorundadır. Öte yandan, tarihsel ve teorik açıdan bakıldığında, demokrasi kavramı seçimlerle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı görünmemektedir. Platon, kendisine göre yönetme hakkını veren yedi faktör sıralar ancak seçimlerden hiç bahsetmez. [54] Aristoteles oy vermenin bir hileden başka bir şey olmadığını inanır. Sadece Montesquieu ile birlikte ilk kez “kura ve oylamanın demokrasinin doğasında olduğu” ileri sürülmüştür. [55] Yirminci yüzyılda, siyaset teorisyeni Carl Schmitt [56] demokrasinin parlamentarizmden ayırt edilmesi gerektiğini, çünkü ikincisinin köklerinin demokratik geleneğe değil liberal geleneğe dayandığını ileri sürmüştür. [57]

Çağdaş bir sosyalist olan Julien Cheverny şöyle yazıyor: “Seçim ne bir bütün olarak demokrasiyi ne de onun temel özelliğini temsil eder. Demokrasinin gerekli ve yeterli koşulu olmaktan çok uzak olan seçimler, demokrasinin yok olmasına ve gerilemesine katkıda bulunmaktadır. ... Soyut demokrasi, seçim sistemini salt sayılar yasasına tâbi kılarak farklı kuşaklar, toplumsal kategoriler, değerler ve çıkarlar arasındaki süreklilik faktörünü göz ardı etmektedir. Bu faktör ise tüm siyasî rejimlerin arkasındaki itici gücü, hatta onların kurucu unsurunu temsil etmektedir. Demokrasi, günümüzde hükümetleri ve onların başındakileri göreve getirmek için kullanılan neredeyse tek yöntem olan seçimlerle özdeşleşerek, sadece kendi ruhuna daha uygun olan diğer seçim usullerinden kaçınmakla kalmamakta; aynı zamanda istemeden de olsa, aklın ve hukukun ilerlemesinden ziyade tehlikenin ve gücün egemenliğini desteklemektedir.” [58]

ORCID

Hüseyin Bal <https://orcid.org/0000-0001-6946-9219>

SON NOTLAR

- [1] Bkz. örneğin Claude Julien, *The Suicide of the Democracies* (Londra: Calder & Boyars, 1975); ve Julien Cheverny, *Haro sur la démocratie*.
- [2] Marksizm, ‘biçimsel’ terimini ‘aldatıcı’ anlamında kullandığında ke-
limelerle oynamaktadır, çünkü ‘biçimsel’ ‘gerçek’in karşıtı değildir.

- [3] Arthur Moeller van den Bruck (1876-1925) Alman metapolitik Muhafazakâr Devrimci hareketinin başlıca yazarlarından biriydi. Başlıca eseri, biçimsel demokrasiyi tartıştığı *Germany’s Third Empire*’dir (Londra: George Allen & Unwin, 1934). (Ed.)
- [4] Georges Sorel, *Georges Sorel*’den, Cilt 2: Hermeneutics and the Sciences (New Brunswick: Transaction Publishers, 1990), p. 85-86. (Ed.)

- [5] Georges Sorel, *From Georges Sorel: Essays in Socialism and Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1987), p. 254. (Ed.)
- [6] Montesquieu, *The Spirit of the Laws* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), p. 10. (Ed.)
- [7] Robert A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory* (Chicago: University of Chicago Press, 1956).
- [8] *Op. cit.*
- [9] Michels, *op. cit.*
- [10] *The Suicidie of Democracies*, p. 129. (Ed.)
- [11] Churchill'in ilk siyasî görevi 1900 yılında Oldham'dan seçildiği Muhafazakâr Parlamento üyeliğiydi. Ancak kısa süre sonra Muhafazakârların hedeflerinin çoğuna karşı çıkmaya başladı ve 1903'te seçim bölgesi tarafından güvensizlik oyuyla seçilmedi. Bu durum Churchill'in Liberallere geçmesine yol açtı ve bu da onun koltuğunu korumasına yardımcı oldu. Koltuğunu 1922'de kaybedene kadar orada kaldı. 1923'te bağımsız olarak adaylığını koymaya çalıştı ancak yenildi ve 1924'te yeniden Muhafazakârlara katılarak tekrar seçimleri kazandı. (Ed.)
- [12] 1968 yılında Fransız milletvekillerinin yüzde 67'si iki veya daha fazla üst üste görev yapmıştır. Bu oran giderek artmış ve Aralık 1982'de yüzde 82,1'e ulaşmıştır.
- [13] Ağustos 1984'te *Le Monde*, 'temsili sistemin krizi'ne adanmış bir dizi makale yayınladı.
- [14] Marx'ın o tarihte *New York Tribune*'de yayınlanan ve Karl Marx, *Selected Writings* (Oxford: Oxford University Press, 1977), p. 332'de yer alan bir mektubundan. (Ed.)
- [15] Rousseau, *op. cit.* p. 114. (Ed.)
- [16] Tocqueville, *op. cit.* p. 819. (Ed.)
- [17] Serge-Christophe Kolm, *Les élections sont-elles la démocratie?* (Paris: Éditions du Cerf, 1977), p. 12-13.
- [18] Bertrand de Jouvenel, *İktidar Üzerine*, p. 316-317. (Ed.)
- [19] *Op. cit.*
- [20] *Op. cit.*
- [21] Virginia Politik Ekonomi Okulu, Virginia'daki birkaç üniversitenin merkezinde yer alan ve Avusturya Okulu ile yakın müttefik olarak görülen bir okuldur. (Ed.)
- [22] Bu konuda bakınız Giovanni Sartori, "Will Democracy Kill Democracy? Decision-Making by Majorities and by Committees", *Government and Opposition*, Bahar 1975 içinde; ve Thomas Romer ve Howard Rosenthal, "Voting Models and Empirical Evidence," *American Scientist*, Eylül/Ekim 1984, p. 465-473 içinde. DRP'ye eleştirel bir bakış için bakınız Jean-Dominique Lafay, "Intensité des préférences individuelles et choix collectifs. À la recherche des meilleurs systèmes de vote", *Bulletin SEDEIS* içinde, Mart 1984, p. 44-45.
- [23] *Politics*, Üçüncü Kitap, Sekizinci Bölüm, 1279b34-1280a4. (Ed.)
- [24] Emmanuel Beau de Loménie (1896-1974) Birinci Dünya Savaşı gazisiydi ve 1919'da kısa bir süre Charles Maurras'ın Action Française'ine katıldı. Kısa süre sonra Maurras ile yollarını ayırmış ve yazarlık kariyerine başlamıştır. Eserleri çevrilmemiştir. (Ed.)
- [25] Aristoteles'in paranın gücüne yönelik eleştirisi, Eskilerin ticarî faaliyetleri ve ticarî değerleri küçümsemesi bağlamında düşünülmelidir. Platon, "Kâr için ticaret yapmak yok" diye yazmıştır (Yasalar, 847d). Yunanlılar için zengin olmak, canının istediği her şeyi yapabileceğini düşünmek demektir (bkz. Latince luxuria kelimesinin çift anlamı).
- [26] *Op. cit.*, p. 123.
- [27] *Op. cit.*, p. 119.
- [28] *Considerations on the Causes of the Greatness of the Romans and Their Decline*, Chapter Three.
- [29] *La démocratie*, p. 22. (Ed.)
- [30] Kabaca 'koordinasyon' anlamına gelen Gleichschaltung, zorunlu toplumsal uyumu ve devlete karşı tüm muhalefetin ortadan kaldırılmasını ifade eden Almanca bir terimdir. Başlangıçta elektrik mühendisliğinde kullanılan bu terim, Nasyonal Sosyalistler tarafından kendi toplumsal örgütlenme biçimlerini tanımlamak üzere siyasete uygulanmıştır. (Ed.)
- [31] *Op. cit.*, p. 290. (Ed.)
- [32] *Op. cit.*, p. 293-297. (Ed.)
- [33] Marshall McLuhan, *Understanding Media* (New York: McGraw-Hill, 1964), p. 152. (Ed.)
- [34] Alvin Toffler, *The Third Wave* (New York: Morrow, 1980), s. 427-430. (Ed.)
- [35] Anketleri ve seçim sonuçlarını karşılaştırdığımızda bunun her zaman böyle olduğu görülecektir. Yine de, anketlerin rahatlıkla seçimlerin yerini alabileceğini iddia edecek 'uzmanlar' vardır.
- [36] Pierre Rolle, 'Démocratie contre sondocratie', *En Jeu*, Eylül 1984 içinde.
- [37] "France is Bored" başlıklı bu makale tercüme edilmemiştir. (Ed.)
- [38] Tek partili bir sistem ile partisiz bir sistem arasında çok az fark olduğu da ileri sürülmüştür, çünkü birincisi tanımı gereği parti sistemlerinin karakteristiği olan muhalefet kavramını ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan, Spengler gibi biri bile tek partili sistemlerin çok partili sistemlerin tüm sakıncalarına sahip olduğunu düşünmektedir. Ancak unutmayalım ki, Üçüncü Dünya'da demokrasinin yerleşmesi, insanları ortak bir amaç doğrultusunda bir araya getirmenin en uygun yolu olarak görülen (zaman zaman sebepsiz de olmayan) tek partinin yerleşmesiyle aynı zamana denk gelmiştir (bkz. Édouard Kodjo, 'Pour le parti unique', Jeune Afrique, 20 Ocak 1970).
- [39] *Op. cit.*, p. 640. (Ed.)
- [40] Bu bağlamda, 'nomokrasiler' (hukukun üstün olduğu) ile 'telokrasiler' (amaçların üstün olduğu) arasında bir karşıtlık kurulabilir. İkinci kesinlikle siyasî iradeye ve daha genel olarak Hayek'in alenen yediği 'yapısalcılığa' bağlıdır (bkz. Bertrand de Jouvenel, 'Sur l'étude des formes de gouvernement', Bulletin SEDEIS, 20 Nisan 1961).
- [41] Bilindiği gibi, 1981'de Fransa'da Mitterrand'ın seçilmesinden ziyade Giscard'ın yenilgiye uğradığını söylemek daha doğru olacaktır. Sosyalist hükümetin politikalarının şu anda sahip olduğu yaygın hoşnutsuzluğun muhalefet partilerine fayda sağlamadığı da aynı derecede açıklayıcıdır.

- [42] *Op. cit.*, cilt 1, p. 52.
- [43] *Political Man: The Social Bases of Politics* (Garden City, New York: Doubleday, 1960).
- [44] "In Defence of Apathy: Some Doubts on the Duty to Vote", *Political Studies*, cilt 2, no. 1, Şubat 1954. Çevrimiçi olarak onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9248.1954.tb01011.x/pdf adresinde mevcuttur (erişim tarihi 15 Kasım 2010). W. H. Morris-Jones aslında Amerikalı değil İngilizdi. (Ed.)
- [45] Moses I. Finley'in kitabı *Democracy Ancient and Modern* (op. cit.) büyük ölçüde Lipset ve Morris-Jones tarafından ileri sürülen argümanların çürütülmesine ayrılmıştır. Finley genellikle polemikçi ve önyargılı bir yaklaşım benimsemektedir, ancak siyasal ilgisizlik eleştirisi isabetlidir.
- [46] Morris-Jones, a.g.e., p. 37. (Ed.)
- [47] *Dergi-Hebdo* içinde, 19 Ekim 1984.
- [48] Jean-Paul Sartre (1905-1980), Martin Heidegger (bu etikete karşı çıkmıştır) hariç, varoluşçuluk olarak bilinen felsefenin başlıca formüle edicisi olan bir filozoftur. Aynı zamanda bir Marksist idi. (Ed.)
- [49] Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, Cilt 1 (New York: Verso, 2004), p. 654.
- [50] Mayıs 1968'de Paris'teki radikal sol öğrenci gruplarının başlattığı bir dizi greve Fransız iş gücünün çoğunluğu da katılarak Fransa'yı kapattı ve neredeyse Charles de Gaulle hükümetini devirecekti. Grevler başarısızlıkla sonuçlanıp Temmuz ayına gelindiğinde buharlaşmış olsa da, geleneksel Fransız toplumunun yerini sonraki yıllarda Fransa'yı tanımlayan daha liberal bir tutuma bırakmaya zorlanması, belirleyici an olarak görülmektedir. (Ed.)
- [51] *Op. cit.*, p. 112-137.
- [52] *Op. cit.*, p. 134-135.
- [53] Alphonse de Lamartine (1790-1869) ilk Fransız Romantik şairi olarak kabul edilen liberal ve pasifist bir yazar ve siyasetçiydi. İkinci Cumhuriyet'in kuruluşunu 1848 yılında ilân etmiştir. De Benoist'in atıfta bulunduğu pasaj tam olarak şöyledir: "...genel oy hakkı halkın egemenliğinin, düşüncenin egemenliğinin ya da ulusal aklın egemenliğinin hakkıdır. Bu aynı şeydir", *The Past, Present, and Future of the Republic* (New York: Harper & Brothers, 1850), p. 125. (Ed.)
- [54] *Laws*, Üçüncü Kitap.
- [55] *Op. cit.*, p. 13. (Ed.)
- [56] Carl Schmitt (1888-1985) siyaset bilimi, jeopolitik ve anayasa hukuku üzerine yazan önemli bir Alman hukukçudur. Weimar döneminin Muhafazakâr Devrimci metapolitik hareketinin bir parçasıydı. Nasyonal Sosyalistleri de rejimlerinin başlangıcında kısa bir süre destekledi, ancak daha sonra ona karşı döndüler. Hukuk ve felsefe alanlarında oldukça etkili olmaya devam etmektedir. (Ed.)
- [57] 1922 tarihli *Political Theology* (Chicago: University of Chicago Press, 2005) ve 1926 tarihli *The Crisis of Parliamentary Democracy* (Cambridge: MIT Press, 1985) kitaplarına bakınız.
- [58] *Haro sur la démocratie*, p. 77.